

**Az arácsi szőlőhegy
és szőlőhegyi önkormányzat története**

Lichtneckert András

Doktori (PhD) értekezés

Témavezető: Dr. Solymosi László tanszékvezető egyetemi tanár

Debrecen, 2007.

Tartalom

Bevezetés	5
I. A szőlőművelés térhódítása a középkorban	8
Arács	8
Magyare	12
Uraszó hegye, Istenfia hegye, Kereszt-hegy	14
A szőlők adóztatása	22
Szőlőművelés	24
II. Nemesek, jobbágyok és a vitézlő rend az arácsi szőlőhegyen a török korban	26
Arács birtokosai a török korban	26
Pusztulás és újjáépítés a 16. században	30
A szőlőművelés fellendülése a 17. században	32
A fellendülés okai	35
A szőlők értéke a 17. században	40
A szőlők adója	46
Szőlőművelés	50
III. A szőlőművelés kiterjesztése a Tamás-hegytől a Koloskáig a 18–19. században	54
A szőlőterület alakulása	54
Szőlőtelepítések, szőlőhegyek	57
Az adózó szőlők és a hegyvám megváltása	64
A nemesi szőlők	73
A savanyúvízi gyógyfürdő hatása a szőlőhegyi építkezésre	79
Szőlőadásvételek 1716–1858	83
A hagyományos szőlészet-borászat és a korszerűsítés	117
IV. A szőlőhegyi önkormányzat története 1752–1894	137
A hegytörvények	137
A szőlőhegy előjárói	166
Hegybírák	166
A hegység nótáriusai	171
Hegyesküdtek	172
Hegymesterek	173
A szőlőhegyi előjárók esküszövegei	174
A szőlőhegyi önkormányzat tevékenysége 1797–1874	177
Statútumok, határozatok és tisztújítások 1797–1874	180
Az 1874. évi hegyrendőrségi szabályok	200
Irodalom	212
Fotómelléletek	226

*Fejes Béla arácsi szőlősgazda és
felesége, Fejes Béláné szül.
Fejes Vilma emlékének*

Bevezetés

A balatonalmádi Öreg-hegytől nyugatra a Csicsói-völgyig, a középkori Nivegy-völgyig terjedő területen fekvő települések – Balatonfüred város Balatonarácscsal, Alsóörs, Aszófő, Balatonakali, Balatonalmádi, Balatoncsicsó, Balatonszőlős, Balatonudvari, Csopak Kövesddel, Dörgicse, Felsőörs, Lovas, Mencshely, Monoszló, Óbudavár, Örvényes, Paloznak, Pécsely, Szentantalfa, Szentjakabfa, Tagyon, Tihany, Vászoly és Zánka – határában lévő I. és II. osztályú szőlőhegyek alkotják a balatonfüred–csopaki kiemelkedő minőségi borvidéket. (1. ábra) Balatonalmádi és Mencshely kivételével ezek a települések a történeti Zala megye legkeletibb részét képezték, amely messze esett Zalaegerszegtől, a megye központjától. Emiatt írták 1790-ben az Arácscsal szomszédos csopaki szőlőhegy jegyzőkönyvébe, hogy „szörnyű nagy kárára van mind a nemességnek, mind az adózó szegénységnek, hogy ezen része a Nemes Vármegyének csak mind egy túró zsák, úgy csúszik a Balatony és Veszprém vármegye közé.”¹ A 11. századtól kezdve szőlőművelés folyik ezen a tájon. Jankó János szerint a nép a fehér kő területének nevezte a Kenesétől Akaliig terjedő csopaki borvidéket.² A szőlők Lovastól kezdve Paloznagon, Csopakon, Arácson át egészen Balatonfüredig a 19. század elejéig a településeket átszelő felső úttól (a latin nyelvű forrásokban via Regia) északra fekvő agyagos, meszes, murvás, márgás talajú hegyoldalakon helyezkedtek el. A felső úttól délre lévő, a perm eredetű homokkő lerakódása következtében gyakran vörös színű talajokat

¹ VeML Csopak hegység jkv. 1790. április 12.

² Jankó 1902. 257.

(Vörösföldi-, Vörösmáli-dűlő), amelyeket a forrásokban mocsárföldeknek is neveztek, a 19–20. században vonták be a szőlőtermesztésbe.³ A filoxéravész előtti évtizedekben szőlőültetvények voltak azokban a hűvösebb klímájú, előnytelen fekvésű völgyekben is, amelyeket a településeket észak–déli irányban átszelő patakok, a sédek hoztak létre. Az 1959-es tsz-szervezés után a magaskordonos művelés következtében a szőlő szinte minden művelhető területet elfoglalt a Balaton-felvidéken, visszahúzódott azonban a meredekebb hegyoldalakról. Az utóbbi években a sík területeken folytatott szőlőműveléssel több helyen felhagytak.

Az arácsi szőlőművelés történetéről sok adatot tartalmaz az 1990-ben megjelent „A balatonfüred–csopaki borvidék története” című monográfia.⁴ Az 1999-ben kiadott Balatonfüred és Balatonarács⁵ története című kötet, amely Balatonfüred ófalu/óváros történetének természettudományi, régészeti, történeti, néprajzi, irodalom- és sporttörténeti szempontú feldolgozását tartalmazza, terjedelmi korlátok miatt viszonylag kevés új ismeretet tudott átadni az olvasónak az arácsi szőlőművelés történetéről.⁶ Már akkor elkészült az arácsi szőlőhegyi önkormányzat jegyzőkönyvének a feldolgozása, amely most kiadásra kerül. Mivel a jegyzőkönyv és a szőlőhegyi artikulusok közlése csekély terjedelmet foglalt el, a szerző kiegészítette kutatásait, és most egy kötetben megjelenik

³ *Entz-Gyürky* 1868. 99, 101. „a Balaton mellékének talaja Lovastól Badacsonyig szürkés, fehér vagy sárgás agyag, a benne található kövek a levegőn könnyen és hamar agyaggá mállanak szét.” A csopaki Ranolder-féle szőlőben: „A szőlő talaja szívós agyag, mely a gyenge hajlású aljban vörhenyes, ezt itt erős mocsárföldnek nevezik, feljebb sárga és a terrassírozott hegy teteje felé apró, könnyen elmálló sárgásfehér márga kövecsből áll.”

⁴ *Lichtneckert* 1990a.

⁵ Balatonarácsot 1954. november 1-én Balatonfüredhez csatolták.

⁶ *Lichtneckert* 1999.

mindaz, amit sikerült összegyűjteni az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat történetéről.⁷

Az anyaggyűjtés során tudomásul kellett venni azt, hogy a gr. Esterházyaknak, az arácsi szőlőhegy legjelentősebb földesurainak a pápai és devecseri levéltára csaknem teljesen használhatatlanná vált, 1956-ban a Magyar Országos Levéltárban megégett és restaurálásra vár. A szőlőhegyek történetének a megírásához legjobban használható földesúri levéltár elpusztulásával a történeti forrásokban olyan fokú veszteség következett be, amit a 17–18. századot illetően részben sikerült pótolni a veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltárából, a Magyar Országos Levéltár, Zala vármegye, a tihanyi apátság és a Mórocza család irataiból.⁸ A 19. század első felére pótolhatatlan forrást jelent az arácsi szőlőhegy 1797 és 1893 között vezetett jegyzőkönyve.

A dolgozat első része különösen a szőlőterület változásaira, a szőlőhegyek kialakulására, a birtokosok összetételére, a szőlők adóztatására helyezi a hangsúlyt, s tartalmazza a középkortól kezdve a telekkönyv felállításáig az arácsi szőlőhegyeken lezajlott ingatlanforgalmat is. A szőlőhegyeken folytatott bortermelés értékelését csak a borárak és a szőlőültetvények árai alapján lehet megállapítani. Míg az előbbiekre meglehetősen kevés adat maradt fenn, addig a 17–19. századból – részben a szőlőhegyi önkormányzat jegyzőkönyvéből – közel 300 szőlőadásvételt sikerült összegyűjteni, ami lehetőséget ad a borvidékhez tartozó Alsóörs, Csopak és a 17. század vonatkozásában Füred és

⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve 1797–1893. – VeML Arácsi szőlőhegyi artikulusok, 1780.

⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1. kötete (1635–1653) elveszett, csak egy gépelt példány és a segédlete maradt fenn a hiteleshelyi levéltárban.

Szárberény (Vörösberény) adatainak az egybevetésére és az arácsi szőlőművelés koronként változó színvonalának a megállapítására.⁹

A dolgozat második része tartalmazza az 1780. évi arácsi szőlőhegyi artikulusok szövegét és a szőlőhegyi önkormányzat jegyzőkönyvének a feldolgozását a tisztségviselők és az önkormányzat működésének vonatkozásában. A szőlőhegy előjárói és birtokosai által hozott határozatokból és statútumokból összeállított válogatás és az 1875-ben életbe lépett hegyrendőrségi szabályok zárják e kis területű, de nagy múltú szőlőhegy történetét bemutató kötetet. Almádi, Szárberény, Alsóörs, Csopak után Arács szőlőhegyi artikulusainak és szőlőhegyi önkormányzata jegyzőkönyvének a feldolgozásával a kötet kapcsolódni kíván a magyarországi hegytörvények összegyűjtését és kiadását végző akadémiai programhoz is, amelynek következő kötete a történeti Zala megyéről, így a balatonfüred–csopaki borvidékről is fog szólni.

I. A szőlőművelés térhódítása a középkorban

Arács

Arács helységnév személynévből keletkezett magyar névadással. Az alapjául szolgáló személynév jelentése: szántó, emiatt némelyek arra gondolnak, hogy a magyar Arács helységnév előzménye egy szláv Orači (szántással szolgálók, szántók) helységnév volt.¹⁰

⁹ *Lichtneckert* 1995a. 195–196. Szárberény 1541–1623. évi szőlőadásvételei. – *Lichtneckert* 1995b. 375. Kisberény 1670–1751. évi szőlőadásvételei. – *Lichtneckert* 1996. 101–102, 105–113, 302–323. Alsóörs (Mórocza család) 1534–1576, továbbá a szőlőhegy 1635–1700, 1761–1847. évi adásvételei. – *Lichtneckert* 1997b. 176–192, 306–353. Csopak és Kövesd 1616–1709, 1754–1838. évi szőlőadásvételei. – *Lichtneckert* 1999. 205–211. Füred 1643–1701. és Arács 1647–1699. évi ingatlanforgalma.

¹⁰ *Kovácsics–Ila* 1988. 125. – *Kiss* 1988. I. 148–149.

Arács területén a 15. századig két település állt: Arács és Magyare vagy Sikach (Szikács). Arácstól nyugatra említi egy hamis oklevél a szent király egyházának (fehérvári keresztesek) falvát.

A többi Balaton-felvidéki településhez hasonlóan Arács is királyi birtok lehetett a 11. században. Királyi adományokból részesült a tihanyi apátság. A káptalan részére tett királyi adományozásról, melyben hét arácsi háznép szerepel –, csak egy 1222. évre hamisított oklevél maradt fenn. A veszprémi káptalan 1337-ig volt birtokos Arácson, majd 1448-ban cserével ismét egy telekhez jutott itt.

Arács világi birtokosai közül a 13. században ismert a Nyír nembeli Felicián és András és Benedek bélai ispán, akik akkor szerepelnek oklevelekben, amikor itteni egész birtokukat eladják a tihanyi apátnak. A 14. században új világi birtokosok jelentkeznek. I. Lajos király 1354-ben Veszprémi Tamás fia Damjának, 1368-ban pedig János fia Miklós és Péter kuriai jegyzőknek és testvéreiknek adományozott arácsi birtokot. Utóbbiak az örökös nélkül elhalt Damján birtokát kapták adományba.

1355-től sorozatos pereskedés folyt a tihanyi apát és Arács világi birtokosai között. Szécsi Miklós országbíró 1370. évi ítélete szerint Arácson nyolc telek, továbbá a vásárolt részek a tihanyi apátságé lettek, Miklós és testvérei három telket kaptak. Mivel az apátság nyolc és Miklós és testvérei három telkén kívül még 12 lakott telek volt Arácson, azok sorsáról is dönteni kellett. 1373-ban a tihanyi apát és Miklós kuriai jegyző egyezsége lépett, amelynek értelmében a 12 telekből az apát hármat átengedett Miklósnak és testvéreinek. Ugyanabban az évben Lackfi Imre nádor Miklós mestert és testvéreit hat, a tihanyi apátságot 17 telek birtokában megerősítette. 1385-ben cserével az apát arácsi birtokrészét átengedte Miklós prépostnak és nőtestvéreinek. Miklós szepesi prépost 1392-ben meghalt, örökösei a Hidegkútiak és az Ajkaiak lettek, akik

megosztották maguk között az arácsi birtokot. Miután Demeter apát megsemmisítette az elődje idejében, 1385-ben kötött csereszerződést, 1410-ben megosztották Arácsot a tihanyi apát és Hidegkúti Bereck és Ajkai Miklós fia László között. Az apátság 21 telket kapott, a nemesek hatot.

1448-ban birtokos volt Arácson Koromlai István felesége, a néhai Ajkai Benedek leánya, 1480-ban pedig Gyömörei Dénes Mátyás királytól nyert új adományt arácsi birtokrészeire. Ezzel megkezdődött Arács nemesi községgé alakulása.¹¹

Arács szőlőművelése minden bizonnyal a 11. századra nyúlik vissza. Hiteles oklevéllel nem bizonyítható, hogy királyi vincellérek éltek volna Arácson, de hamis oklevélben 1222-ben, egy birtokcserénél 1277-ben és a tihanyi apát által az Arács birtokáért folyó öt éves perben (1368–1373) természetesnek és meggyőzőnek tartották adományba foglalásukat és a velük való érvelést.¹²

Az 1055-ös tihanyi alapítólevél hamis párjában Arács bencés birtokként szerepel, ahol az apátságnak 4 halásza, 6 harangozója, 5 szőleje 5 szőlőművesel és 6 jobbágya volt. Szerepelt az 1093-as ugyancsak hamis tihanyi birtokösszeírásban.¹³ II. István király 1118. évi oklevelében 10 háznépet, akiket még a 11. század derekán Béla herceg testvére, I. András király lelki üdvéért adott a tihanyi bencéseknek, de Kálmán király idejében a királyi udvarnokok visszafoglaltak, visszaadatott az apátságnak. Az oklevél Arácsot nem említette, de 1373-ban a bencések arácsi birtoklását bizonyították vele.¹⁴ A monostori népek 1211-ben készült összeírásakor Arács is szerepelt harangozóival és szőlőművelő népeivel, legalább 23 háznéppel a monostor szolgálai között. A szőlőművesek

¹¹ Rainer 1999. 167.

¹² Fejér Cod. Dipl. VII/1. 209. – Holub 1933. 22.

¹³ Rainer 1999. 161. – PRT X. 57, 489, 497. – *Szentpétery-Borsa* I. 6–7. – ÁUO VI. 66–71. Nr. 30.

¹⁴ ZO I. 3–4. Nr. 2. – PRT X. 18, 311, 500., 567.

(vinitores) neve is ismert: Pethe a fiával Zekével, Benche a fiával, Márton a fiaival Tompával és Peturral, German, Vid és testvére Sethe a fiával Jánossal, a harmadik testvér Pál és Modurus.¹⁵

Arács világi birtokosa volt a Nyír nemzetségbeli Felicián és András, akik 1243-ban egész itteni birtokukat (possessio) – 57 hold földet, 9 szőlőt, 1 erdőt és 3 szőlőművest (vinitor) – 17 márkáért eladtak a tihanyi apátságnak. A szőlők közül hat a Myhaluka (Mihályluka) nevű szőlőhegyen volt, egyfelől a tihanyi bencések, másfelől Cumpurd szomszédságában, egy a magyaréi szőlők között (item una sita est inter vineta de Mogorey), kettő pedig Paloznakon. A szőlőművesek Cybur, Marco, a fia és Marcello, a testvére voltak.¹⁶

1244-ben Benedek bélai ispán korábban a tihanyi apátságnak 8 márkáért lekötött egész arácsi birtokát földekkel, szőlőkkel, kaszálókkel, berkekkel s minden egyéb tartozékaival újabb 8 márkáért eladta Ichk apátnak.¹⁷

Hiteles oklevélben szerepelnek a horonnépe nevű királyi szolgálónépek (conditionariusok) 1354-ben, amikor I. Lajos király – az előző conditiójukból kiemelve őket – négy udvartelkükkel Tót Tamás fia Damjánnak adományozta őket. Telkük tartozékai között az első helyen a szőlőket, majd a szántókat, erdőket, kaszálókat és a Balatonban való halászatot sorolták fel 1355-ben az adományozott és az adománynak ellentmondó tihanyi apát közötti perben.¹⁸

1368-ban I. Lajos király az örökös nélkül elhalt Damján arácsi birtokait szőlőkkel és szőlőhegyekkel (vinearum montibus) is János fia Miklós és Péter

¹⁵ Rainer 1999. 161. – ÁUO I. 111. Nr. 61. – PRT X. 506.

¹⁶ PRT X. 520. – Karácsonyi 1900–1901. 857. szerint ez a Nyír nemzetség egyedüli előfordulása.

¹⁷ ZO I. 16–17. Nr. 12. – PRT X. 521.

¹⁸ PRT X. 569–570.

kuriai jegyzőknek, testvérüknek, Ágostonnak és két leánytestvérüknek, Erzsébetnek és Borbálának adományozta.¹⁹

A tihanyi apát és a megadományozottak között 1368-tól folyó pereskedés közben 1392-ben Miklós szepesi prépost örökösei, a Hidegkútiak és az Ajkaiak megosztották maguk között az arácsi birtokukat, benne egy kőházat és pincéket. 1410-ben Arácsot a tihanyi apát és Hidegkúti Bereck és Ajkai Miklós fia László között is megosztották. Az apátság 52 szőlőt kapott a füredi–arácsi nagy út mentén árkok között. Ez az arácsi szőlőhegyek kialakulására is bizonyíték, hiszen a megjelölt terület a Tamás-heggyel lehetett azonos, s arra is, hogy a szőlőművelés jelentős méreteket öltött a település határában.

Magyare

Magyarét először 1121-ben az almádi (ma Monostorapáti határában az Apáti-hegy) bencés monostor alapítólevelében említik Mogioroi néven. Az Atyusz nemzetség birtoka, melynek tagjai a bencéseknek adományozták. Az almádi apátság falva egy 1231-re hamisított, elsőként egy 1392. évi perben említett oklevélben, amikor Aráccsal szomszédos településként, attól keletre írják le a helyét. 1380-ban Arácsi János fiai, Miklós és Ágoston mesterek birtokolják, akik a birtokot I. Lajos királytól kapták, miután az Ivánka fia János fia Miklós magvaszakadása folytán a királyra háramlott.²⁰

Sikach 1380-ban először, 1421-ben utoljára szerepel oklevélben. Sikach nevét 1547-ben még őrizte a Sikát-hegy, amelyen szőlőket műveltek.²¹

¹⁹ ZO II. 25–26. Nr. 15.

²⁰ *Rainer* 1999. 168–169.

²¹ *Rainer* 1999. 169–170. – VML Vasvári káptalan hh. jkv. 1547. Nr. 384.

A Balaton-felvidéki szőlőművelő települések sora szerepel az almádi monostort megalapító és a fenntartásáról gondoskodó Atyusz nemzetség tagjainak okleveleiben. 1121-ben a monostoralapító Bánd akaratának megfelelően a fiai közül Atyusz (Ociuz) látta el birtokokkal és szolgálkkal a monostort. 43 szőlő került a monostor birtokába, köztük Magyarén (Mogioroi) öt szőlő öt szőlőművessel (cultoribus).²²

A szolgál állapotú szőlősöknél kedvezőbb helyzetben voltak a libertinusok, akik ebben az értelemben először az Atyusz nemzetség Balaton-felvidéki birtokaira vonatkozó 1121. évi oklevélben szerepelnek. Az Atyusz által 1121-ben eladományozott birtokon többségben voltak a szántó-vető szolgák és a szőlőkhöz rendelt, szintén szolgának számító vinitorok (szőlősök). Atyusz összesen 43 szőlőt adományozott el ugyanannyi művelővel, így Magyaré birtokán (prédiumán) öt szőlőt. A szántó-vető és szőlőművelő szolgák mellett a birtokokon élő népek harmadik csoportját 33 libertinus alkotta, akiket sem ekékhez, sem szőlőkhöz nem rendeltek, gazdaságuk és szolgálatuk ezért a szolgákétól eltérő természetű volt. Az adományok felsorolásakor az oklevél első részében Magyarén négy libertinusról rendelkezett, az adományok második részében pedig hat háznép (mansio) szőlősről (vinitorról) azt állapította meg, hogy „quasi libertini”, tehát a helyzetük szerint már őket is libertinusoknak tekintette.²³

Atyusz unokaöccse, Miske fia István 1164-ben kelt végrendeletében 13 szőlőről rendelkezett. Zánka prédiumán négy szőlőt a feleségének, Vászoly prédiumán öt szőlőt a veszprémi egyháznak, az Aráccsal szomszédos Magyaré birtokán (prédiumán) négy szőlőt unokaöccsének hagyott.²⁴

²² *Szentpétery* 1927. 362, 366.

²³ *Szentpétery* 1927. 361–365.

²⁴ *Jakubovich* 1924. 156–157.

Úraszó hegye, Istenfia hegye, Kereszt-hegy

A 14. századtól a 20. századig egy arácsi hegynek és a hegyre vezető útnak többféle elnevezése volt. Az első szakasz a 14–15. század. A Magyare keleti határát leíró 1380. évi oklevélben említik Úraszó hegyét (Wrazowhege) és az Úraszó útja (Wrazowutha) nevű völgyet. Ez az út választotta el Csopakot Magyarétól. A határjárás alkalmával a Balaton partjáról kiindulva több határjelet érintve elérték a nagy utat, amely kelet felé Csopakra, nyugat felé Arácsra vitt. „Az út északi oldalán, 3 tölgyfa között, 2 föld határjel található, s amelytől keletre a veszprémi egyház káptalanjának Csopak faluhoz tartozó része, nyugatra pedig Arácsi János fiai, Miklós és Ágoston Magyare más néven Sikach birtoka terül el. Ezelőtt északnak elmenve, az Úraszó hegyének (Wrazowhege) mondott hegy gyomrában (belsejében), tölgyfák alatt, dél felé 2 föld határjel. Továbbra is északra, mindkét felől 2 föld határjel, kőrakással. Az Úraszó útjának (Wrazowutha) mondott völgyön, hasonlóképpen északnak tartva, a két hegy tetején, a mondott Úraszó út mindkét oldalán két föld határjel, kőrakással, amelyektől nyugatra Arácsi János fiainak, Mihály és Ágoston mestereknek Magyare, más néven Sikach birtoka, keletre meg a veszprémi egyház káptalanja urainak Csopak faluhoz tartozó része található.”²⁵

A második szakaszt az 1547. évi oklevél örökítette meg, amelyben megjelenik a Sikát-hegy mint Arács szőlőhegye. Az oklevélben kétszer is említik a Bejciek három Sikát-hegyi szőlőjét, amelyet Farkas szőlőnek, Farkas szőlőjének (Farkas zewlew, Farkas zewleye),²⁶ más néven Uruaszói szőlőnek (Wrwazoy-

²⁵ Rainer 1999. 169–170. – ZO II. 170–173. Nr. 53. – Kumorovitz 1953. 287. Nr. 739–741. – A Csopak és Kövesd határában lévő Úraszó-völgy és Úraszóföld említése 1383-ban: MOL DL 42262.

²⁶ Holub 1933. 25. „Az arácsi Farkasokkal, akik a XIV. század végén szereplő Hidegkúti Farkas leszármazói, találkozunk a XV. században is.”

zelew, Wrwazoy zewlew) neveztek, de nem említik az Úraszó-hegyet.²⁷ Ennek az oka minden bizonnyal az lehet, hogy Magyare vagy Sikach falu 1547 előtt elpusztult, területe beolvadt Arács határába, s nevét, mint más elpusztult Balaton melléki települések esetében is, a határába tartozó szőlőhegy őrizte meg, kiszorítva a korábbi nevet a használatból. Ugyanakkor a Bejciek szőleje a nevében még őrizte az Úraszó elnevezést. A szőlő keletről Csopak területével volt határos. Az 1547. évi oklevél ugyanarra a területre vonatkozott, amelyen az 1380. évi oklevélben a Csopakról Arácsra vivő nagy úttól északra megjelölték az Arácsiak magyaréi vagy sikachi birtokát. Az 1548-ban eladott Thálás szőlő helyét a magyar nyelvű oklevélben ugyanitt az Orvozó nevű helyen jelölték meg, ami az Úraszónak egy „magyarosított” változata lehet, mert ezzel az elnevezéssel soha többé nem találkozunk az Arácsról fennmaradt írott forrásokban.

A harmadik szakasz 1557 és 1572 között zajlott le. Az 1557. évi bordézs-malajstromban Arács helység teljesen pusztá, szőlőhegyén nemesi szőlők voltak, termésükből a dézsma a káptalannak járt volna, de a szőlők elpusztultak. Az 1572. évi összeírás szerint Arács helység pusztá, melynek szőlőhegyén a fürediek 20 hold szőlő után adóznak. Az 1547. évi oklevélben a Bejcieknek két szőlejük volt a Hegyalja nevű kerületben vagy dűlőben (in diverticulo Heghallya), három pedig a Sikát hegye (Sykath heghie) nevű promontoriumon. Darabos György 1641. évi végrendeletéből és adásvételekből ismert, hogy a 17. században már csak egy Bejci-szőlő volt Arácson, amely az országút felett helyezkedett el. Ez egy kétholdas szőlő volt, tehát azonosítható az 1547. évi oklevélben szereplő hegyaljai szőlővel. Ugyanakkor a másik három Bejci-szőlővel, amelyeket Farkas szőlőnek vagy Uruaszói szőlőnek neveztek, többé nem találkozunk írott forrásban, aminek a magyarázata csak az lehet, hogy ezek a Sikát-hegyi szőlők kipusztultak, és velük együtt feledésbe merült az Úraszó elnevezés is.

²⁷ VML Vasvári káptalan hh. jkv. 1547. Nr. 384.

A negyedik szakaszban az út és a hegy újra megjelenik a forrásokban, de már más néven. Darabos György 1641. évi végrendelete szerint az Istenfia út nevű helyen földadott egy hold szőlőnek való földet.²⁸ Ezt minden bizonnyal azért tehette meg, mert 1629-től a Bejciek két falubeli telkének a tulajdonosa volt, s a hozzájuk tartozó szőlőhegyen földesúri jogokat gyakorolhatott pontosan ott, ahol 1547-ben a Bejciek megszerezték három – Farkas vagy Uruaszói szőlőnek nevezett – Sikát-hegyi szőlőnek a földesúri jogait. 1674-ben eladtak egy, az Istenfia nevű hegy alatt fekvő szőlőt („vineam... Isten fia nevű hegy alatt való dictam”).²⁹ A 18. századtól kezdve rendelkezésre álló adatok szerint ez az új elnevezés elterjedt Csopakon és Kövesden is.³⁰

Az ötödik szakaszt a 18. század jelenti, annak is a második fele, amikor az arácsiak ismét művelni kezdik a hegy környékén lévő földeket, s ekkor megint új elnevezést kapott a hegy: Kereszt-hegy (1838) lett belőle, a hozzá vezető utat Kereszt útnak, a dűlőt pedig Keresztúti-dűlőnek (1780) nevezték. A Kereszt-hegy a csopaki határ közelében helyezkedik el, tőle keletre halad a két községet elválasztó Határ út (Arács) vagy Istenfia út (Csopak). Ez az út azonos a 17–20. századi Istenfia útjával és az 1380. évi oklevélben leírt Úraszó útjával. Ugyanígy a Kereszt-hegy azonos a 17–19. századi Istenfia-heggyel és a középkori Úraszó-heggyel.

Miközben Arácson megszűnt az Istenfia-hegy és Istenfia útja elnevezés használata, a csopakiak továbbra is Istenfia útjának nevezték a két települést és szőlőhegyüket elválasztó utat. Csopaki szőlőadásvételekben a 18. század második felében fordul elő az arácsi határt jelentő út említése. 1765. december 18-án eladtak egy szőlőt a csopaki szőlőhegynek azon a részén, amelyet „Isten fia

²⁸ VeML Mórocz család iratai. 1641. 93.

²⁹ VeML Mórocz család iratai. 1629. 74. – VeML Vk. hh. jkv. 1674. Nr. 31.

³⁰ *Szamota* 1902–1906. 417. csak családnévként említi: Istenfya (1474), Isthenfy (1477), Istenfya (1480).

uttyának” neveztek. 1771. június 15-én a csopaki szőlőhegy nyugati részén a hegyben az Isten fia útjától keletre feküdt egy eladott szőlő. 1794-ben is használták még az Isten fia uttya elnevezést szőlők határának a megjelölésekor.³¹ Jankó János a 20. század elején gyűjtött anyagában is szerepel Csopakon és Kövesden az Istenfia útja.³² Hogy a csopakiak továbbra is az Istenfia útja elnevezést használták, annak az lehetett az oka, hogy a Kereszt-hegy, Kereszt út, Kereszthegyi-dűlő elnevezések használata az arácsi faluközösség belügye maradt, a szomszédos csopakiak a hegy és a dűlő nevének használatával ritkán éltek, az útnak mint a csopaki szőlők nyugati határának a megjelölésekor viszont tovább használhatták a régebbi nevet.

Nyelvészetileg és történetileg nem igazolható, hogy a középkori (1380, 1383) Úraszó a Jézus Krisztus és az aszó (aszik, aszal) szavak összetételéből alakult volna ki, így Jézusnak a keresztre feszítését, az Úraszó-hegy pedig a kálváriahegyet jelentené. A középkorban a pápák megengedték, hogy keresztek és szobrokat állítsanak, amelyek Krisztus szenvedéseinek útját felidézik, és ahol a hívők megnyerhetik a kereszttűi ájtatosság elvégzéséért járó búcsút, jeruzsálemi mintára azonban csak a 15. sz. elejétől állítottak fel Európában kálváriákat. Hazánkban a 17. század közepétől vannak adatok a kálváriák építéséről.³³

³¹ *Lichtneckert* 1997b. 309, 311. – VeML Csopak hegység jkv. 1765. december 18. – Uo. 1771. június 15. – Uo. 1794. április 28.

³² *Jankó* 1902. 67. magyarázatát – az Istenfia útja szekérút Arács felett, mely egykor a határvonalt képezte Arács és Csopak közt, eredetileg az átszelt birtok után Istvánfi-út volt, melyből népies etymologia útján lett Istenfia útja – levéltári forrásokkal nem lehet alátámasztani, mert az Istenfia útja a 17. században már előfordul, míg az Istvánfia útja csak csak 1798. és 1800. évi határjárásokban. ZML Metales. Fasc. 4. Nr. 162. – Uo. Fasc. 4. Nr. 154.

³³ MNL III. 5–6. – *Szilágyi* 1980. 11–12. Idézi *Márkusné* 1997. 246.

Az úr elsősorban uralkodót, földesurat, férjet jelent a középkori oklevelekben, de Istent, Jézus Krisztust is pl. a Halotti Beszédben.³⁴ Az aszó, régies alakban azow, szárazpatakot, időszakos vízfolyást jelent, mint a közeli Aszófő nevében is. Eredeti jelentése: száraz völgy.³⁵ Előfordul Füred határában is: Kis-aszó (száraz, füves, víztelen völgy) és Öreg-aszó : Aszó-vőgy.³⁶

Az aszó szavunkat a nép nagyon jól ismerte és használta, hiszen a földrajzi neveket leginkább a nép alkotta meg. Az aszó a régi magyarban általában földrajzi nevekben fordult elő kiszáradt patakmeder, időszakos vízfolyás jelentésben. Az arácsi Kereszt-hegynél, Istenfia-hegynél vagy Úraszó-hegynél nincs semmiféle kiszáradt patakmeder, időszakos vízfolyás, hiszen éppen ellentétes terepviszonyokról van szó, mint ahol az aszó elő szokott fordulni földrajzi nevekben a középkori oklevelekben. Figyelembe kell venni azonban azt, hogy az Úraszó egy völgyben haladó utat is jelentett Magyare és Csopak határán, azonkívül azt is, hogy ha ritkán, de van példa arra, hogy az aszó-t hegygel kapcsolatban használták.³⁷

Egyelőre nincs magyarázat arra, hogy az Úraszó-hegyet, majd Sikát-hegyet miért hívták a török korban Istenfia-hegyné. Az Úraszó hegye helyett a Sikát-hegy, majd Istenfia hegye elnevezés használata Magyare vagy Sikach falu elpusztulásával van összefüggésben. Nincsenek olyan levéltári források, amelyek segítségével meg lehetne magyarázni a Barátlakás, Barátlakási-dűlő földrajzi név eredetét, a szerzetesek arácsi jelenlétének az okát, ami amiatt lenne fontos, mert a kálváriák építését a szerzetesek szorgalmazták. A kálváriahegyen

³⁴ MNYTESZ III. 1035. – Az érkezés munkahelyi vitáján Solymosi László hívta fel a figyelmet arra, hogy ebben az esetben az Úr herceget, az aszó irtást jelent

³⁵ Kiss 1988. I. 120–121. – MNYTESZ I. 187–188.

³⁶ Balogh–Ördög–Varga 2000. 418.

³⁷ Szabó 1975. I. 457.: „a Havason Hideg Aszo nevű helyben egi Nagi Erdő”.

olykor remete élt, aki őrizte, látogatóit vezette. A remeték házaikat rendszerint a kálvária szomszédságában építették föl.³⁸

A Barátlakás helyét a földrajzi nevek gyűjtése során közvetlenül a Kereszt-hegy mellett állapították meg azzal, hogy „Állítólag a vörösbarátok tartózkodási helye volt itt még a török hódoltság előtt.” E helymegjelölés helyességét valószínűsíti az, hogy 1843-ban az arányosítási perben egy tanú a barátlakási szántóföldeket a falutól északra fekvő koloskai, robogói, tűzkövesi és bodonkúti szántókkal együtt mint irtásföldeket sorolta fel.³⁹

A Barátlakás földrajzi név másutt is előfordult Arács határában. 1797-ben a savanyúvízi forrás ügyének rendezésekor a Barátlakás helyét az arácsi határ nyugati részén jelölték meg, ahol az új temetőt a falutól nyugatra eső Barátlakás nevű közlegelőből kihasították.⁴⁰ Jankó János szerint a Barátlakás „régén a barátoké volt, a kiknek még halastavuk is volt itt”. 1590-ben az Arácsi Boldizsár által Szilassy Kelemennek zálogba adott birtokhoz tartozó egyik rét a „Sz. Kralnál, mellet barátok tavának hínak” helyezkedett el.⁴¹ A hamis 1231. évi oklevél szerint a Szent király egyházának (fehérvári keresztesek) falva a Balatontól Arácsra vezető út nyugati oldalán feküdt. A 20. század elején a Szentkirály parragja nevű határrész őrizte a birtokos nevét.⁴²

Vörös barátoknak a fehér vászonköpenyt és nyolcszögű vérvörös keresztet viselő, V. Kelemen pápa által 1312-ben felosztatott templomosok katolikus egyházi lovagrendjét nevezték. Arácson azonban nem róluk, hanem a johannita vagy ispotályos keresztes lovagrendről van szó, amely azáltal jött létre, hogy a

³⁸ MKL VI. 97–98. – *Szilágyi* 1980. 46.

³⁹ *Balogh–Ördög–Varga* 2000. 417–418.

⁴⁰ VeML Urbéri törvényszék. Arács. Arányosítási per 7. sz. melléklete. Kuthy Pál alszolgabíró jelentése 1797. június 17.

⁴¹ *Jankó* 1902. 56. – VeML Mórocz család iratai. 1590. 52.

⁴² *Rainer* 1999. 169.

jeruzsálemi Szent János ispotály őre a betegápolók mellé felvett lovagokat is, s mint első nagymesterük a szokásos szerzetesi hármas fogadalom mellé felvette a zárandokok ápolását és védelmét. A rend jelvénye a fehér kereszt fekete vagy vörös ruhán, vörös zászlón. Később rhodusi, majd máltai lovagrenddé alakultak.⁴³ Székesfehérváron II. Géza király idején talált otthonra a kereszt lovagrend, amely az Almádira vonatkozó 1493. évi oklevélben magát Szent István király egyháza ispotályos kereszteseinek, az Alsóörsre vonatkozó 1535. évi oklevélben pedig a fehérvári Szent István király egyház ispotályos háza keresztesei konventjének (*conventus cruciferorum domus hospitalis Ecclesie Beati Regis Stephani de Alba*) nevezte.⁴⁴ (Arácson a 15. század végén a ferenceseknek, 1547-ben – a Barátlakástól nem messze a Hegyalján – a lövöldi kartauziaknak volt szőlejük.)⁴⁵

A török korban nem létesülhetett Arácson kálvária, mert a falu lakossága reformátussá lett. Arról sincsenek források, hogy a 18. század végén megszerveződő kis lélekszámú katolikus közösség kálváriát épített, s erről kapta volna nevét a Kereszt-hegy.⁴⁶ (Kálvária állt a bakonybéli ún. Szőlőhegyen⁴⁷ és a

⁴³ KL III. 213. – MKL V. 383.

⁴⁴ VML Vasvári káptalan hh. lvt. *Litterae ecclesiasticae et familiares*. Fasc. 1. No. 26.

⁴⁵ PRT X. 66, 322, 678–679. Nr. 137. – VML Vasvári káptalan hh. jkv. 1547. Nr. 384. – S. dr. Lackovits Emőkének a munkahelyi vitán tett hozzászólása szerint a vörös-barátok esetében vándormonda motívumról van szó.

⁴⁶ *Balogh–Ördög–Varga* 2000. 418. A kelet–nyugati, kereszt irányú fekvésről eredeztetni a hegy nevét. – Ezt alátámasztja az 1800. évi határjárás is, amely szerint az Istvánfia útja közelében volt az „Altal berkén menő fa hordó ut”. Ugyanott említik a csopaki és az arácsi Által-hegyet: “quo in loco intrat via ex Nosztori ad Aráts ducens intra pedem montium ab una Csopakiensis, ab altera Arátsiensis Altal Hegy dictorum”. ZML Metales. Fasc. 4. Nr. 154. – Az Által-hegy a Kereszt-heggyel azonos helyen volt. Ennek emléke Csopak határában az Átói-fődek. *Balogh–Ördög–Varga* 2000. 426.

⁴⁷ PRT IX. 287. Idézi *Márkusné* 1997. 246.

badacsonyi szőlőhegyen⁴⁸ az erdő alatt, ahová a keresztjárás a Hettyey szőlőben⁴⁹ lévő templomvágótól indult.⁵⁰) Az arácsi szőlőhegy védőszentjéről sem tudunk. A badacsonyi borvidéken Donát kultuszát ápolták Szentgyörgy-hegyen, Badacsonyan, ahol kápolna épült a tiszteletére és Gyulakeszin, ahol a jobbágyok adóztak a Donát tiszteletére tartandó misére.⁵¹

⁴⁸ Id. Lichtneckert Gyuláné (1923) édesanyjától, id. Szőcze Jánosnétól (1899) hallott bazaltkőből épített kálváriáról, amelynek 5–6 stációját a II. világháború előtti években még látta. Ezt ők stációnak nevezték, kálváriának pedig a tomaji felső temető három fakeresztjét. Azok elpusztulása után a kálvária már csak a tomaji bazalttemplom üvegablakain látható.

⁴⁹ Hettyey János 1603-ban Hethesi Pethe Márton helytartótól kapta adományba felsőládtomaji vagy felsőtomaji kúriáját a badacsonyi szőlőheggyel. A kápolna romjai a híres Bogyay szőlő 1859-es térképén még láthatóak. (A szőlőtérkép *Parragh* [é. n.] melléklete. – 10. ábra) A romok 1806-ban a Kisfaludy Sándor által megvásárolt Gyulaffy-Angyal-Szegedy-Bogyay-féle szőlőt délről határolták. MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 36. Fasc. B. Nr. 78. és Uo. Fasc. G. Nr. 255. et M.

⁵⁰ A templomvágó a szőlőmunkások által használt nevét a Szent István király kápolna romjairól kapta. Keresztjáráskor a hegybeliek a templomvágótól Lábdí felé a mai Bormúzeum (volt Békássy szőlő) épületéhez vonultak, és egy ezen túl lévő földúton, a keresztúton jutottak fel a kálváriához. A Hettyey szőlő egyik vágójában volt a felsőtomaji temető is, amelyet egy szőlőfelújítás során kiforgattak. (Id. Lichtneckert Gyuláné közlése.)

⁵¹ Badacsonyan, ahol az egész szőlőhegyet Donát-hegynek is nevezték. 1778-ban szentelték fel a Donát tiszteletére épült kápolnát, amelyet a 19. század második felében lebontottak és a helyére 1896-ban újat építettek. Az 1930-as években keresztjáró napokon a falubeliek a Badacsonyra vezető felső úton a Postakereszthez és a Donát-kápolnához vonultak. Id. Lichtneckert Gyuláné közlése és *Kalmár* 2006. – A csobánci szőlőhegyen birtokos gyulakeszi jobbágyok által 1765-ben megfogalmazott úrbéri panaszok utolsó pontja: „Az szőlő hegyen lévő kápolnánál az szegény helségünk s[zent] misét fogadott szolgáltatni Donatus tiszteletire, egy forintot adnak azon s[zent] miséért, még sincs csak a s[zent] evangélium olvasás is vagyis egy kis tanítás.” ZML Úrbéri ügyek. Gyulakeszi. Gyulakeszi jobbágylakosok folyamodványa a deputációhoz 1765. – A gyulakesziek annak ellenére fizettek, hogy a tapolcai plébános által 1662-ben bevallott átirat szerint Gyulaffy Kristóf, a csobánci vár ura 1617. június 28-án így rendelkezett: „vallom ez ielen valo levelemben, hogy az minémő kisdéd Capolnacskat rakattam itten Csobanczban az Szent Haromsagh egy bizony Istennek tiszteletire, annak még az szentelésekor io kedvemből és akaratomból rendöltem ugian azon Capolnahoz két holdint valo szőlömet itten az Csobancz hegien lévő Kulcsar szőlő nevőt, az mely szőlőből élhessen az egyhazi ember, az ki az Capolnahoz szolgál. Mivel

A szőlők adóztatása

A szőlőműves a 11–14. század folyamán nagy utat járt be, amíg a szolga állapottól eljutott a jobbágysáig és a vidéki (extraneus) birtokossáig. Míg a szolgáktól a teljes termést elsajátította az úr, addig a 14. század közepe táján már kedvező jogi és adózási feltételek mellett folyt a szőlőművelés és bortermelés. A közeli Szárberényben (Vörösberény), ahol a jobbágyok borszolgaltatása 60 köből bor volt, az 1339-ben kötött egyezség szerint a saját telepítésű vagy vásárolt szőlők után hegyvámként az ország vagy országrész szokása szerint egységesen, a vidéken szokásos köböllel számítva, már csak öt köből borral tartoztak uruknak, a veszprémvölgyi apácáknak.⁵²

A szőlő Arácon is olyan birtok lett, amelyet a jobbágy földesura jóváhagyásával szabadon értékesíthetett. 1439-ben Móric fia Miklós füredi jobbágy egy holdnyi vásárolt és beültetett szőlőjét összes hasznaival és tartozékaival hét aranyforintért két évre zálogba adta nemes Essegvári Pálnak és fiainak, Máténak és Gergelynek. A szőlő szomszédai voltak keleten a füredi Móric fia Miklós, délen az arácsi Mihály fia Jakab, nyugaton az arácsi Balázs fia szőlője, északon pedig a közút.⁵³ Ennek a szőlőnek a helyét a közúttól délre jelölték meg, ami jó bortermő helynek számít. Egy másik eladományozott szőlő az „Eresthel” nevű helyen volt: 1504-ben a veszprémi káptalan előtt Arácsi Imre, a Szent Mihály főangyal iránti tisztelettől indítva, vásárolt szőlőjét felszerelések-

peniglen mostan az en ioszagomban sehult egyhazi ember nincsen, rőndeltem úgy, hogy az Tapolczai Plebanus éllie az szőlőt addiglan, míglen az magam ioszagaban egyhazi ember találkozik, kivanvan azt az Tapolczai Plebanustul, hogy minden két vagy három hétben vasarnap napon itten ugian ezen Capolnaban Isteni szolgálatot tegyen, misset mondgion és praedikallion, az melyre eő maga is kőti magát.” VeML V. k. hh. jkv. 1662. Nr. 2. – *Bálint* 1998. 182–185.

⁵² *Kumrovitz* 1953. 316. – *Lichtneckert* 1995a. 178.

⁵³ PRT X. 60, 295, 322, 657–658. Nr. 121.

kel együtt a veszprémi székesegyház Szent Mihály-oltárának, azaz Péter mester kanonoknak, az illető oltár igazgatójának adta át azzal a kikötéssel, hogy a rector és utódjai minden kedden a Szent Mihályról rendelt szentmisében egy imádságot mondjanak az ő vétkeiért, halála után pedig az ő és szülei lelki üdvéért.⁵⁴

A szőlők után a veszprémi káptalannak járó bortizedet egy e célra rendelt házban szokták beszedni. 1453-ban a veszprémi egyházmegye világi nemesi – fajszi, csatári, csopaki, vámosi birtokosok – nem fizették meg a tizedüket.⁵⁵ Ez az oklevél már a vidéki (extraneus) szőlőbirtokosok meglétét is tanúsítja az arácsi szőlőhegyeken.

A tihanyi apát hegyvámot kapott a szőlők termésből, minden évben azonos mennyiségű bort, amely akkor is járt a földesúrnak, ha a szőlő nem termett semmit, legfeljebb a következő évi termésből adták ki. Ányos János az arácsi szőlőhegyen (in promontorio Arács) lévő 3 holdnyi szőlőjét végrendeletileg a tálodi ferences kolostornak (romjai ma Pula határában) hagyta. A szőlőt Ányos Ferenc – János öccse – beleegyezésével 10 aranyforintért megvette hidegkúti Farkas Antal tihanyi várnagy. A vételt a tihanyi apát 1495-ben azzal a kikötéssel hagyta jóvá, hogy a vevő és örökösei szintén adják meg a szüretkor szükséges hegyvámot. A szőlő szomszédai keleten Kis Máté, délen a közút, nyugaton a szüreti út, északon a veszprémi ispotály szőlei voltak.⁵⁶

A szőlők adóját kilencednek nevezték 1403-ban, amikor az Ajkaiak és Hidegkúti Bereck arra kötelezték magukat, hogy a veszprémi káptalannak, négy paloznaki jobbágyának homagiuma (vérdíj) fejében, 120 aranyforintot fizetnek és átadják négy kövesdi és csopaki telküket a szőlőkilenceddel, magyaréi földje-

⁵⁴ *Gutheil* 1953. 338. Nr. 199. – Eredetije: V. m. lt. Arács 18. (keltezése 1508. január 11.)

⁵⁵ *Holub* 1929. 361, 375. – Eredetije: V. m. lt. Arács 15.

⁵⁶ PRT X. 66, 322, 678–679. Nr. 137.

iket mind jobbágyaik, mind mások szőlőinek kilencedével és más birtokaikat.⁵⁷ A kilencedet az 1351. évi dekrétum (6. tc.) vezette be, de a kilenced elnevezése és szedése is majd csak az 1370-es évektől terjedt el igazán.⁵⁸ Az Arácsiak földjén lévő kilencedes szőlőt 1548-ban adtak el az Orvozó nevű helyen.

A hegyvámot a középkorban akónak is nevezték, amelynek emlékét megőrizte egy 1547. évi oklevél, amelyben Arácsi Mihály hat arácsi, korábban magyaréi szőlő földesúri jogait eladta a Bejcieknek. Az akó a csöbör megfelelője. A csöböradó földesúri járadék, melyet a szőlőbirtokosok fizettek a szőlőföld tulajdonosának vagy a csöbörjövedelem birtokosának. A csöböradó haszonélvezője és a szőlő tulajdonosa különböző személy is lehetett.⁵⁹ Erre Arács 17–19. századi történetéből vannak példák.

Szőlőművelés

A középkori oklevelek jogbiztosító iratok, a lehető legkevesebbet árulják el a szőlőművelés és borkészítés módjáról. A szárberényi (ma Vörösberény) ligetekben elpusztult szőlők azt jelzik, hogy ha létezett is a vidéken a ligetes szőlőművelés, annak helyébe a 14. század közepe táján az alacsony tőkeművelés lépett. Lehetséges, hogy a szőlőknek a határban való elhelyezkedése Arácson is változáson esett át a 11–14. század folyamán. A szőlőknek a határban való elhelyezkedését is tartalmazó legkorábbi, 1410-ből származó oklevélben a tihanyi apátság 52 szőleje már a legjobb termőhelynek számító Tamáshegyen, a füredi–arácsi úttól északra volt. A promontorium kifejezés, amely a

⁵⁷ ZSO II/1. 269. Nr. 2244.

⁵⁸ *Solymosi* 1996. 30.

⁵⁹ VML Vasvári káptalan hh. jkv. 1547. Nr. 384. – *Solymosi* 1996. 15, 17.

jogi értelemben vett szőlőhegyet jelenti, Arácson csak a 15. századból fennmaradt oklevelekben jelenik meg.

A szőlők szaporításához sima vesszőket használtak. A szőlők ültetését (plantatio) építésnek is nevezték. A 14. században már megkülönböztették a települések határában a szőlőültetésre alkalmas területeket. A szőlőtelepítésre kijelölt helyeken a hegyoldalakon az erdőt, cserjést kiirtották, de ezt a munkát nem tökéletesen végezték el, ezért az erdő helyét fokozatosan foglalta el a szőlő. A szőlők metszését baltás, felül előreívelődő egysarkos metszőkéssel végezték. A metszés legegyszerűbb módja a kopaszfejmetés volt, ami nem igényelt különösebb szaktudást. A tőkefejen a kopaszfejmetés következtében elhalt részek eltávolítására szolgált a metszőkés baltája. Egy 1439-ben bérbe adott füredi szőlő munkái között a metszést (putatio), a kapálást (ligonizatio) és a „levelezést” (folizatio) sorolták fel.⁶⁰ A szőlőt nem karózták, karó hiányában a hajtásokat olyan rövidre kellett hagyni, hogy kötözés nélkül se hajoljanak el. Elmaradhatatlan munka volt a folizatio („levelezés”), ami azt bizonyítja, hogy a szőlőt kopaszra metszték, mivel az ilyen tőkénél nem lehet elhagyni a zöldmunkákat. A középkorban sem fedték be télre mindenütt a tőkéket, így lehetett ez a Balaton-felvidéken is, ahol az enyhébb klíma miatt elhagyhatták ezt a munkát.⁶¹

A minőségi, kereskedelmi célú bortermeléshez szükséges pincét mindössze egyszer említik az arácsi oklevelekben: 1392-ben, amikor a Hidegkútiak és az Ajkaiak fogott bírák segítségével megegyeztek az örökségük megosztásában, Miklós szepesi prépost hagyatékához arácsi kúria, kőházak és pincék tartoztak.⁶²

⁶⁰ PRT X. 658.

⁶¹ *Lichtneckert* 1990a. 42.

⁶² ZSO I. 2735.

II. Nemesek, jobbágyok és a vitézlő rend az arácsi szőlőhegyen a török korban

Arács birtokosai a török korban

A veszprémi káptalan birtokainak 1554. évi bérbeadásakor még említik Arácsot, ahol a káptalannak egy telke és a szőlőhegyen a birtokrésze szerint tizedje volt.⁶³ Arács nagyobbik részének a földesurai a 16. században a Csorónok, utánuk a Nádasdyak, majd 1627-től egészen 1848-ig az Esterházy grófok, akik a devecseri és a pápai birtokközpontból irányították a Balatonfelvidéki birtokokon folyó gazdálkodást. A gr. Esterházyak pápai uradalmának iratai a Magyar Országos Levéltárban megégették, így pótolhatatlan veszteség érte Arács történeti forrásanyagát. Ez azért is sajnálatos, mert gr. Esterházy Károlynak és gazdatisztjeinek a badacsonyi borvidéken lévő allodiális és adózó szőlőkre vonatkozó levelezéséből a gazdálkodás, így a szőlőtermesztés és bortermelés legapróbb részleteire is fény derül.⁶⁴

A török korban a 16. században az Ajkaiak, Arácsiak, Bejciek voltak a kisenemesi birtokosok, akiknek a helyét a Darabosok, Szilassyak és Móroczák foglalták el.

Az egytelkes nemesek közül Arácsi Boldizsár 1590-ben arácsi nemesi udvarhelyét minden jövedelmével együtt 27 forintért zálogba adta Szilassy Kelemennek. A Szilassyak közül János 1641. december 2-án III. Ferdinándtól kapott címerlevelet (armálist). 1644-ben Szilassy János megvásárolta Tompa Istvántól az Ajkai-féle nemesi telket (északról az arácsiak gyümölcsöskertjei határolták), 1653-ban megszerezte Arácsi Zsuzsanna birtokrészét, egy kőházat,

⁶³ V. k. m. lt. Nagypécsely 49.

⁶⁴ VeML A gr. Esterházyak devecseri és pápai uradalmának iratai 1528–1858.

két jobbágytelket. 1674-ben a peremartoni Szilassy Benedek pereskedéssel elérte, hogy a Szilassyak lettek a török kor végére Arács legjelentősebb kismemesi családjává.⁶⁵

Szilassy Kelemen özvegye, Varga Katalin 1626-ban Pápán végrendekezett többek között egy arácsi szőlőről is. E végrendelet a magyar pecséthasználat történetében ritkaságnak számít: hét asszonyság ütötte rá a pecsétjét, így a többpecsétes oklevelek csoportjába, azon belül is a sokpecsétes oklevelek közé tartozik. A végrendelező nem nyomta rá pecsétjét az oklevélre. Kumorovitz L. Bernát írja az ilyen típusú pecséthasználatról: „Máskor nemcsak a hitelesség bővítése a cél, hanem az írásbafoglalt intézkedésben cselekvőleg vagy szenvedőlegesen érdekelt felek hozzájárulásuk, egyetértésük kifejezésére nyomják rá vagy függesztik fel az oklevélre saját pecsétjüket. Előfordul az az eset is, hogy valaki, noha személy szerint nincs érdekelve az ügyben, kezességet vállal az oklevélbe foglaltakért s ezt pecsétjének a számára különben idegen oklevélre való ráfüggesztésével fejezi ki. Végso fokon a hozzájáruló vagy a kezes mégis csak tényezője az intézkedésnek, s ha szerepükkel kapcsolatban nem is adnak ki külön-külön írást, pecsétjükkel igazolják a »közös« oklevélben kinyilvánított akaratukat.”⁶⁶ Katus asszony végrendeletének megpecsételői közül kettőnek a végrendelező az adósa volt. Az elmosódott hét pecsét valójában négy, mert az 1. és a 7. azonos, és a 2–6. legfeljebb háromfajta lehet. Így nemcsak azonos társadalmi állású, hanem valószínűleg rokoni kapcsolatban álló asszonyságok voltak a végrendelet megpecsételői.⁶⁷ A végrendelet (2. ábra) szövege:

„Én, Szilasi Kelemennek meghagyot özvedgye, Katus asszony testemben betegh levén, az én javaimbol, mellyek Istenteöl ajándékoztattanak volt,

⁶⁵ VeML Mórocz család iratai. 1590. 52. – *Lichtnecker* 1999. 201–203.

⁶⁶ *Kumorovitz* 1993. 14.

⁶⁷ Itt köszönöm meg Bertényi Iván professzornak a pecsétekről adott tájékoztatását.

hogy holtom után az maradékimtól el ne vesszessenek, tettem ilyen testamtomot.

Legh elseőben vagyon tallerom 37. Ismét négy aranyom, huszon négy vas tallérom⁶⁸ egy iskatulában, dolmánra valo ezüst gombok, ismét azon iskatulában szoknyára valo kapczok. Darabos Györgnél egy ezüst pohár, zálogban vetettem volt neki, de semmit nem adot reá. Egy ládában egy darab vászon, ött darab fonal, két lepődő, négy kendő keszkönyő, két kiczin sebbe valo keszkönyő, három vánkös háy⁶⁹, egy takaro, reczes keszkenyő, két férfinak valo vászony imegh, két fél ümög, két fedél, egy darab gyolcz. Vagyon ismét hét singh⁷⁰ vörös landis⁷¹ poszto, egy darab fejer poszto is, egy paplan, egy vászony elő kötő, más darab vászony is vagyon. Két vászony elekötő, egy vászony fél ümög, egy köpönyeg, két mente, három duga⁷² so, három nagy feisze, egy sütő teknyő, öt meszöl vaj, egy háy, egy szalanna, egy on palaszk, egy fa kanna, szapulo saitár, egy szappanyozo teknyő, két kicziny teknyő, egy sütő teknyő, egy vas fazék, két szita, nyolcz tál, tizen nyolcz tányér, négy öreg, három vánkös, vagyon negyed fél köböl buzám is és egy eczetes [---].

Annak [---] ökröm, három tehenyem, egy borjum, [---], annak feölötte szőlő vagyon, az mely az én attyámfiával osztályban vagyon. Vagyon ismét tiz ako borom, mind ezeket az megh számlált jóságoczkáimat fiamnak hagyom, holta után penigh az én attyámfiaira, ugy mint anyámra és Darabos György feleségére. Tutorul⁷³ is Darabos Györgyöt hagyom, tarcza szépen fiamat, az szőlő penigh Haraczi⁷⁴ hegyen vagyon.

⁶⁸ Az ún. borított tallér lehet, amikor az érmének csak a bevonata nemesfém.

⁶⁹ huzat

⁷⁰ Egy sing = 62,2 cm. *Bogdán* 1990. 43.

⁷¹ angol („londoni”)

⁷² hordó

⁷³ gyámul

⁷⁴ arácsi

Vadnak ismét adosságim. Teveli Benedek ados két forintommal ötven pénzemel⁷⁵, ha megh adgya, ötven pénzt adgyák az sellyéremnek is. Fekete Pálné is ados tizenhét forintommal s ötven pénzemmél, melynek felét az szent egyház épületire hagyom, vegyék megh rajta az gondviseleők. Viszket Katának vagyok ados két forintyával, adgyák megh neki, ismét Czizmazia Mihálynénak négy garassal, aszt is hasomloképpen.

Az házomot és majoromat el adván, az árrát azoknak is az fiam számára tarczák.

Lett ez testamentom tétel ilyen jámbor böczeöletes személyek előtt, ugy mint Bottka Jánosné, Kraknainé, Turosné, Cziripné, Viszket Mihályné Katus, Czizmazia Mihályné, Szabo Mártonné aszonyoméék előtt.

Actum in civitate Papa die [---] Apprilis anno 1626.⁷⁶

Botka Jánosné (P. H.), Krokainé (P. H.), Cziripné (P. H.), Turosné (P. H.), Viszketné (P. H.), Szabo Mártonné (P. H.), Czizmazia Mihályné (P. H.).”⁷⁷

A Szilassyak rokonságban voltak a falu történetében a 17. században vezető szerepet játszó Darabos családdal, akik 1715-ben a nemességüket a Mátyás király által Budán 1476. május 23-án kiadott armálissal bizonyították. A Móroczák vámosi eredetűek, a 16. században vetették meg a lábukat Alsóörsön, ahol 1534–1576 között legalább 13 hold szőlőt vásároltak.⁷⁸ Birtokosok voltak Csopakon és a szárberényi szőlőkben is. II. Miksa császártól kaptak címerlevelet. Mórocza János Darabos Annát vette feleségül. Ugyancsak a házassága révén lett rövid ideig birtokos Arácon a polgárdi Besenyei (Besenyő) Imre, akinek a

⁷⁵ dénárommal

⁷⁶ Kelt Pápa városában az 1626. esztendő áprilisának [---] napján.

⁷⁷ VeML Mórocza család iratai. 1626. 71. A végrendelet szövege hiányos, mert a papír középen több helyen kiszakadt.

⁷⁸ ZML Repertorium investigationis nobilitarium. 1715. Fasc. 1. Prot. 2. – *Lichtnecker* 1996. 101–102.

felesége Darabos Ilona volt. Besenyeit 1651-ben nem nemesnek mondták. Mindkettőjük felesége Darabos György leánya volt.⁷⁹

Darabos György 1629-ben Szarka Lukács Zala megyei szolgabírótól megvásárolta a Bejci-féle két jobbágytelket, de nem azokon, hanem az Ajkai családtól zálogban bírt nemesi udvartelken építkezett. 1644-ben Tompa István a nemesi kúriát eladta Szilassy Jánosnak, akivel egyébként Darabos első feleségén, Varga Annán keresztül rokonságban volt. 1645. január 5-én Darabos György vejei, Mórocza János és Besenyei Imre megosztottak a feleségeikre maradt jószágon. 1651-ben Darabos Ilona a maga jobbágytelkét eladta Szilassy Jánosnak és hitvesének, Magyarai Nagy Juditnak, Mórocza János fiai azonban a Bejci-jószágot visszaváltották.⁸⁰

Mórocza Jánosnak két arácsi jobbágya volt. Mivel Darabos Györgynek és Szilassy Jánosnak nem voltak fiúörökösei, a Bejci-, Arácsi- és Tompa (Ajkai)-féle jószágok fokozatosan Mórocza János és fiai kezébe kerültek. 1674-ben azonban a peremartoni Szilassy Benedek perbe fogta Mórocza János fiait, Mórocza Istvánt és Ferencet. A pert megnyerte, és a Szilassyak lettek Arács legjelentősebb kisnemesi birtokosává a török kor végére. A Móroczáknak csak hegyvámos szőlőik maradtak Arácson.⁸¹

Pusztulás és újjáépítés a 16. században

A veszprémi káptalan Balaton-felvidéki birtokainak 1554. évi „urbárium”, valójában a Pallavicini Sforza főhadimarsallal kötött bérleti szerződés sze-

⁷⁹ ZML Repertorium investigationis nobilitarium. 1715. Fasc. 1. Prot. 2. – *Lichtneckert* 1999. 197.

⁸⁰ *Lichtneckert* 1999. 198, 200–202.

⁸¹ ZML. Zala Vármegye Törvényszékének iratai. Polgári perek. 1674. Fasc. 14. Nr. 21. (A perben egy tanú magyar nyelven említette a Savanyúvizet.) – *Lichtneckert* 1999. 202–203.

rint Arácson a birtokrésze szerint tizedet kapott a káptalan a szőlők terméséből.⁸²

Az 1557. évi bordézmáról készült kimutatás szerint Arács helység teljesen pusztta. Szőlőhegyén nemesi szőlők voltak, termésükből a dézsma a káptalannak járt volna, de a szőlők elpusztultak.⁸³

Takaró Mihálytól 1560-ban Gyulaffy László vette át a tihanyi várhoz tartozó jövedelmeket. Az átvett birtokok között volt az arácsi jobbágytelek a szőlőhegyi résszel és a dézsmajövedelem.⁸⁴

Az 1572. évi összeírás szerint a tihanyi várhoz tartozó Arács helység pusztta, ahol 20 hold szőlő volt, amelyből Füred lakosai évente 12 akó (urna) bort adtak, 20 kappant, 40 kenyeret, 20 tihanyi köből zabot. A bortizedet a veszprémi várhoz adták.⁸⁵

Az Arácsiak legalább 20 hold szőlőről kaptak hegyvámot a 16. század közepén. 1547-ben Arácsi Mihály hat szőlőnek a földesúri jogait 24 magyar forintért eladta a szőlő művelőinek, a Bejcieknek. 1590-ben Arácsi Mihály fia Boldizsár egytelkes nemes arácsi nemesi udvarhelyét minden jövedelmével együtt 27 forintért zálogba adta Szilassy Kelemennek. A zálogba adott jószághoz 12 hold szőlő is tartozott, amelyek nyolc személy – 2 ½ hold egy Miklós nevű, egy hold Kováts János, másfél hold Pintér Péter, két hold arácsi Varga Miklós, két hold arácsi Keresztes István, egy hold arácsi Fábián Balázs, egy hold füredi Vörös András, egy hold füredi Mátté János – birtokában voltak, akik a földesúrnak hegyvámmal és ajándékkal tartoztak. Ez a zálogszerződés is

⁸² Vk. m. lt. Nagypécsely 49.

⁸³ MOL Magyar Kamara levéltára. Városi és kamarai iratok. Fol. Lat. 2170. – *Erdélyi* 1913. 58.

⁸⁴ *Erdélyi* 1913. 61.

⁸⁵ MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 36. Nr. 55. – PRT X. 718–719.

azt bizonyítja, hogy az 1557 körül elpusztult arácsi szőlőhegyek még a 16. században újjáépültek.⁸⁶

A szőlőművelés fellendülése a 17. században

Arácson Darabos György földjén sokan ültettek szőlőt az 1630-as években. Darabos György 1641-ben végrendekezett, a feleségére hagyott egy félholdas új szőlőt, a lányaira hagyta a kétholdas Öreg szőlőt és a szintén kétholdas Beyczy szőlőt. A jobbágysai és más vidéki birtokosok által művelt nyolc és fél hold szőlőt szintén a lányaira hagyta. Külön felsorolta a szőlőplántálásra kiadott földeket, amelyekről a szőlők megépítése és „hódolása” után hegyvámot szedhettek. A szőlőültetésre kiadott földek nyolc és fél holdat tettek ki, így egyetlen arácsi nemes birtokán az 1640 körüli években a kétszeresére növekedhetett a szőlőterület. A végrendelet ide vonatkozó része, amelyben a rövidítések: flo = florenus, forint; d. = denarius, dénár.

„Az Istenfia ut nevő helyen egy hod szőlőnek valo földet adtam föl Varga Lukácsnak, ugy hogy ha az szőlőt megépíti, tartozzék rola hegyvámot és egyéb igasságot adni, ugmint esztendőnként hat vödör bort, egy-egy kila abrakot, egy-egy kappant, egy-egy kalácsot. Az böcsüje egy forint, azt tartozik megadni. Vámoson lakozo Lakatjárto Geörgnek adtam 2 hod földet szőlőnek, ha meghodollyák, több is leszen. Ő is az megmondott mod szerint esztendőnként, ideje eltelvén, minden igasságával tartozik. Adott böcsüpenzt flo. 1 d. 50, hátra vagyon d. 50. Beszprimi Maroti Jánosnak adtam volt 2 hod szőlőnek valo földet, de igen gyarlo építő, mellyért tüle ellenzettem is, azért maradékim akinek akarják adni, ő ember nem lévén hozzá, szabadok legyenek vele, szokott igas-

⁸⁶ VML Vasvári káptalan hh. jkv. 1547. Nr. 384. – VeML Mórocz család iratai. 1590. 52.

ságát túle esztendőnként megvehessék. Böcsü pénzzel tartozik 2 forinttal. Hidegkuti Balázs nevő legénnek adtam föl Köves uton egy hod földet szőlőnek, ha megépül, ő is minden igasságával tartozik esztendőnként rola adozni. Böcsü pénzzel tartozik 1 flo. Beszpimi Csapo Ferencnek adtam föl egy hod földet szőlőnek az Hajas nevő helyen, ő is igazán minden igasságával tartozik esztendőnként. Az böcsü pénzt megadta. Beszprimi Lengyel Györgynek adtam föl másfél hod földet szőlőnek, melyet azelőtt Kecskés szőlőnek hittak, ő is tartozik minden igasságával esztendőnként. Böcsü pénzzel tartozik flo. 1 d. 50.⁸⁷

1702-ben Babocsay Ferenc átíratott egy záloglevelet, mely szerint gr. Esterházy Ferenc és hitvесе, gr. Tököli Katalin 1671. április 24-én 2000 forintért elzálogosította hidegkúti, arácsi és füredi jószágait Kethelyi János tihanyi kapitánynak és hitvesének, Nováki Annának. A záloglevél tartalmazza az elzálogolt falvak urbáriumát is, amely szerint Füreden minden „házas ember egy-egy Wesprimi öreg ako bort tartozott adni”. (A veszprémi öreg akó 10 vödörből, 30 öreg pintből, 90 pozsonyi iccéből állt, tehát nagyobb volt, mint a pozsonyi akó, amely 64 iccés.) Szüretkor az arácsiakkal együtt 40 öreg akó bort adtak és Pápára szállították. A házak után teljesített borszolgáltatást az arácsi jobbágyok 1778-ban helyadó bornak nevezték, tehát nem a szőlők, hanem a jobbágyelkek után adták. Az extraneusok, hajdúkatonák hegyvámot adtak, miként Esterházy emberei is, ezenkívül minden holdtól egy-egy köből zabért 25 pénzt vagyis dénárt, egy kappanért 12 dénárt, egy cipóért 4 pénzt vagyis dénárt, mely összesen 12 forintot tett ki. A hidegkútiak 25 akó bort adtak és Pápára szállították. A jobbágyok kötelessége volt még a hordók pintérezése és szállítása oda, ahol a borok elkeltek.⁸⁸

⁸⁷ VeML Mórocz család iratai. 1641. 93. – *Lichtnecker* 1999. 198–200.

⁸⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1702. Nr. 77. – MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 92. Nr. 11.

A 17. század második felének állapotát rögzítő német nyelvű, Vízkelety József szolgabíró által készített összeírás szerint Arács faluban 30 hold szántó, 15 kaszás rét, 280 kapás szőlőhegy, 4 holdnyi kis és rossz erdő volt. A falu öt jobbágyi és négy nemesi telekből állt, amelyek három nemesi telek kivételével lakottak voltak. A keresztény földesúrnak minden telektől 1 akó (Eimer) bort adtak, azonkívül szolgáltak. A lakosok valamennyien kálvinisták voltak.⁸⁹

Az 1696. évi országos összeírás adatai ennél jóval több szőlőt mutatnak Arácson, ahol három helybeli jobbágyinak három holdat kitevő 18 kapás nagyságú szőleje volt. Még három arácsi szőlő nélküli jobbágyot írtak össze. Egy hold szőlő hat kapással volt egyenlő, egy ember hat nap alatt tudta megkapálni, tehát egy kapás nagyságú terület 200 □-öl volt. A külső (extraneus) birtokosok 115 hold szőlőt bírtak. A nemesi jogú szőlők nem szerepelnek az összeírásban.⁹⁰ Az 1696. évi összeírásban feljegyzett adó alá eső szőlőterület rendkívül nagy, ha figyelembe vesszük, hogy az országos összeírások során 1715-ben 113, 1720-ban 190, 1778-ban az úrbérrendezéskor 631,5 kapa szőlőterületet írtak össze.⁹¹ Ezek az adatok azt mutatják, hogy a veszprémi vár vonzáskörzetében elhelyezkedő Arácson jól művelt szőlőhegyek voltak a török kiűzése utáni évtizedben, a Rákóczi-szabadságharc utáni években viszont a pestisjárvány, a végvári vitézlő rend széthullása és a bizonyára Arácson is jelentkező természeti csapások és hideg időjárás következtében nagyságrenddel esett vissza a szőlőterület.

⁸⁹ MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 6. Nr. 42.

⁹⁰ MOL Magyar kamara archívuma. Conscriptiones portarum. Comitatus Szaladiensis 1696. (MOL Mikrofilmtár). – Az összeírást közli *Lichtneckert* 1999. 185.

⁹¹ *Lichtneckert* 1990a. 78, 81.

A 16. századból nincs olyan forrás, ami alkalmas lenne a szőlőbirtok nagyságának és a szőlőbirtokosok összetételének összehasonlítására a 17. századi adatokkal. Az 1555 és 1559 közötti évekből fennmaradt dézsmalajstromokban Arács nem szerepel. A szomszédos Csopakon a dézsmás szőlők birtokosainak a száma öt évben 30 és 38 között szóródott. A külső birtokosok száma az első két esztendőben öt, a harmadik és a negyedik esztendőben kettő, az ötödikben egy. Füreden ugyanezekben az években Takaró Mihály tihanyi várkapitány 23 szőlőbirtokostól kapott bortizedet. Az első három esztendőben még három extraneus is volt közöttük, az utolsó kettőben egy sem.⁹² Elfogytak tehát az extraneusok, amelyek közül a veszprémi vár 1552-ben bekövetkezett elfoglalása miatt amúgy is hiányoznak a többséget adó veszprémiek, emiatt ezek az összeírások nem a békés időkben kialakult állapotokat mutatják. A visszaesés méreteit jelzi, hogy a veszprémi püspök csopaki részbirtokán 1524-ben még négy egésztelkes jobbágy és 23 extraneus adott borkilencedet és tizedet, a füredi részbirtokon pedig kilenc egésztelkes jobbágyon kívül az extraneusok 30,5 hold szőlő után adóztak.⁹³

Az 1696. évi összeírásnak a borvidékre vonatkozó adatait nehéz összesíteni, mert a szőlők területét változó területmértékekben (hold, kapás, darab) adták meg. Számításaim szerint a 17. század végén a borvidéken fekvő és az 1696. évi összeírásba felvett 19 település területén lévő 1390 hold adózó szőlőterület 76,5 százaléka (1063 hold) extraneusok és végváriak, 15,0 százaléka (209

⁹² MOL Magyar Kamara levéltára. Városi és kamarai iratok. Fo. Lat. 2170. – Az összeírásokat közli *Lichtneckert* 1997b. 172–173. és 1999. 204.

⁹³ *Kredics–Solymosi* 1993. 26–29.

hold) helybeli jobbágys, 3,9 százaléka (54 hold) helybeli zsellérek és libertinusok, 4,6 százaléka (64 hold) helybeli nemesek kezén volt.

A borvidék területén 1696-ban egy hold szőlő 4–6 kapaalja területtel volt egyenlő. Az összehasonlíthatóság kedvéért egy holdat öt kapaaljával számolva, Arács szőlőhegyén az extraneusok és a helybeliek adózó szőlőbirtokának aránya kapaaljában kifejezve 575 : 18, ami szélsőséges eset a borvidéken. A veszprémi vár körzetébe tartozó területen Felsőörs 468 : 161, Alsóörs 332 : 172, Lovas 440 : 91, Paloznak 585 : 52, Csopak 1085 : 82 arányt képviselt az adózó szőlőbirtokosok között az extraneusok és végváriak szemszögéből. Ennek megfelelően az extraneusok birtokában lévő szőlőterület aránya Arácson 97, Felsőörsön 74,4, Alsóörsön 65,9, Lovason 82,9, Paloznakon 91,8, Csopakon 93 százalék. Ezek szerint a borvidék keleti felén az extraneusok aránya messze meghaladta a hegyaljai mezővárosok területén szőlőt birtokló extraneusok arányát, akik jelentős mezővárosokban (Tállya, Mád, Szerencs) az összes szőlőbirtokos számának a felét megközelítették.⁹⁴

A borvidék keleti felén az extraneusok adták a szőlőbirtokosok nagytöbbségét, annál nagyobb arányban, minél kisebb volt a helyi lakosság száma. A borvidék nyugati felén hasonló túlsúly mutatkozott a Pécselyi-medence településein, Vászolyon és a három Pécselyen, ami a nagyvázsonyi vár közelségének köszönhető. A szőlőterület egészét tekintve ezen a képen változtatott a nem adózó nemesi szőlőterület, azonban ezzel Alsóörsön, Füreden, Nemespécselyen, Szentantalfán kell nagyobb mértékben számolni.

A török kiűzése után mezővárossá váló Tihany szőlőterülete 1696-ban jelentéktelen (127 kapa), pedig a végvárhoz tartozó határban még nemesi szőlőkkel sem kell számolni. Így a bortermelésben a mezővárosi fejlődés nem játszott semmilyen szerepet a borvidéken. A szőlőterületnek a 17. században be-

⁹⁴ Oraszi 1995. 43.

következett látványos felfutása két társadalmi tényező egymásra találásának következménye. A szőlőterület nagyarányú növekedése elsősorban a földesurak érdekeit szolgálta, akik a csekély jobbágylétszám miatt nem gondolhattak allodiális szőlőgazdaság fenntartására, s a jobbágyszolgáltatást a nagyföldesúr is csak a bor fuvarozásában vette igénybe, a nagyra növekvő szőlőterület viszont még az adózók számára kedvezőbb hegyvámos adózás esetén is gyorsan gyarapította bevételeiket. A csekély jobbágylétszám miatt a szántóföldi gazdálkodásból nem növekedhetett a földesúri bevétel. Az arácsi jobbágylétszám csökkenése következtében lecsökkent a jobbágyok által házaik után adott „helyadó bor” mennyisége is, s tovább csökkentette a jobbágyoktól származó boradó mennyiségét az 1672. évi záloglevélbe foglalt urbárium szerint 25 akó borral tartozó Hidegkút jobbágyfalu elnéptelenedése.⁹⁵

A 17. század végére a hegyaljai mezővárosok társadalmának jellegét döntő mértékben a taksás nemesség határozta meg.⁹⁶ Arácson a 16. századtól kezdve három címerleveles (armalista) nemesi család tudott megkapaszkodni, akik vásárlással, zálogolással szereztek maguknak belső telkeket a faluban. Ezek birtokában a szőlőhegyen földesúri jogokat gyakorolva, nagy arányban növelték a szőlőtelepítésre kiadott földeket. A töröknek hódolt Balaton-felvidéken is érvényesült a szőlőbirtok megtartó ereje, amihez hozzájárult a címerlevelek találékonysága, akik ebben az időszakban alapozták meg a jövőjüket a borvidéken, és létalapjukat a szőlőművelésből származó bevételekkel teremtették meg.

Az allodiális szőlők csekély szerepét mutatja az, hogy Darabos György örökségéből az allodiális szőlőbirtok felszámolásra került, mert az unokái 1663-ban 128 császári tallérért egy jobbágyinak eladták a kétholdas Öreg szőlőt, a szintén kétholdas Beyczy szőlő pedig 1674-ben már nemes Sárly Gergelytől

⁹⁵ *Ila-Kovácsics* 1964. 280.

⁹⁶ *Orosz* 1995. 73

került 130 tallérért vitézlő Bende János birtokába.⁹⁷ Ennek azonban különösebb jelentősége nem volt, mert a szőlőhegyen földesúrként viselkedő kurialista nemes éppúgy telepíthetett szőlőt és bírhatta azt nemesi birtokaként, mint ahogyan mások telepítettek hegyvám alá tartozó szőlőket. Darabos György a faluban a Tompa helyen lakott, amelyet irtással tett lakásra alkalmassá, s három saját kezelésben lévő szőleje között volt az Új szőlő, amelyet a feleségére hagyott. A végrendelet jól mutatja az élete vége felé közeledő Darabos Györgynek a birtokstratégiáját, hiszen három saját kezelésű szőlőt osztatott el három örököse között, az adózó szőlők hegyvámját a leányaira hagyta és új telepítésű szőlőkkel is gondoskodott róluk.⁹⁸

A szőlőművelésnek a 17. században végbement nagy fellendülése másodszorban az extraneusoknak és a végváriaknak köszönhető. Az elsősorban belső piacra folyó bortermelés a veszprémi végvárhoz és a nemességhez kötődött. Darabos György az 1641 előtti években 8,5 hold szőlőföldet adott ki ültetésre, melyből 4,5 holdat veszprémi, 2 holdat vámosi, 1 holdat egy Hidegkúti Balázs nevű legény fogott föl, s csak egy hold jutott Varga Lukácsnak, aki helybeli jobbágy lehetett. Az extraneusok voltak többségben a Darabosnak régebb óta adózó 8,5 hold területű szőlőkben is, ahol szintén csak egy helybeli birtokos volt.⁹⁹

Az arácsi szőlőhegyen 1647 és 1699 között szőlőt vásárló 27 személy között 11 nemes volt, köztük a veszprémi seregszék jegyzője, 9 a vitézlő (strenuus) rendbe tartozott, s csak 1–1 nőnemest (agilis) és jobbágyot találunk közöttük. Öt ismeretlen rangú szőlővásárló volt.

⁹⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1663. Nr. 38. – Uo. 1674. Nr. 38.

⁹⁸ VeML Mórocz család iratai. 1641. 93

⁹⁹ VeML Mórocz család iratai. 1641. 93.

A 27 adásvétel közül 3 kétholdas, 1 egyholdas és 2 ismeretlen területű nemesi szőlőre vonatkozott, a többi adózó szőlő volt. Nemes, agilis, strenuus és jobbágy is vásárolt nemesi szőlőt. A nemesi szőlők közül négy allodiális eredetű volt. Két esetben előfordult, hogy a birtokos adózó és nemesi szőlővel is rendelkezett. Az eladott szőlők terület szerinti megoszlása: 1 félholdas, 12 egyholdas, 4 másfélholdas, 5 kétholdas, 2 háromholdas és 3 ismeretlen területű. Az átlagterület 1,44 hold.

Nem maradtak fenn 17. századi források arról, hogy kik művelték az arácsi szőlőket, igénybe vették-e és milyen mértékben a napszámosmunkát. Ha csak az adózó szőlőket (118 hold) és az arácsi jobbágylétszámot (hat adózó) vesszük figyelembe, akkor is nyilvánvaló, hogy az arácsi szőlők birtokosainak vagy maguknak kellett megművelniük a szőlőjüket, vagy vidékről kellett napszámosokat, kapásokat alkalmazniuk. Darabos György a testamentumában ugyanolyan gondossággal rendelkezett metszőkéséről és négy kapájáról, mint a szőlőiről. Az 1696. évi összeírás szerint a három veszprémi lovas és hat gyalogos századba tartozó 249 személy közül 82 szőlőbirtokos 422 kapás, az 56 várbeli közül 8 szőlőbirtokos 95 kapás, a 220 váraljai közül 61 szőlőbirtokos 384 kapás szőlőkkel rendelkezett. 525 összeírt adózó közül 393 nem rendelkezett szőlővel.¹⁰⁰ Az utóbbiak, különösen a váraljaiak között lehettek a kapások, akiknek utódait 1732-ben az állami adó kivetésénél a személyük után egy tallérral adóztatták. A szőlőmunkák idején Veszprémben megállt az élet. 1746. április 30-án a városi tanács egyik határozatát így hirdették ki: „Mihelyt az emberek a szőlő munkáruul megérkeznek, azonnal hozzákézednek a kőhíd megcsinálásának és az utcák javításának.”¹⁰¹

¹⁰⁰ MOL Conscriptio portarum. Comitatus Veszprémiensis. 1696.

¹⁰¹ VeML Veszprém város köz- és tanácsulési jkv. 1732. december 18. – Uo. 1746. április 30.

Élénk adásvételi forgalom zajlott Arács szőlőhegyén a 17. század második felében. A helybeli és a vidéki jobbágyokon kívül a veszprémi vár tisztjei és katonái, nemesek és agilisek (nőnemesek) birtokolták a szőlőket. A nemesi családok közül a Csapó, Darabos, Kenessey, Mórocza, Szilassy, Véghely, Vízkelety családok tagjai szerepeltek az arácsi szőlőbirtokosok között. Hegyvámos és nemesi jogú szőlőket és a szőlők hegyvámját¹⁰² is adták-vették, több esetben felszabadítottak, nemesítettek szőlőket.¹⁰³ 1647 és 1699 között 27 adásvételt jegyeztek be a veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyveibe. A forrásokban nincs semmiféle adat arról, hogy a szőlőbirtokosoknak az adásvételek során illetéket kellett volna fizetniük a földesuraknak.

1647. július 2-án nemes Kenesey Mátyás fiai apjuknak a török fogságból való kiszabadítására a közúttól északra fekvő két hold szőlejeket 200 magyar forintért eladták nemes Veszprémi Jánosnak és hitvesének, Reginának és gyermekeiknek.¹⁰⁴

1648. február 19-én Deczky másként Lengyel György, a leányai és második hitvese, Arácsi Dorottya 257 tallérért eladták a közúttól délre fekvő másfél holdas Kecskés szőlőt vitézlő Rady Mihálynak, nejének Pasit Orsolyának és gyermekeiknek.¹⁰⁵ A szőlőről 1641-ben végrendelkezett Darabos György.

¹⁰² VeML Vk. hh. jkv. 1663. Nr. 23. – *Lichtneckert* 1990a. 68.

¹⁰³ VeML Vk. hh. jkv. 1665. Nr. 7. – Uo. 1679. Nr. 94. – Uo. 1702. Nr. 87.

¹⁰⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1647. Nr. 332.

¹⁰⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1648. Nr. 356.

1651-ben Veszprémi János Vincze Gergelynek, Darabos Ilona Sári Gergelynek adott el egy-egy hold szőlőt az ár és a hely megjelölése nélkül. Ugyan-
ebben az évben Darabos Mihály is eladott egy nemesi szőlőt.¹⁰⁶

1663. március 12-én Darabos György unokái, nemes Mórocz Ferenc és István 128 császári tallérért eladták a közúttól északra fekvő Öreg szőlő nevű kétholdas nemesi szőlőt Király István jobbágnak és hitvesének, Molnár Juditnak.¹⁰⁷ A szőlőt 1641-ben örökölték Darabos György leányai.

1665. április 1-én Szalay András Vörös István jobbágytól 50 császári tallérért megvette az egyholdas hegybéli szőlejét.¹⁰⁸

1670. április 8-án nemes Ernest Pál hitvесе, nemes Horváth Judit egy hold szőlőt 40 császári tallérért adott el nemes Vécheli Ferencnek és hitvesének, Kovács Annának.¹⁰⁹

1671. február 14-én tett bevallás szerint vitézlő Mikulovicz másként Szabó János a bevallás előtt 30 évvel másfél hold, 26 évvel pedig egy hold részben műveletlen dézsmás szőlőt vásárolt Csiszár Gergelytől és Erzsébettől, amelyek Mórocz István földjén feküdtek a Thamasa hegye alatt.¹¹⁰ Csiszár Gergely a szőlejét a töröktől való kiszabadulása végett adta el. Ez a Tamás-hegy első említése szőlővel kapcsolatban, de csak az eladott szőlőbirtok határáként.

1672. október 1-én Pintér András gyermekei, Péter és Anna két hold nemesi és egy hold Mórocz István földjén fekvő adózó szőlőt 70 császári tallérért adtak el nemes Csapó Istvánnak és Ekszlimar Zsuzsannának.¹¹¹

¹⁰⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1651. Nr. 5, 18, 23. (Extractus prothocollorum ab anno 1635 usque annum 1750.)

¹⁰⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1663. Nr. 38.

¹⁰⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1665. Nr. 10.

¹⁰⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1670. Nr. 16.

¹¹⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1671. Nr. 25.

¹¹¹ VeML Vk. hh. jkv. 1672. Nr. 6.

1674-ben Dörső Tamás az erdő alatt fekvő egy hold szőlőjét 20 császári tallérért eladta vitézlő Ededicz másként Puskaagyártó Mártonnak és Szalai Katalinnak.¹¹²

1674. június 16-án Vargha Margit, aki előbb Bende János, majd Ács Gergely hitvese volt, a leányaival együtt az Isten fia nevű hegy alatti egyholdas szőlőjét 65 magyar forintért eladta Bende Jánosnak, Horváth Katalinnak és gyermekeiknek.¹¹³

1674. június 28-án nemes Sály Gergely vitézlő Bende Jánosnak és Horváth Katalinnak 130 császári tallérért eladta a kétholdas Beyczy szőlőt, amely nemesi szőlő volt és az országúttól északra feküdt.¹¹⁴

1674. augusztus 10-én Lázár Jakab özvegye, Sebestén Katalin az országút melletti egyholdas szőlőjét eladta vitézlő Mészáros másként Hollósi Andrásnak.¹¹⁵

1675. április 2-án vitézlő Kovács Istvántól Ernest Pál, a veszprémi sereg-szék jegyzője és Horváth Judit 33 császári tallérért megvásároltak fél hold szőlőt, amelyet három oldalról is a vevő szőlői határoltak.¹¹⁶

1677. március 4-én Kis másként Hidegkúti Mihály özvegye, Madocsai Katalin nemes Csapó Miklósnak és Csizmazia Annának 141 császári tallérért és 40 dénárért eladta a Tamás-hegyi másfél holdas szőlőjét.¹¹⁷

1677. március 17-én vitézlő Mészáros másként Hegedűs Miklós az országút melletti egyholdas szőlőjét 50 császári tallérért adta el Kis Gergelynek és Bekő Katalinnak.¹¹⁸

¹¹² VeML Vk. hh. jkv. 1674. Nr. 12.

¹¹³ VeML Vk. hh. jkv. 1674. Nr. 31.

¹¹⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1674. Nr. 38.

¹¹⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1674. Nr. 39.

¹¹⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1675. Nr. 19.

¹¹⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1677. Nr. 23.

¹¹⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1677. Nr. 39.

1677. október 27-én vitézlő Bogyiszlai György hitvese, Sereghi Ilona egy hold szőlőt 100 császári tallérért adott el nemes Horváth Péternek és Szakál Ilonának.¹¹⁹ Horváth Péter korábban két török foglyot adott Bogyiszlai Györgynek a török fogságból való kiszabadítására.

1680. március 20-án Szabó másként Lődy András veszprémi gyalogos és Fekete Katalin 99 magyar forintért megvették nemes Salomváry János lovaskapitánynak az erdő alatt fekvő másfél holdas szőlejét.¹²⁰

1683. június 11-én Sütöri Anna, Gombkötő Ferenc, Imre és Mária három hold szőlejeket 300 magyar forintért adták el nemes Bende Jánosnak, hitvesének, Horváth Juditnak és öt gyermeküknek.¹²¹

1684. április 1-én vitézlő Varga Péter és Szabó Anna vitézlő Tóth Istvántól 50 császári tallérért megvásárolta az egyholdas Köves úti kertes szőlőt, amely az országúttól északra feküdt.¹²²

1691 szilveszterének napján Antal Katalin, aki előbb vitézlő Rusás Vince, majd vitézlő Südi András hitvese volt, Siskei István Zala megyei alszolgabírónak, hitvesének Szentgyörgyi Juditnak, leányainak Annának, Magdolnának és Katalinnak 58 magyar forintért eladta a Keszegh szőlőt, amely „Arács puszta szőlőhegyén”, az országúttól délre feküdt.¹²³

1694. március 13-án Szabó Anna, előbb vitézlő Varga Péter, majd vitézlő Komjáthi György hitvese, az országút mellett, Szilassy János örököseinek szomszédságában lévő két hold szőlejét 165 forintért adta el Varga Tamásnak és Bíró Erzsébetnek, Gergely nevű bátyjának és Benke Erzsébetnek.¹²⁴

¹¹⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1677. Nr. 30.

¹²⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1680. Nr. 100.

¹²¹ VeML Vk. hh. jkv. 1683. Nr. 204.

¹²² VeML Vk. hh. jkv. 1685. Nr. 27.

¹²³ VeML Vk. hh. jkv. 1691. Nr. 52.

¹²⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1694. Nr. 15.

1696. december 16-án Szili György simontornyai lovas zsoldos Nagy István agilisnek (nőnemesnek) és Miklósi Zsuzsannának egy hold nemesi és egy hold hegyvámos szőlőt adott el 220 magyar forintért.¹²⁵

1698. május 25-én alsóörsi nemes Mórocz Gergely nemesi szőlejét 260 magyar forintért adta el Csonka Tamásnak és Tislér Erzsébetnek.¹²⁶

1699. május 24-én vitézlő Pintér másként Ábrahám György és Menyhárt másként Nagy Győri Erzsébet a Mórocz család fundusán lévő egy hold szőlőjüket 90 magyar forintért adták el nemes Karácsonyi Mihály Zala megyei alszolgabírónak és Pécsi Zsuzsannának.¹²⁷

Nagyobb részben a kevés parlagszőlőnek, kisebb részben a sok nemesi és vidékiek, közöttük is elsősorban a végvári vitézlő rend tagjainak a birtokában lévő szőlőknek köszönhető az, hogy az arácsi szőlők átlagos értéke (97 magyar forint) jelentősen meghaladta a füredi (53 forint), de még az alsóörsi (52 forint), csopaki (57 forint) és a szárberényi (25 forint) szőlők értékét is a török korban.¹²⁸

A szőlők árát tallérban és magyar forintban adták meg. Egy birodalmi tallér a 17. században másfél magyar forintot ért.¹²⁹ Az arácsi szőlőadásvételeket tartalmazó hiteleshelyi jegyzőkönyvben egyetlen alkalommal adták meg a tallér és a magyar forint átváltásának arányát: 1654-ben a lovasi malom eladásakor a

¹²⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1696. Nr. 52.

¹²⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1698. Nr. 17.

¹²⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1699. Nr. 28.

¹²⁸ Füred 1643–1701. évi szőlőadásvételei: *Lichtneckert* 1999. 205–208. – Alsóörs 1635–1700. évi szőlőadásvételei: *Lichtneckert* 1996. 105–113. – Csopak 1616–1709. évi szőlőadásvételei: *Lichtneckert* 1997b. 176–192. – Szárberény 1612–1622. évi szőlőadásvételei: *Lichtneckert* 1995a. 195–196. – Más helységekben több parlagszőlőről maradtak fenn adatok: a veszprémi apácák szárberényi szőlőhegyén 1601 és 1623 között 13 parlagszőlő becsüjét végezték el. *Lichtneckert* 1995a. 210. – Hegyalján a terméshozamok tekintetében néhol egészen nagy eltolódás volt a vidéki szőlőbirtokosok javára. *Ország* 1995. 46–47.

¹²⁹ Úriszék 1044.

magyar forintban megadott vételárat gréci verésű birodalmi tallérban (in Talleris Imperialibus Graecensis cusionis) is kifejezték, s ekkor egy birodalmi tallért egy magyar forinttal és hatvan dénárral számoltak.¹³⁰ Szárberényben (Vörösberény) az 1646. évi urbárium szerint a földesúrtól váltott szőlőlevélért egy birodalmi tallért, azaz 1 forint 50 dénárt kellett fizetni.¹³¹

	Alsóörs 1635–1700	Arács 1647–1699	Csopak 1616–1709	Füred 1643–1701	Összesen 1616–1709
Szőlőadásvételek száma	64	27	138	26	254
Az ismert árú szőlők területe (hold)	93,75	30,5	178	36	338,25
A nemesi szőlők területe (hold)	11,75	6	13	7	37,75
A szőlők ára összesen	4887	2962	10151	1933	19933
Holdankénti ár	52	97	57	54	59

A 16–17. században sok családban a szőlőbirtok az egyetlen értékesíthető vagyont jelentette, amellyel a török fogságba esett családtagot ki lehetett váltani. A törökök néha egészen pontos ismeretekkel rendelkeztek a foglyok vagyonáról. Alsóörsön az 1590-ben fogságba esett Mórocza Sándor váltságdíját 330 aranyforintban szabták meg, pontosan annyiban, amennyit a három Mórocza testvér vagyonából az ő birtokrésze képviselt.¹³²

¹³⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1654. Nr. 16.

¹³¹ *Lichtneckert* 1995a. 203.

¹³² VeML Mórocza család iratai. 1590. 56, 57. A váltságdíj előteremtése miatt a borvidéken eladott szőlőbirtokokról szóló bejegyzések megtalálhatók a hiteleshelyi jegyzőkönyvekben, és közölve lettek a községtörténeti monográfiákban.

A szőlők adója

A török hódítás emlékét a hiteleshelyi bevallásokban a török fogságba esettek kiváltása végett eladott szőlők, az 1800-ban végrehajtott csopak–arácsi határjárásban említett „Török temetés nevű dombocská” (in colliculo Török Temetés vocato)¹³³ és a kettős adóztatásra vonatkozó iratok őrzik.

A törökök 1543-ban elfoglalták Székesfehérvárt, s megszervezték a székesfehérvári szandzsákközpontot. Hamarosan adóztatni kezdték a Balaton-felvidéki hódolt falvakat, köztük Arácsot is, amelynek lakói és szőlőbirtokosai állami és földesúri adót is fizettek a töröknek.

Az 1563–1565. évből származó fejadójegyzékben Arács a tihanyi nahije területébe (a magyar járáshoz hasonló közigazgatási egység) tartozott mint szandzsákbég háza négy házzal. Arács faluban 50 akcse fejadót fizetett „Matuz Antal, Kábtalan Miklós, Fábján Andrejás, Nagy Jakab”.¹³⁴

Arács megtalálható a székesfehérvári szandzsák ház- és timárjavadalmainak (szultáni és szpáhi birtokok) 1570. évi összeírásában. Az ekkor is a tihanyi nahijéhez tartozó Arács 5464 akcse adót fizetett, ami megközelítette a két lovaskatona kiállításához szükséges összeget.¹³⁵

Részletes deftert, amelyet tized defternek is neveznek, mindössze egyet ismerünk, III. Murád (1574–1595) korából. Az eddig publikált adatok szerint a törökök a gabona- és musttizeden kívül széna-, méh-, káposzta-, len-, kender-, hagyma-, sertés-, báránytizedet, azonkívül különféle illetékeket szedtek és bírságpénzt.¹³⁶ Arácsról a török részre járó terményadóról nincsenek publikált adatok, de levéltári iratokkal igazolható, hogy a közeli Lovason és Alsóörsön a

¹³³ ZML Metales. Fasc. 4. Nr. 154.

¹³⁴ *Matuz* 1986. 281.

¹³⁵ *Vass* 1989. 101.

¹³⁶ *Vass* 1989. 137–158.

török részére adott terménytizedet „török tized”-nek nevezték.¹³⁷ Az alsóörsi összeírás szerint a töröknek a nemesek is adóztak. Ez a magyarázata annak, hogy a török bíró tisztségét többnyire a nemesek viselték.¹³⁸

1629-ben Arács török adója 36 forint. A Vízkelety-féle német nyelvű összeírás szerint Arács török földesura, a székesfehérvári „Sánto Bek” 10 forintot kapott, a török császár adója pedig minden háztól évi 6 krajcár volt.¹³⁹

A török részre való adóztatás rendszerét úgy alakították ki, hogy az adózók magyar részre az állami és földesúri adónak csak a felét fizették. Ez vonatkozott az országgyűlés által meghatározott állami adóra, a várerődítési munkákra (*gratuitus labor*) és a földesúri adóra is. A 16. század végén keletkezett úrbéri összeírás szerint a tihanyi várhoz szolgáló úrbéresek közül az Arácson élő telkes jobbágy csak 50 dénár cenzust fizetett, emiatt a cenzus másik felét – a fürediekhez hasonlóan – ő is a töröknek adhatta.¹⁴⁰

A 16. század közepéről két oklevél és egy összeírás maradt fenn az arácsi szőlők magyar részre való adóztatásáról. 1547-ben Arácsi Mihály hat szőlő földesúri jogait 24 magyar forintért adta el a Bejcieknek. Ekkor a földesúri jogok között az akókat, ajándékokat, a terragiumot (földbért), bírságokat, továbbá az egyéb rendes és rendkívüli jövedelmeket sorolták fel. Az akó egy űrmérték, a csöbör megfelelője, amely a középkortól kezdve a hegyvámot jelentette.¹⁴¹ Az 1572. évi összeírás szerint Arács pusztja szőlőhegyén a fürediek 20

¹³⁷ VeML Mórocza család iratai. 1632. 77.

¹³⁸ *Lichtneckert* 2006c. 11–12, 18–23. Az összeírás lefordítását Hegyi Klárának köszönöm.

¹³⁹ *Kovácsics–Ila* 1988. 126. – MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 6. Nr. 42.

¹⁴⁰ MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 61. Nr. 34. és Fasc. 101. Nr. 35.

¹⁴¹ VML Vasvári káptalan hh. jkv. 1547. Nr. 384. – *Sohymosi* 1996. 15, 17. – Az adózás módja és a mértékegységek között összefüggés volt. Az 1547. évi oklevélben használt akó a csöbör megfelelője, tehát öt vödör mennyiségű bor. A 17. században a veszprémi káptalannak járó hegyvámbor összeírásánál használt mértékegység a vödör és az icce. Egy vödör 9 pozsonyi iccével és három öregpinttel volt egyenlő. A hegyvámot

hold szőlőt műveltek, amelyek után évente 12 akó borral, 20 tihanyi köből zabbal, 40 kenyérrel és 20 kappannal szolgáltak a veszprémi várnak.¹⁴² Ekkor még bortizedet is adtak a veszprémi várnak, de az összeíró feljegyezte, hogy azzal régebben a tihanyi várnak tartoztak.¹⁴³

1548-ban Király György, az Arács faluból való Király Kelemen fia Margit nevű leánya tartásáért eladta vitézlő Bejchy Demeternek és Andrásnak egy hold parlagszölejét hét és fél forintért. A szőlőt Thálas szőlőnek hívták és az Orvozó nevű helyen volt Arácsi Mihály földjén. A szőlőszomszédok: felszélről nemmes Ajkai Imre, keletről Bejchy Demeter és András, délről Choron András, nyugatról a veszprémi őrkanonok. A szőlő kilencedes volt, így Arácson a 16. században a hegyvamos szőlők mellett kilencedes szőlők is voltak.¹⁴⁴

Arácson a török korban a káptalan elveszítette a birtokrészét és vele a tizedelési jogát, így a 17. században a szőlők egységes adója a hegyvám lett. Egy hold szőlő után 6 vödör bor volt a hegyvám, ami 18 öregpinttel vagy 54 pozsonyi iccével volt azonos. Gróf Esterházy Ferenc birtokán a hegyvámon kívül minden szőlő után egy-egy köből zabért 25, kappanért 12, cipóért 4 pénzt azaz dénárt kapott a földesúr.¹⁴⁵ A Darabos György földjén ültetett szőlők után is hat vödör borban állapították meg a hegyvámot, amelynek a területhez viszo-

tiszta mustban vagy borban adták meg. A tiszta mustban vagy borban adott tized mértékegysége az urna és a pint. Az urna a veszprémi akót vagy öreg akót jelentette, 90 pozsonyi iccéből és 30 öregpintből állt. A 17. században a törkölyös tizedet egész csöbörben, fél csöbörben és sajtárban akolták meg, utóbbi a negyedcsöbörnek felelt meg. Ha a törkölyös tizedet tiszta borból vették meg, akkor 20 törkölyös csöbör után tisztán adtak egyet, tehát a mustkinyerés foka 50 százalékos volt. 1676-ban „Monoszloi tized minden 20 törkölyös csöbörből adnak tisztát edgiett.” „Nagy Maly avagi Zankay törkölyös tized 20-bul adnak tisztát edgiett.” Vk. m. lt. Decimae. Fasc. 17.

¹⁴² A hegyvámbor ekkor is holdanként hat vödör, azaz 54 icce volt, mert 20 hold x 54 icce = 1080 icce : 90 icce = 12 öreg akó vagy veszprémi akó.

¹⁴³ PRT X. 720–721. – MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 60. Nr. 52.

¹⁴⁴ MOL Zombath család levéltára. 1548.

¹⁴⁵ VeML V. k. hh. jkv. 1702. Nr. 77. – MOL Urbaria et conscriptiones. Fasc. 92. Nr. 11.

nyitott pontos meghatározása a szőlők megépítése után elvégzett „hódolás” során történt, amit a becsüpenzzel a művelőnek meg kellett fizetnie.¹⁴⁶ A hegyvámos adózás nemcsak amiatt volt kedvező a szőlőbirtokosok számára, mert rögzített mennyiségű boradót jelentett, hanem amiatt is, hogy lazította a földesurak és a szőlőbirtokosok közötti kapcsolatokat.

Az 1672. évi urbárium szerint az arácsi jobbágyok egy-egy veszprémi öreg akó (90 pozsonyi icce = 75,45 l)¹⁴⁷ bort is adtak a földesuruknak, ezt a szolgáltatást azonban nem a szőlők, hanem a házak után teljesítették. Ehhez hasonló szolgáltatás kötelezte a veszprémi püspök Nivegy-völgyi (Csicsói-völgy) jobbágyait is szerbor néven, amely egy egész telek után 10 vödör bor volt. Az 1550. évi 36. tc. a földesuraknak lehetőséget adott a borok foglalására. Az 1560-tól tihanyi várkapitány Gyulaffy László vezette be azt a veszprémi káptalan Balaton-felvidéki birtokain, s Piski István kapitány is élt vele 1585-ben, de ez a kötelezettség az arácsiakat nem terhelte.¹⁴⁸

A 17. században egy szőlőnek a hegyvámja, hegyvámszedési joga közel akkora értéket képviselt, mint maga a szőlő. 1663-ban nemes Verebélyi Ferenc és fia a 2 holdas arácsi Keszegh szőlő hegyvámját 40 tallérért adták el Kovács Istvánnak és Miklós Annának.¹⁴⁹

¹⁴⁶ VeML Mórocz család iratai. 1641. 93. – *Égető* 1990. 76, 79. – *Lichtneckert* 1995a. 210.

¹⁴⁷ *Bogdán* 1991. 153.

¹⁴⁸ *Erdélyi* 1913. 63–64. – PRT X. 297. – *Orosz* 1965. 3–18. – Az 1550. évi 36. tc. értelmében a jobbágyokat a földesúr borának kimérésére is kötelezhették. Ilyen esetről Arácsról nincs adat, de előfordult a badacsonyi borvidéken, ahol 1767-ben a raposkai jobbágyok azt vallották az úrbéri kilenc kérdőpontra adott válaszukban, hogy „semmi némű ajándékot nem adtak, hanem Sz. György naptul fogva Sz. Mihály napig az uraságé lévén a korcsma, hol két, hol három hordo bort szeriben kölletett nékik árulni és arrul számot adni”. ZML Úrbéri ügyek. Raposka. Kilenc kérdőpont 1767. december 20.

¹⁴⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1663. Nr. 23.

A nemesek a szőlőket felszabadították, sőt nemesítették is. Két ilyen eset ismert Arácsról. Magyarai Nagy Judit – előbb Szilassy János, majd Varga Ferenc agilis (nőnemes) hitvese – Anna leánya nevében is 1665. március 12-én 6 tallér ellenében, Mórocza István 1679-ben 12 tallér ellenében a hegyvám alól mentesítették, felszabadították és nemesítették Horváth Ferenc veszprémi gyalogvajda egyholdas és Nagy János nőnemes félholdas szőléjét.¹⁵⁰

Szőlőművelés

A szőlők helyét a 16. században a Heghallyán (Beyczy szőlő, 1547), a Sikát-hegyen (Farkas szőlő vagy Uruaszói szőlő, 1547), az Orvozó nevű helyen (Thálas szőlő, 1548), az Uy hegyen (1550), a 17. században a Hajas nevű helyen (1641), az Istenfia útjánál (1641), az Isten fia nevű hegy alatt (1674), a Köves útnál (1641, 1684), az Új-hegyen (1654), az országút mentén (1674–1694) és a Tamás-hegyen (1677) jelölték meg. Több szőlőt a tulajdonosáról neveztek el: Beyczy, Farkas, Kecskés, Keszegh, Ruzsás, Thálas szőlők. A Farkas szőlő a nevét az arácsi Farkasoktól kaphatta, akik a 14. század végén szereplő Hidegkúti Farkas leszármazottjai.¹⁵¹ A szőlőkben lévő gyümölcsfákról kaphatta a nevét a Mondolás szőlő (1547). 1674-ben Vargha Margit eladott egy szőlőt az Isten fia nevű hegy alatt. Az Istenfia-hegy a 16. századi Sikát-heggyel és a 14.

¹⁵⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1665. Nr. 7. („Nobilis domina Juditha Nagy Magyarai... pro sex Talleris Imperialibus certam quandam vineam dicti Francisci horvath... in perpetuum libertasset et nobilitasset, ac ab omni solutione juris montani... exemisset, imo libertavit, nobilitavit et exemit... in perpetuum nullo ulteriore jure, jurisque et dominii proprietate eadem fatens ea in parte pro se vel haeredibus et posteritatibus suis peramplius reservando, verum in dictum Franciscum Horvath..., haeredesque et posteritates eorundem utriusque sexus universos transferendo et rederivando pleno jure et reali cum effectum.”) – Uo. 1679. Nr. 94.

¹⁵¹ *Holub* 1933. 25.

századi Úraszó-heggyel azonos.¹⁵² Az Új-hegyen szőlőt említene az oklevelekben 1550-ben (Uy zewlew sive gyepzewlew) és 1654-ben („in promonthorio possessionis Arács vulgo Uy hegy nuncupato”), később az elnevezés nem fordul elő.¹⁵³

Arács kis területű szőlőiben az 1696. évi összeírás alacsony bortermésről tartalmaz adatokat. Egy birtokosnál egy kapás területen egy pozsonyi akó alatti (54,3 l), két birtokosnál 1–2 akó közötti termés volt. Ez alatta maradt annak, amit a középkor óta egy szőlő termésének elfogadott a földesúr és a szőlő művelője. A 15. században a pannonhalmi apátság birtokán az új szőlőt telepítőknek azt a kedvezményt adták, hogy akkor kell a tizedet megadniuk, ha a szőlő már legalább 10 köből mustot terem. Egy átlagos nagyságú szőlő termését tehát 100 köből határozták meg, ami 8,5 hl-rel volt egyenlő. Ez a szokás még a 17. században is megvolt a veszprémi káptalan csopaki birtokán, ahol 1681-ben egy szántóföldbe ültetett szőlő terméséből a tizedet attól az időponttól kezdve kellett megadni, amikor a termés elérte a 10 nagyakót. Ezekhez hasonló szokásjogot rögzített az 1701. évi tarcali statútum, amely a dézsmamentességet nem a telepítés kezdetétől, hanem attól az időtől számította, amikor az újonnan telepített szőlő már teremni kezdett.¹⁵⁴

A török kor arácsi szőlőműveléséről alig tudunk valamit. Arács szőlőhegyei a meglehetősen siralmas 16. századi állapotok után a 17. században kedvező benyomást keltenek a forrásokban. A 17. században mindössze két alka-

¹⁵² VeML Vk. hh. jkv. 1674. Nr. 31.

¹⁵³ MOL Zombath család levéltára. 1550. – VeML Vk. hh. jkv. 1654. Nr. 2, 3.

¹⁵⁴ Holub 1960. 195. – VeML Vk. hh. jkv. 1681. Nr. 139. „Ea... conditione ut ...ex vineae singulis annis ex antelatae autem terrae in vineam excolendae fructibus ad tempus procreationis decem urnarum vini immediate juxta laudabilem et approbatam Regni hujus legem et consuetudinem ad instar aliorum ibidem vineas tenentium nobis tanquam dominis terrestres ...tributum, decimas, obventionesque universas sine ulla tergiversatione praestare et administrare teneantur, sintque adstricti et obligati.” – Orosz 1995. 40.

lommal jegyezték fel parlagszőlőt a veszprémi káptalan bevallási jegyzőkönyveiben. Mikulovics János 1641-ben másfél, 1646 körül pedig egy hold szőlőt vett, amelyek műveletlenek, munkálatlanok voltak, s a vétel óta beültette, javította, művelte azokat.¹⁵⁵

A lehetetlen közbiztonság ellenére is ki kellett menni a szőlőhegyre, és a szőlőmunkák közül legalább a metszést és a szüretet elvégezni. A metszőkés változatlan maradt, ezen a vidéken a 19. századig megőrizte a középkori formát. A hiteleshelyi bejegyzésekben rendszeresen előforduló javítás (melioratio) a trágyázást és a hiányzó tőkéknek bujtással való pótlását jelentette. A szőlőültetés sima vesszőkkel történhetett. Karózásra utaló forrásunk nincs.¹⁵⁶

A Balaton vidékén a leszüretelt szőlőből taposással állították elő a tiszta mustot, amelyből megadták a boradót.¹⁵⁷ A présel csigerét készítették.¹⁵⁸

A borkészítés színvonala szempontjából nagy jelentősége volt a pincéknek. Arácson mindössze egyetlen szőlőben említenek pincét a török korban, 1654-ben Szilassy János új-hegyi szőlejében (3. ábra).¹⁵⁹ Igaz, nem sokkal volt

¹⁵⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1671. Nr. 25.

¹⁵⁶ *Lichtneckert* 1990a. 74.

¹⁵⁷ ÁUO VII. 28–29. IV. Béla király a bélakúti apátságnak adományozott 8 vinitort Petenden, akiknek a kötelessége volt öt szőlő megművelése, leszüretelése és a mustnak a kolostorhoz való szállítása olyan módon, hogy a lábbal jól kitaposott tiszta mustot az egyház kapta, és amit a présben kipréseltek, az a vinitoroké lett. („... et vinum earundem vinearum portare ad claustrum tali modo, quod vinum purum, quod pedibus bene exprimi potest, recipiat ecclesia, et quod in torculari torquibitur, habeant iidem vinitores.”) – Szárberényben 1646-ban a bortizedet présnek nem alávetett tiszta mustból adták: „Tenentur dare decimam vini ex uvis necdum praelo subiectis.” Vp. It. Kéziratok 11. Urbarium Bonorum Collegii Jaurinensis Societatis Jesu 1646–1670. – A bortizedet tiszta borban kellett megadni az egri püspökség birtokán is az 1548 után keletkezett dézsmautasítása szerint: „gondott wisellietek rea hogÿ mindenütth tÿsztha Borth vegietek”. *Bán* 1996. 65.

¹⁵⁸ A csigere készítéséről és az édes csigere után adott tizedről szól a jezsuiták Balaton melléki szőlőhegyeire kiadott 1733. évi rendszabályok 2. pontja. MOL Acta Jes. Coll. Jaur. Fasc. 7. No. 26. Szövegét közli *Lichtneckert* 1995a. 218–220.

¹⁵⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1654. Nr. 2.

jobb a helyzet Csopakon és Alsóörsön sem, ahol hét, illetve kettő pincét adtak el 1635 és 1690 között.¹⁶⁰ A török korban a Balaton-felvidéken a belső telkeken is voltak pincék, mint azt tanúsítja az Európa-hírű alsóörsi „török” ház boltozatos pincéje.¹⁶¹ A pince, prэшáz szolgált a szüretelőkészítők őrzésére: a közeli Paloznakon 1680-ban egy eladott szőlőhöz tartozott egy épület is „prэшház, prэшöstül, csőbröstül, kádostul, korcsolástul”.¹⁶² A korcsolya a hordók szállításánál, a pincéből való kihozásánál használt eszköz.

A 17. században a vidék kereskedelmi központja Veszprém, ahol harmincadhivatal működött. A behozott áruk között szerepelt a marha, hal, só, gyapjú és bőr mellett a bor is. A kevés gabonát, de sok bort termelő végváriak ellátását a Mezőföldről biztosították. Kereskedelmi kapcsolatok létesültek a török uralom alatti területekkel is. A végvári katonák a bort a Balaton mellől a Mezőföldre és Fehérvárra vitték eladni.¹⁶³ Török pénz és „timon pénz”-t a Balaton-felvidékiek nem használtak, de a veszprémi káptalannak a Balatontól délre és keletre eső falvaiban élő jobbágyok ilyeneket is hoztak adóban.¹⁶⁴

¹⁶⁰ *Lichtneckert* 1997a. 281.

¹⁶¹ *Entz* 1962. 10. „Az építés anyagán és technikáján túl, az udvarház alaprajza és felépítése úgyszólván változatlanul fennmaradt a XVIII–XIX. századi borospincékben.”

¹⁶² VeML Vk. hh. jkv. 1660. Nr. 20. – Uo. 1680. Nr. 107.

¹⁶³ *Hungler* 1986. 147–149.

¹⁶⁴ Vk. m. lt. Decimae. Fasc. 17. 1668-ban a füleiek török pénzt, ugyanabban az évben a fokszebadiak magyar és török pénzt, 1667-ben a hídvégiek timon pénzt hoztak adóba a veszprémi káptalannak. „Anno 1667. 15. Januarii hoztak hídvégiek tymon penzt f. 20.” „Föl osztottam a’ penzt is, de prepost uram itthon nem leven, 8 f nalam maratt, mellyet a’ magam tymonival Fejervárra küldöttem portekaert bőrhiday Molnar Janos-tul” (1668) – MNYTESZ III. 920. szerint a timon ismeretlen jelentésű és eredetű szó.

III. A szőlőművelés kiterjesztése a Tamás-hegytől a Koloskáig a 18–19. században

A szőlőterület alakulása

Az 1715. évi országos összeírás idején Arácson a helybeliek 33, a vidékiek 80 kapás szőlőt műveltek. Az 1720. évi összeírás a helybeliek kezén kevesebb (21 kapa), a vidékiek kezén több (169 kapa) szőlőt mutatott ki. 1785-ben Arácsnak 389 lakosa volt, közülük a nemes férfiak száma 22. A Mária Terézia által elrendelt úrbérrendezés idején, 1778-ban 63 helybeli birtokában 312 kapás, 53 vidéki birtokában 319,5 kapás nagyságú szőlőterület volt. Ekkorra a helybeliek szőlőművelése utolérte a vidékiekét, akik között 35 füredi, 7 veszprémi, 4 vámosi, 2–2 felsőörsi, szentgáli, 1–1 kajári, pápai és tótvázsonyi szőlősgazda volt.¹⁶⁵

A 17. század végi állapotokhoz képest a szőlőművelés alatt álló terület drasztikus csökkenése következett be az egész borvidéken. Az 1715. évi 1918,5 kapás és az 1720. évi 3322 kapás adó alá eső szőlőterület az 1696. évinek mindössze 27,6 és 47,8 százaléka, ami akkor is kevés, ha figyelembe vesszük, hogy öt település (Akali, Csicsó, Monoszló, Pécsely, Szenantalfa) hiányzik az 1715. és 1720. évi összeírásokból. A visszaesés okai között az 1711. évi pestisjárványt, a végvári vitézlő rend széthullását és a kedvezőtlen időjárást kell megemlíteni. Az összeírásokon kívül elbeszélő források is szólnak a hanyatlás méreteiről. Tagyon az 1670-es években az egyik legjobban művelt szőlőhegygel

¹⁶⁵ MOL Regnicolaris levéltár. Archivum regni. Országos összeírások 1715. Lad. HH. No. 6. Comitatus Szaladiensis. (VeML Mikrofilmtár). – Uo. Országos összeírások 1720. Lad. KK. No. 8. Comitatus Szaladiensis. (VeML Mikrofilmtár). – Az első magyarországi népszámlálás 250–267. – ZML Úrbéri ügyek. Specificatio juris montani possessionis Arács, 1778.

rendelkezett a borvidéken, 1715-ben viszont műveletlen és elhagyott volt a szőlőhegye, ahol mindössze négy szőlőbirtokost írtak össze.¹⁶⁶ Vászoly szőlőhegyét jégverés pusztította el 1714-ben, amelynek következtében a szőlőbirtokok előbb kilenc évi adómentességet kaptak, de végül csak 1727-től kellett újra adózniuk.¹⁶⁷ 1715-ben a herceg Esterházy uradalom csobánci gazdatisztje részére megfogalmazandó utasításban így fakadt ki egy Jakasics nevű urasági tiszt: „Boldogh In! (Isten). Hogy ezen Dnium (Dominium) a’ Földes úr ezen hegyben, s a faluja az uraságnak s jobbágyi mellette vannak, mégis annyira elpusztulhatott! Ugy referállyák, hogy mind loppal pusztítatott ell. A prësházon sincsen ajtó. Csudálom, hogy a benne lévő üres jó borros hordókat is el nem lopják, a szőlő karókat mindenütt ell lopták. Ippen sehol az uraságh szőlejébe semmi karó nincsen.”¹⁶⁸

Az úrbérrendezés idején (1776–1781) a dézsmás és a hegyvamos szőlőkről felvett lajstromok szerint a borvidéken 10 227,5 kapás földesúri adó alá eső szőlőterületet műveltek, ami az 1696. évi összeírásban szereplő szőlőterület 147,2 százaléka.¹⁶⁹ Ezekből az adatokból és a borvidék egyes településeinek a szőlőültetésekre fennmaradt forrásokból az következik, hogy az 1740-es évekre sikeresen befejeződött a borvidék rekonstrukciója. 1750 táján néhol (Almádi) robbanásszerűen növekedett a szőlőültetések területe. Mindezek – közvetlenül nehezen bizonyítható következményeként – a 18. század derekán megindult a földesúri szolgáltatások növelése körüli harc a földesurak és a helybeli jobbá-

¹⁶⁶ Az 1715. évi összeírásban a tagyoni szőlőhegyről feljegyezték: „Promonthorium... per injuriam temporum est incultum et desertum.”

¹⁶⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1714. Nr. 130. – Vk. m. lt. Conscriptio urbarialis 1727. – Bél szerint Sopron szőlőit 1714-ben a rovarok vagy hernyók pusztították el. A rossz termésű évek: 1710, 1714, 1716, 1722, 1725, 1733. *Bél* 2001. 85, 164. és g) jegyzet. Réthly ezeket részben cáfolja. *Bél* 2001. 201. 345. jegyzet.

¹⁶⁸ MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 36. Fasc. M. Nr. 312. et C.

¹⁶⁹ *Lichtneckert* 1990a. 66, 78–81. oldalon lévő táblázatok.

gyok,¹⁷⁰ a földesurak és a vidéki szőlőbirtokosok között, és 1752-ben Zala megyében szükségessé vált a szőlőhegyi önkormányzatok ügyének rendezése, a vármegyei hegytörvények kiadása.

Az 1775–1845 közötti évekből fennmaradt dikális összeírások nem adnak lehetőséget az arácsi szőlőterület alakulásának követésére. Nem amiatt, hogy hiányoznak belőlük a hegyvámot adó nemesek, hanem amiatt, hogy az 1793. évi csúcs (554 kapás) után 1813-ig 344, 1818-ig 271, 1839-ig 121,5 kapásra csökken az adózó szőlőterület, s az 1793. évi 67 szőlőbirtokossal szemben 1839-ben már csak 40 szőlőbirtokost vettek fel az összeírásba.¹⁷¹

*Az arácsi szőlők területe az 1871. évi tagosítási birtokkönyv alapján
(kat. holdban kifejezve)¹⁷²*

1. Szőlőhegy		149,6
a füredi úttól északra	62,7	
a füredi úttól délre	26,5	
a Péter-hegy alatt	32,9	
a csopaki úttól délre	24,4	
a savanyúvízi úttól keletre	2,2	
a savanyúvízi úttól nyugatra	0,9	
2. Irtásföldek		54,9
Koloskai-, Robogói-, Tűzkövesi dűlők	54,9	
3. Telki földek		24,7
Kertekaljai-dűlő	0,8	
Palotaaljai-dűlő	13,7	
Savanyúvíznél	0,1	
Szőlőkaljai-dűlő	6,9	
Téglavetői-dűlő	3,2	
1–3. Összesen:		229, 2

¹⁷⁰ Szántó 1957. 22–28.

¹⁷¹ ZML Dikális összeírások. Arács 1775–1845.

¹⁷² Lichtneckert 1990a. 107.

A filoxéravész előtti évtizedekben készült adókataszterek 1857-60-ban 138, 1885-ben 178 kat. holdban adták meg az arácsi szőlőterület nagyságát. A helység 1840. évi földkönyve és e földkönyv adataira épülő, de azokat részletező és a telki állományba tartozó szántók helyére ültetett szőlőket is kimutató 1871. évi tagosítási birtokkönyv ennél több szőlőt tartalmaz.

A füredi úttól északra fekvő szőlők a Tamás-hegybe, a délre fekvők az Öreg-hegybe tartoztak. A szőlőhegy területének egészét 150, az irtásföldeken ültetett szőlőkét 55, a telki állomány földjében lévő szőlőkét 25 kat. holdban állapították meg, ami kerekítve összesen 230 kat. holdat tett ki.

Szőlőtelepítések, szőlőhegyek

A Csapak és Füred közé szorított Arács lakosai előtt már a 18. század közepén megszűnt az a lehetőség, hogy a gazdálkodáshoz és szőlőtelepítéshez szükséges földterületet a szomszédos helységek rovására bővítsék. A Tamás-hegyen osztoztak ugyan a fürediekkel, de a Meleg-hegyet nem sikerült a saját határukhoz csatolni.¹⁷³ Az Arácsról Füredre vezető úttól délre eső szőlőket öreg-hegyi szőlőknek nevezték.¹⁷⁴ Keleten a Péter-hegy volt az arácsiak szőlőhegye. A Péter-hegy és a csopaki szőlőhegy között haladó „Isten fia útja” mind az arácsi, mind a csopaki szőlők helyének meghatározásakor sűrűn előfordult a 17–19. századi írott forrásokban. Az országúttól északra és délre a Tamás-, Péter- és Öreg-hegyen és a hegyek alján többé-kevésbé összefüggő szőlőterület alakult ki, amelyet néhol szántók szakítottak meg, részben az előregedett és kivágott szőlők helyét átmenetileg elfoglalva. A 19. századi írott forrásokból, a hegység jegyzőkönyvéből és a helység úrbéri irataiból vázolható fel a terjeszke-

¹⁷³ PRT XI. 358. – BRPL TAL Acta abbatiae. Capsa 6. Nr. 16.

¹⁷⁴ VeML Térképtár. Telekjegyzőkönyves térképek. Arács 1863.

dés irányait tekintve megváltozott arácsi szőlőtelepítések menete. A 18. században a telepítésekhez szükséges szőlőföldhöz az állandóan folyó erdőirtások révén jutottak. A csak szőlőművelésre alkalmas hegyoldalakon az irtásokat rögtön szőlővel ültették be. A Tamás-hegyen 1849-ben 30 váltóforintért eladtak egy „szőlővel berakott és erdőből álló szőlőföldet”, tehát itt még a 19. század közepe táján is számon tartották a szőlőültetésre szánt erdős részeket.¹⁷⁵

Más volt a helyzet a Koloska, Robogó és Tűzköves nevű dűlőkben, ahol a jogi értelemben vett irtásföldek elhelyezkedtek, s az itt folyó szántóföldi művelést váltotta fel a szőlőtermesztés, amelynek a területe a 19. század elejétől az 1871. évi tagosításig 55 kat. holdra emelkedett.¹⁷⁶ Az úrbéri kiküldöttek 1780-ban a 2. osztályú szántóföldek között sorolták fel az „Agyagdi, Balatonyi, Berekközi, Keresztúti, Kertallyai, Kistóbeli, Koloska, Meződi, Szőlők allyai és Tűzköves” nevű dűlőket, tehát az úrbérrendezés idején már irtások voltak a később szőlőművelés alá fogott területeken, s az irtások kiterjesztése folytatódott az 1813 és 1846 között lezajlott arányosítási per idején is.¹⁷⁷ A jobbágyok, „kiknek birtokai határozzák az erdőt” – írták egy helyen a perben – „új irtásokat tettek, bejebb és bejebb nyomultak” az erdőben. Másutt arról írtak, hogy mind a jobbágyok, mind a nemesek irtásokat bírnak, amelyek „az erdőnek csaknem kellős közepén tétettek”.¹⁷⁸ Róka Ferenc, a veszprémi káptalan csopaki jobbágya a perhez mellékelt vallomásában nemcsak az irtások idejét határolta be, hanem az irtásföldeken 1824 előtt megindult szőlőültetésekről is említést tett: „a felső részin az arácsi határnak az arácsi határnak használat alatt lévő szántóföldei és részint szőlővesszővel béültetett darabjai mind igen régi irtások, úgy annyira, hogy az úgynevezett Tűzköves is, melly azonba’ legutóbbani,

¹⁷⁵ VeML Arács hegyég jkv. 1849. október 25.

¹⁷⁶ VeML Úrbéri törvényszék. Arács. Tagosítási birtokkönyv 1871.

¹⁷⁷ VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 1. Nr. 3.

¹⁷⁸ VeML Úrbéri törvényszék. Arács. Arányosítási per 1813–1846. 84, 92.

van legalább 50 esztendő, mely abból világos, hogy e tanú még gyermekkorba volt, midőn itt... bátyjának segítgetett irtogatni.”¹⁷⁹ 1843-ban a per lefolytatása során is osztályozták az arácsi földeket, akkor a „Koloskai, Tűzkövesi, Robogai és Bodonkúti, úgy nemkülönben Barátlakási szántóföldek, ideértvén a szőlőkkel elültetetteket is... általlyában 3. osztályúnak” lettek minősítve.¹⁸⁰ A tanúvallomás és a dűlőosztályozás között eltelt két évtizedben az arácsi és a fajszi jobbágysok a Koloskában öt, a Tűzkövesi-dűlőben hat alkalommal adtak el új szőlőt vagy új szőlőt szőlőplántálásra szánt földdel együtt. Ebben az időszakban keletkezhetett a fajszi, hidegkúti sváb extraneusokról elnevezett Németek útja földrajzi név, amely a szőlőhegyre vezetett: „in descensu ex Szarka Hegy post 60 orgias a dextris exit via Németek Útja appellata ad promontorium Arácsiense ducens”.¹⁸¹

Az irtásokon a telepítések az 1850-es és 1860-as években is folytatódtak, amikor hegyvamos szőlőket a hozzájuk tartozó szántókkal és erdőkkel együtt adtak el.¹⁸² A Robogó-dűlőnek szőlőművelés alá vételéről mindössze egy bejegyzés található a hegység jegyzőkönyvében, amely szerint a dűlő déli, tehát a Kereszt-hegy északi oldalán több pusztai szőlőföld volt, közülük három a nemesek fundusain, egy az Esterházy-uradalomén.¹⁸³ A Koloska- és a Robogó-völgy klímája hidegebb volt, mint a Balatonra lejtő hegyoldalaké, ezért az arácsi hegység előjárói az 1870-es években hozott határozataikkal a koloskai szüret kezdetének az időpontját a szokásosnál későbbre tették. 1873. szeptember 18-án a szüret kezdetét október 1-jére határozták meg „az Új-Benétől kezdve

¹⁷⁹ VeML Urbéri törvényszék. Arács. Tanúkihallgatási jkv. 1824. január 8.

¹⁸⁰ VeML Urbéri törvényszék. Arács. Jelentés az arácsi földek osztályozásáról 1843. június 30.

¹⁸¹ ZML Metales. Fasc. 4. Nr. 154. (1800)

¹⁸² VeML Arács hegység jkv. 1851. április 24. – Uo. 1858. május 8. – Uo. 1861. február 4.

¹⁸³ VeML Arács hegység jkv. 1838. július 31.

egész az Péter-hegy tetőig és az Palota aljától fel az Tamás-hegy tetőig létező szőlőhegy láncolatán”, október 10-re pedig „a koloskai hegy láncolatán lévő szőlőkre... tekintve, hogy erdők között van, és a klíma hidegebb, mint alatt”.¹⁸⁴ Az írtásföldeken ültetett szőlőkben nem épültek pincék, az 1860-as évekig feljegyzett adásvételek „épület nélkül” eladott szőlőkre vonatkoztak, tehát az itt termelt bort is a Tamás- és a Péter-hegyen lévő pincékben tárolták. Az itt folyó szőlőtelepítésekbe a közeli Fajsz német lakossága is bekapcsolódott.¹⁸⁵

Miután a filoxéra kipusztította a Koloska-, Robogó- és Tűzköves-dűlőkben művelt szőlőket is, ezen a területen felhagytak a szőlőműveléssel. Szántották a földeket, s Fejes Béla arácsi lakos elmondása szerint már csak a szőlőkunyhók helye emlékeztetett a szőlőművelésre.

A szüret időpontjának a meghatározásakor a hegység előjárói az új-benei és a palotaaljai szőlőknél jelölték meg az arácsi szőlők alsó határait. A benei és az új-benei szőlők ültetése Csopak történetéhez tartozik, de arácsiak is birtokoltak benei szőlőket, és a dűlő betelepítésében is részt vettek az 1810-es években.¹⁸⁶ A palotaaljai szőlőket a dűlőosztályozás során a „Palota allai dűlőben a temető melletti kis szőlőhegynek” nevezték,¹⁸⁷ amely a nevét a Daraboskúriáról kapta, amelynek a romjai, a „puszta palota” 1817-ben még láthatóak voltak.¹⁸⁸ A hegység jegyzőkönyvében 1851-től kezdődnek azok a bevallások, amelyekben az új szőlők helyét a „külfunduson”, tehát az Esterházy-uradalom jobbágynak vagy az arácsi nemeseknek a külső telkén jelölték meg. Ezek az új szőlők, szőlőföldek korábban nem tartoztak a szőlőhegyhez, hiszen a vevők

¹⁸⁴ VeML Arács hegység jkv. 1873. szeptember 18. – Uo. 1875. szeptember 11.

¹⁸⁵ VeML Arács hegység jkv. 1829. április 27. – Uo. 1830. március 25. – Uo. 1831. március 25. – Uo. 1834. április 10.

¹⁸⁶ VeML Arács hegység jkv. 1812. április 11. – Uo. Vk. m. lt. Decimae. Csopak 1816.

¹⁸⁷ VeML Úrbéri törvényszék. Arács. Jelenítés az arácsi földek osztályozásáról 1843.

¹⁸⁸ VeML Úrbéri törvényszék. Arács. Tanúkihallgatási jkv. 1817. szeptember 7.

éppen a bevallások során kérték azt, hogy a szőlőt, szőlőföldet ismerjék el hegységi birtoknak. Az 1780. évi dűlőosztályozás során felsorolt szántóföldek sorra megjelennek az új telepítésű szőlők, szőlőültetésre szánt földek bevallásaiban. Az Agyagi-dűlőben 1861-ben elcseréltek egy szőlőföldet, a Kistói-dűlőben 1862-ben egy felerészben szőlővel beplántált földet eladtak.¹⁸⁹ Ugyanabban az évben füredi Kiss József örökölt itt egy „szőlővel berakott és hegyi gyepű és articulusok alá beíratott földdarabot”.¹⁹⁰ Ugyancsak 1862-ben a Páltaaljai-dűlőben fekvő és félig már szőlővel beplántált szántóföldet hegységi birtoknak ismertek el.¹⁹¹ Arácsi Róka Ferenc 1873-ban azért folyamodott a hegységhez, hogy a Téglaházi-dűlőben lévő szőlőjét vegyék „az szőlők sorába, hogy reája is kötelező legyen az szőlőhegyre való articulus, és esmertetnék mások előtt, mint rendes szőlőhegy”.¹⁹² A Vörösföldi-dűlőben 1854-ben, a Keresztúti-dűlőben 1872-ben adtak el először szőlőt.¹⁹³

A 19. század első felében, főleg a helybeliek munkájával a kétszeresére emelkedett az arácsi szőlőterület, de megváltozott annak elhelyezkedése is: alacsonyabban fekvő, hűvösebb klímájú területeket ültettek be, amelyek nem számítottak optimális termőhelyeknek. Ami országos méretekben lezajlott a 19. század első felében: a szőlők terjeszkedése a sík vidékeken, különösen az Alföldön,¹⁹⁴ az helyi viszonyok között minden Balaton-felvidéki település határában is végbement. A folyamat lefolyásában, jogi feltételeiben voltak különbségek, mert míg a szomszédos Füreden a földesurak és a jobbágyság közötti konfliktusok, úriszéki perek kísérték a folyamatot,¹⁹⁵ addig Arácson ilyenre

¹⁸⁹ VeML Arács hegység jkv. 1861. május 11. – Uo. 1862. május 12.

¹⁹⁰ VeML Arács hegység jkv. 1862. május 12.

¹⁹¹ VeML Arács hegység jkv. 1862. május 12.

¹⁹² VeML Arács hegység jkv. 1873. április 24.

¹⁹³ VeML Arács hegység jkv. 1854. július 20. – Uo. 1872. május 2.

¹⁹⁴ *Ország* 1971. 22–24.

¹⁹⁵ *Lichtneckert* 1990b. 67–68.

nincs példa a 19. század első feléből. Ennek az volt az oka, hogy Füreden a jobbágytelki állományt is kikezdte a szőlők terjeszkedése, Arácson viszont – a részben nemesi birtokot képező Albeli-dűlőt kivéve – 1848-ig csak az irtásföldeket vették igénybe szőlők ültetésére.¹⁹⁶ Az Esterházy grófok nem törekedtek az irtásföldek megváltására, hanem azokban is engedélyezték a szőlőtelepítést. Az irtásföldeken létesített ültetvényeket gond nélkül a szőlőhegyhez kapcsolták és a szőlőhegyi jog vonatkozott rájuk. (4. ábra)

A szőlőterület jelentős mértékű gyarapodása láttán monokultúras törekvésekre lehetne következtetni Arácson és a borvidék többi településén is, de a szőlőterület legnagyobb kiterjedése idején az 1885. évi adókataszter adatai szerint Arács határának még mindig csak 14,1 százalékát adta a szőlő, és a szántóföld területe (254 hold) meghaladta a szőlőét (178 hold).¹⁹⁷ A folyamat megítélésénél figyelembe kell venni azt is, hogy a 19. század első felében lezajlott szőlőültetések kimondottan az extenzív terjeszkedést szolgálták.

1. A jogi feltételek nem kedveztek a monokultúra kibontakozásának ott, ahol a jobbágytelki állományhoz tartozó földekbe ültették az új szőlőket, mivel ezeket a földesurak az adóalap védelme miatt nem engedték eladni.

2. A 19. század első felében megszűnt annak lehetősége, hogy irtással jussanak szőlőföldhöz. Ennek következtében a vidékiek kiszorultak az új szőlők ültetéséből, mivel a helybeliek tulajdonában lévő telki földeken és irtásföldeken folytak az új telepítések.

3. A szőlőművelést olyan területekre terjesztették ki, amelyek jó minőségű bor előállítására alkalmatlanok voltak.

¹⁹⁶ VeML. Urbéri törvényszék. Arács. Közbirtokossági egyezség 1869. Az Albeli-dűlőben lévő és a bodonkúti, koloskai, tűzkövesi szőlőket kihagyták a tagosításból.

¹⁹⁷ Jankó 1902. 238.

4. A szőlőadásvételeknek a következő fejezetekben bemutatott adatai, az árak azt bizonyítják, hogy az optimális termőhelyek elhagyása és a vidéki birtokok megfogyatkozása megmutatkozott a szőlők értékében is.

5. Ezekhez a tényezőkhöz társult az igénytelen „paraszi” művelésmód, amely az „úri” szőlőműveléssel szemben más szőlőfajtákra, a lehető legkevesebb szőlőmunkára (kétszeri kapálás, fedés elhagyása, egyszeri kötözés, karózás nélküli művelés) rendezkedett be.

6. Mindezekkel a kortársak is tisztában voltak. A dikális összeírásokban 1779-től és 1808-ban a nemesség adóztatásakor a füredi és az arácsi szőlőhegyeket a harmadik osztályba sorolták.¹⁹⁸

Mi volt az oka a szőlőföld iránti „éhség”-nek?

1. Arács lélekszáma 1757 és 1857 között 249 főről 533 főre emelkedett, emiatt a helybeliek szorgalmazták a szőlőterület növelését, aminek következtében a vidékiekkel szemben többségbe kerültek a szőlőbirtokok között.¹⁹⁹

2. A termelés növelése irányában hatott minden bizonnyal a napóleoni háborúk időszakának konjunktúrája is. Ez nemcsak a borvidéken folyó szőlőültetésekben nyilvánult meg (pl. a szomszédos Csopakon 1809-től a benei maradványföldek beültetésében), hanem abban is, hogy a 19. század első évtizedében a borvidéken kívül fekvő, jó minőségű bor előállítására alkalmatlan területeken is szőlőültetéseket indítottak olyan helységek lakosai (Szentgál, Veszprém), amelyek a borvidék extraneus birtokosságát adták.

¹⁹⁸ VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 25. Nr. 18. Első osztályú szőlőhegyek 1808-ban csak a badacsonyi borvidéken (Badacsony, Ábrahám, Szentgyörgy, Kisörs, Szentbékáll) voltak, a balatonfüred–csopaki borvidék szőlőhegyeit a füredi és az arácsi kivételével a másodosztályba sorolták.

¹⁹⁹ 1785 és 1857 között a borvidék egészen 10,6 százalékkal gyarapodott a lakosság, Arácson viszont 37 százalékkal, ami Paloznak után a második leggyorsabb növekedési ütem az összes települést figyelembe véve.

3. Az 1813–17. évi fagykárokban megroppant ültetvények helyreállítására a szőlőszaporítás megszokott módja, a bujtásolás hosszadalmas és nem elég hatékony volt, ezért a terület növelésével és bőtermő fajták termesztésével próbálták pótolni a kiesést. Paradoxonnak látszik, de a szomszédos csopaki szőlőhegyek dézsmaköteles borterméséről fennmaradt adatok szerint 1811 és 1855 között 15 évente nagyobb területen is kevesebb bort (49,5, 52,5 és 59,2 ezer pozsonyi akó) tudtak előállítani, mint 1796 és 1810 között (71,5 ezer pozsonyi akó).²⁰⁰

Az adózó szőlők és a hegyvám megváltása

A szőlőhegyeken nagyobb részben az Esterházy grófok gyakorolták a földesúri jogokat, ők kapták a hegyvámot a legtöbb szőlő terméséből, míg a tihanyi apátnak a hegyjogból való részesedése jelentéktelen volt. Arácsnak csak az egyik része tartozott az Esterházyak földesurasága alá, a másik részét, a kuriális helységet olyan nemesek lakták, akiknek saját jobbágyaik nem voltak, zsellérek is mindössze hárman. A nemesek egyik része olyan szőlőt művelt, amely az Esterházyak fundusán volt, ezért a nemes ugyanúgy megadta a szőlő terméséből a hegyvámot a földesúrnak, mint a jobbágy, a zsellér és az extraneus (vidéki) birtokos.²⁰¹

Arácsnak két hegyvámlajstroma maradt fenn az úrbérrendezési iratok között. Az első 1769-ből való, amely azonban nagyon hiányos. Nem tartalmaz-

²⁰⁰ Vlk. m. lt. Decimae. Csopak 1796–1854. Csopakon 1796 és 1810 között 71 488, 1811 és 1825 között csak 49 548 pozsonyi akó dézsma alá eső bor termett. 1826–1840 és 1841–1855 között csak 13–13 évből ismert a bortermés nagysága (45 527 és 51 321 pozsonyi akó). A 15 évre kiszámított érték 52 531 és 59 217 pozsonyi akó.

²⁰¹ Az úrbérrendezéskor gr. Esterházy Károlynak 17 jobbágya és 10 zsellére, a tihanyi apátságnak és három nemesnek hat zsellére élt Arácson. VeML Úrbéri törvényszék. Arács. Úrbéri tabella 1780.

za pl. a tihanyi apátság földjén lévő és a nemesek által művelt adózó szőlőket.²⁰²
A második, 1778. június 12-én kelt, Stósz Pál alszolgabíró és Dobosy György esküdt által készített hegyvámlajstromba már felvették az összes adózó szőlő birtokosait, a szőlők területét kapásban kifejezve és a szőlők után járó hegyvámbor mennyiségét – az 1772-ben bevezetett – pozsonyi akóban (54,3 l), pintben, iccében, messzelyben megadva (1 pozsonyi akó = 32 pint = 64 icce = 128 messzely). A szőlők gazdái minden hold szőlő után az ajándékok helyett 40 dénárt fizettek.²⁰³

Arácsi hegyvámos szőlők birtokosai és területe 1778-ban

Sor-szám	A szőlőbirtokos neve	A szőlő területe (kapás)	A hegyvám mennyisége			
			akó	pint	icce	messzely
	<i>Helybeliek</i>					
	<i>Gr. Esterházy Károly fundusán</i>					
1.	Kálozy Ferenc	12	1		3	1
2.	Juhász János	5			40	1
3.	Balás Mihály	7			54	
4.	Forgács János	4			27	
5.	Tóth István	7	1		3	1
6.	Szegedi Ádám	2			13	1
7.	Posgai János	7			54	
8.	Juhász Márton	9			61	1
9.	Mátyás János	3			27	
10.	Kálozy Imre	7	1		30	1
11.	Kálozy Mihály	10	1		30	1
12.	Boronyai György	6			40	1
13.	Szabó István	5			13	1
14.	Róka István	10	1		30	1
15.	Máté János	8			54	
16.	Vámos Péter	4			27	
17.	Eöry Mihály	6	1		3	1

²⁰² ZML Urbéri ügyek. Regestrum montanistarum promonthorii Arács 1769.

²⁰³ ZML Urbéri ügyek. Specificatio juris montani possessionis Arács 1778.

Sor-szám	A szőlőbirtokos neve	A szőlő területe (kapás)	A hegyvám mennyisége			
			akó	pint	icce	mesz-szely
18.	Mészáros István	3			18	1 ½
19.	Mátyás István	11	1		30	1
20.	Mátyás György	8	1		18	
21.	Sáry György	6			54	
22.	Eöry János	13	1		57	1
23.	Eöry József	6	1		3	1
24.	Eöry Ádám	6	1		24	
25.	Szabó János	5			54	
26.	Juhász István	4			27	
27.	Juhász Péter	2 ½			16	1
28.	Id. Juhász Péter	4			27	
29.	Róka Sámuel	5			60	1
30.	Csizmazia István	2			13	1
31.	Fejes Pál	2			13	1
32.	Varga István	6			40	1
33.	Guáth Ferenc özvegye	2			13	1
34.	Szekeres István	4			40	1
35.	Ifj. Juhász János	2		kilencedet ad		
36.	Paál Márton	5			54	
37.	Szokonyi József	3			13	1
38.	Szilasi Sándor nemes	1 ½			6	¼
39.	Csepeli Pál nemes	8	1		47	
40.	Csepeli István nemes	2			13	1
41.	Csepeli Ferenc nemes	2			13	1
	<i>A tihanyi apátság fundusán</i>					
42.	Balás István	3	1		8	
43.	Csík István	2			36	
44.	Doma Mihály	2			36	
45.	Eöry Mihály	5			27	
46.	Fejes András nemes	3			54	
47.	Posgai Ferenc	2			45	
48.	Posgai János	1			13	1
49.	Posgai István	1			13	1
50.	Szegedi István	2			58	1
	<i>A Mórocz-família fundusán</i>					
51.	Posgai István	5			54	
52.	Szecsődi Ferenc	4			41	
53.	Sáry Ferenc kovács	2			13	

Sor- szám	A szőlőbirtokos neve	A szőlő területe (kapás)	A hegyvám mennyisége			
			akó	pint	icce	mesz- szely
54.	Posgai Ferenc	2			13	
55.	Csizmazia István	4			27	
56.	Molnár István	6			40	
57.	Fejes Ferenc nemes	12			81	
58.	Fejes Márton nemes	4			27	
	<i>A Szilassy família fundusán</i>					
59.	Vass István	6			54	
60.	Varga István	8			58	1
61.	Mészáros István	5			14	1
62.	Szabó Pál nemes özvegye	4			27	
63.	Vámos János	4			27	
	<i>Vidékiek (extraneusok)</i>					
	<i>Gr. Esterházy Károly fundusán</i>					
	<i>Fürediek</i>					
1.	Kiss Mihály	2			13	1
2.	Kiss Ferenc	3			27	
3.	Gelencsér János	3			27	
4.	Balás Ferenc és János	6			13	1
5.	Király István	2			13	1
6.	Varjas Márton	4			27	
7.	László István	6			54	
8.	Varga Sámuel	4			40	1
9.	László Pál	4			54	
10.	Kenyeres Péter	3		kilencedet ad		
11.	Biró Mihály	6			54	
12.	Galambos István	2			13	1
13.	Dömötör János	6			54	
14.	Posgai János	3			27	
15.	Dömös János	6			54	
16.	Komjáti Mihály	4			27	
17.	Domokos Márton	4			27	
18.	Varjas János	4			27	
19.	Lakatos Mihály	4			27	
20.	Somogyi Sándor	4			27	
21.	Varga Lőrinc	6			54	
22.	Somogyi Kiss István nemes	3			27	
23.	Özvegy Dallosné	2			13	1
24.	Káldi József	8	1		35	1

Sor-szám	A szőlőbirtokos neve	A szőlő területe (kapás)	A hegyvám mennyisége			
			akó	pint	icce	mesz-szely
25.	Somogyi Sándor nemes	6			45	
26.	Antal János özvegye <i>Veszprémiek</i>	8	1		30	
27.	Pécsöli Sándor	14	1		47	
28.	Jádi István	8	1		3	1
29.	Tamási István nemes öv-e	8			54	
30.	Kiss Sándor nemes özvegye	24	3		30	
31.	Roboz Ferenc nemes <i>Pápaiak</i>	12	1		30	1
32.	Véghelius Ádám nemes <i>Vámosiak</i>	14	1		47	
33.	Földesi István	5			54	
34.	Antal János nemes özvegye	8	1		30	1
35.	Biró János <i>Szentgáliak</i>	8	1		18	1
36.	Gombás Ferenc nemes	18	2		36	
37.	Dömötör Imre nemes <i>Felsőörsiek</i>	1 ½			7	1
38.	Antal Péter nemes	8	1		30	1
39.	Antal Mojzes nemes <i>Kajáriak</i>	8	1		30	1
40.	Váczy Ferenc <i>Tótvázasonyiak</i>	9			54	
41.	Gáál István <i>A tihanyi apátság fundusán</i> <i>Fürediek</i>	5	1		30	1
42.	Király István	2			13	1
43.	Polányi István <i>A Mórocz család fundusán</i> <i>Veszprémiek</i>	1			13	1
44.	Lengyel Ferenc	7			63	
45.	Szóczi István özvegye <i>A Szilassy család fundusán</i> <i>Fürediek</i>	5			54	
46.	Somodi István nemes	6			54	
47.	Somodi József nemes	3			27	
48.	Bocsár Pál	6			54	
49.	Kovács János	5			40	1

Sor-szám	A szőlőbirtokos neve	A szőlő területe (kapás)	A hegyvám mennyisége			
			akó	pint	icce	mesz-szely
50.	Kovács István	4			27	
51.	Németh József	6			54	
52.	Bedegi István	6			54	
	<i>Vámosiak</i>					
53.	Földes István	5			14	1
	Esterházy Károly fundusán	488 ½	66		59	¾
	A tihanyi apátság fundusán	24	5		62	1
	Mórocz család fundusán	51	6		29	
	Szilassy család fundusán	68	7		58	
	Összesen:	631 ½	87	8		1 ¾

Arácson gr. Esterházy Károlynak urasági kezelésben lévő allodiális szőlőgazdasága nem volt, ezért a jobbágyok robotban nem végeztek szőlőmunkát, de a hegyvámot Devecserbe és Pápára fuvarozták. Nemeskéri Kiss Sándornak, a falu zálogbirtokosának a szőlőjét – a hidegkúti pusztát használata fejében – megművelték és a borát Veszprémbe hozták.²⁰⁴ Előfordult, hogy az arácsi római katolikus egyház szőlőjét a devecseri uradalom ispánja Puláról küldött robotosokkal művelte meg, pl. 1785 júliusában 10 ember fél napot töltött a szőlő kapálásával és kötözésével.²⁰⁵ A református egyház szőlőjét a hívek munkálták, Fejes Béla elmondása szerint a szőlőt mindig egy ember metszette meg, mert azt tartották, hogy „az egy kéz mindig szebben metsz”.

A hegyvám mennyisége 1769-ben minden szőlőnél holdanként 54 pozsonyi iccével (egy pozsonyi icce = 0,84 l) egyenlő hat vödör bor volt. Mivel az arácsi szőlőkre vonatkozó, különböző évekből származó forrásokban egy hold hat kapás nagyságú területtel volt egyenlő, ezért egy kapa után egy vödör, azaz kilenc pozsonyi icce hegyvámot adtak. A hegyvám megállapításának, a hódó-

²⁰⁴ VeML TAL Acta abbatiae. Capsa. 1. Nr. 2.

²⁰⁵ VeML A gr. Esterházyak devecseri és pápai uradalmának iratai. A pulai ispán jelentése 1785. július 16.

lásnak más területekről ismert gyakorlata szerint azonban eredetileg a hat vödör hegyvámot 864 királyi öllel egyenlő királyi hold után adták.²⁰⁶

1769-ben felmérték a szőlők területét és jelentős eltéréseket találtak a hegyvám alapjául szolgáló és a tényleges szőlőterület között. A tihanyi apát földjén az egyik egyholdas szőlő 1729, a másik félholdas szőlő 1760 pozsonyi négyszöglet tett ki. Az Esterházy funduson egy kétholdas szőlő területe 4446 pozsonyi négyszögöl volt.²⁰⁷ Ez lehetett az egyik oka annak, hogy az 1778. évi hegyvámlajstromban már csak 18 szőlő esetében volt a holdankénti hegyvám hat vödör, a többi szőlőnél ettől felfelé vagy lefelé eltért a hegyvám mennyisége, azaz a területi adatokat módosították, de a hegyvám mennyiségét nem. Ahol kevesebb a hegyvám, ott még csak megmagyarázható az eltérés azzal, hogy a birtokos a terület és a hegyvám megállapítása, a „hódolás” előtt nem plántálta be az ültetésre kapott egész földjét szőlővel, ahol azonban több, ott nehéz lenne ezt megindokolni. Összességében ugyanakkor nem volt lényeges eltérés: a kilencedes szőlőket nem számítva, 626 ½ kapa szőlő után 88 pozsonyi akó és 6 ½ icce hegyvám járt volna a földesuraknak, ehelyett 87 akó és 17 ¾ iccét kaptak.

Az arácsi pincék leltáraiban előfordulnak a hegyvámbor tárolására használt hordók, pl. 58 iccések, 5 fertályosak, ½ és 2 akósak, amelyek úrtartalma

²⁰⁶ *Égető* 1990. 75–83. – A badacsonyi borvidéken a holdankénti hegyvám rendszerint négy (Szentbékállá) vagy hat (Badacsony, Gyulakeszi, Szigliget, Hegymagas, Raposka) 18,5 iccés vödör, azaz 74 vagy 111 pozsonyi icce volt. Utóbbi másfél pápai akót vagy 1,75 pozsonyi akót tett ki. Ennél nagyobb, 22 iccés vödörrel is számoltak Badacsonyan és 24 iccés vödörrel Hegymagason, Szigligeten, de ezeket 18,5 iccére korrigálták. ZML Urbéri ügyek. Kilenc kérdőpontok 1769, 1780. – Uo. Szigliget, Hegymagas. Vármegyei kiküldöttek jelentése 1780.

²⁰⁷ ZML Urbéri ügyek. *Dimensio vinearum in promonthorio Aracsiensi* 1769.

valószínűleg amiatt nem egyezett meg a hegyvám mennyiségével, mert a seprőt is figyelembe vették a hordó űrtartalmának meghatározásakor.²⁰⁸

Az 1778. évi összeírásban két olyan szőlő is volt, amely után kilencedet kapott gr. Esterházy Károly földesúr. Ezeket a szőlőket az úrbérrendezés (1768) után ültethették gazdáik, és a földesúr az úrbéri rendelkezések adta lehetőség kihasználva szedhette termésükből a kilencedet. Az 1828. évi országos összeírás szerint a Mária Terézia-féle úrbérrendezés óta eltelt időben változások történtek a szőlők kisebb részének adóztatásában. A gr. Esterházyak földjén szőlőket művelők továbbra is holdanként hat vödör hegyvám bort adtak és 24 krajcárt fizettek a földesúrnak. Ezzel szemben a tihanyi apátság részén a szőlősgazdák egy hold szőlő után 82 pozsonyi icce bort, ezenkívül tizedet is adtak. Voltak olyan szőlők, amelyekből csak tizedet adtak.²⁰⁹

1848-ban a gr. Esterházy uradalomban a fürediek és az arácsiak az elsők között voltak, akik kinyilatkozták, hogy nem adják meg a szőlők utáni tartozásaikat. Mivel szentesített törvény még nem volt, és Veszprém vármegye 1848. szeptember 11-én a szőlő utáni tartozások beszedése mellett foglalt állást, és ilyen értelmű utasítást adott a szolgabíráknak, emiatt az Esterházy uradalom pápai prefektusa is a tartozások beszedésére utasította a gazdatiszteket. Arácson és Füreden ellenszegülésre is számítottak, emiatt a gazdatiszteket felhatalmazták arra, hogy írásba adhatják a szőlőbirtokosoknak: ha a törvényt szentesítik, akkor az uraság készpénzben visszafizeti a beszedett tartozásokat.

²⁰⁸ A badacsonyi, hegymagasi, szigligeti szőlőhegyeken a hegyvám hat vödör volt, de a hegyvámos csöbörnek 7 vödörösnek kellett lennie. A mogyorósi szőlőhegynek a csöbör és a vödörfa volt a mértéke. A gyulakeszi jobbágyok egy káforkát is kötelesek voltak adni: „A szőlőink terméséből szintén úgy ha többet nem terem is, a’ hegyvámánál, vagy annyit nem terem is, mégis Penna iczett aliter Kafort még h pénzül is még h köllött adnunk.” ZML Úrbéri ügyek. Gyulakeszi zsellérek folyamodványa a deputációhoz 1765.

²⁰⁹ ZML Conscriptio regnicolaris 1828. Arács.

Zala megye bizottmánya az igazságügyi miniszterhez fordult, ahonnan az a válasz érkezett, hogy „addig is, míg a’ hűbér hátralévő maradványairól szóló törvényjavaslatok tüzetes tárgyalása befejeztetnék, a’ szőlő után járó úri dézsma, vám és másnemű adózások a’ törvény által határozandó méltányos kárpót-lás mellett teljesen megszüntetni rendeltettek, s ezen határozat kinyomatása is elhatároztatott, önként következik, hogy a’ szőlőbirtokosok az úri dézsmának, vámnak s más illy nemű adózásoknak megadására az említett határozat hozata-la után többé nem kényszeríttethetnek.”²¹⁰ Az 1848. október 5-én kelt főszol-gabírói kurrens is a hegyvám megszüntetését helyezte kilátásba. 1848-ban a szőlőbirtokosok nem adtak hegyvámot, de a következő évben ismét teljesíteni-ük kellett azt – egészen a hegyvám megváltásáig.²¹¹ A feudális rend megszünte-tése ellenére mindaddig, amíg a hegyvám kötelezettsége fennállt, az arácsi sző-lőhegyeken az adásvételek során továbbra is megkülönböztették a nemesi sző-lőket a hegyvámos szőlőktől, és a szerződések tartalmazták a hegyvámkötelezettséget is. Csupán annyi változás történt, hogy 1860 májusá-ban a hegység megszüntette a földesúr részére járó szőlő- és gyümölcsadást.²¹²

A Balaton-felvidéki települések közül a káptalani birtokokon több helyen már 1855-ben megkötötték a dézsmaváltsági szerződéseket az 1853. március 2-án kelt császári nyílt parancs alapján, Arácson azonban csak az 1868. évi 29. tc. alapján került sor a hegyvám megváltására.²¹³ Míg a káptalan földjén szőlőket birtoklóknak 10 év alatt 6%-os kamattal kellett törleszteni a dézsmaváltságot, addig az arácsiaknak a törvény szerint a megváltási tőkét, az évi tartozás húsz-

²¹⁰ ZML Zala megye Állandó Bizottmányának iratai 2374/1848.

²¹¹ VeML Arács hegység jkv. 1848. október 5.

²¹² VeML Arács hegység jkv. 1860. május 14.

²¹³ Vk. m. lt. Káptalani határozatok jkv. 1855. március 10. 4. p. – Uo. 1855. november 10. 3. p.

szorosát a kamatokkal, kezelési és beszedési költségekkel együtt 22 év alatt kellett törleszteniük.²¹⁴

A nemesi szőlők

A nemesek nemesi jussal és szabadsággal bírt szőlőik mentesek voltak az adótól, a nemes a hegyvámot a maga javára szedhette, ha a szőlőt más művelte és birtokolta. Mindkét esetre sok bejegyzés található az arácsi hegység jegyzőkönyvében, amely 1801-től kezdve tartalmazza a nemesek, agilisok (nőnemesek), jobbágys, zsellérek és a vidéki (extraneus) birtokosok által megkötött adásvételi szerződéseket. Nemesi szőlők birtokosaiként szerepelnek benne többek közt a Cseh, Csepely, Csík, Darabos, Fejes, Gyenis, Molnár, Mórocza, Szilassy családok.

Arács jelentősebb szőlőbirtokosai közül a Füreden is birtokos Siskey Istvánt 1702-ben iktatták be három és fél hold arácsi szőlő birtokába.²¹⁵ 1712-ben Galánthai Estorás (Esterházy) Pál nádorispán parancsára Kenessey Istvánt és hitvesét, Szondi Zsuzsannát beiktatták Arácson a Csapó János magvaszakadása miatt gr. Esterházy Antal földesúrra visszaszállt, s tőle megvásárolt Tamás-hegyi öt hold szőlő birtokába. A grófok Kenessey számára biztosították a szőlő szabadságát.²¹⁶ 1719-ben a Szilassyak közül Jánost, Ilonát és Annát beiktatták két hold arácsi szőlő birtokába.²¹⁷ Salomváry János Veszprém megyei táblabíró

²¹⁴ A hegyvám törlesztését bejegyezték a bírósági iratok között őrzött telekjegyzőkönyvekbe.

²¹⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1702. Nr. 87.

²¹⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1712. Nr. 66.

²¹⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1719. Nr. 284.

1724-ben végrendelkezett a hitvese, Zámory Magdolna javára. Birtokaihoz Felsőörsön 12, Arácson 2,5 hold szőlő tartozott.²¹⁸

1736-ban az újaszerzeményezési és fegyverváltság végett összeírták a nemesi birtokokat és jövedelmeket, köztük a szabad szőlőket és a hegyvám-bevételt is. Arács zálogbirtokosa, Kiss Sándor Füreden és Arácson 20 jobbágytelek után 20 pozsonyi akó bort kapott, ezenkívül a füredi és arácsi hegyvámos szőlők után 40 akó bora volt. Hegyvámort kapott még Darabos István $4\frac{5}{6}$, Szilassy János özvegye $4\frac{2}{3}$ és egy Posgai János nevű agilis 3 akót. Arácson Kiss Sándor 40, az arácsiak 46, az extraneusok 144 kapás szabad szőlővel rendelkeztek, amelyeknek a tulajdonosai között nem nemeseket is találni. Az összesen 230 kapás szabad szőlő kereken 38 kisholdat tett ki.²¹⁹

Az 1736. évi összeírásban a szabad szőlők az allodiális és a nemesi szőlőket is, sőt elsősorban ezeket a szőlőket jelentették. Így ezt a fogalmat másképpen használták az összeírásban, mint azt Zemplén megyében a 17. században.²²⁰ Ilyen értelemben a balatonfüred–csopaki borvidék területén kevés szabad szőlő és sok nemesi szőlő volt a 17–18. században. A Badacsony-hegynak a legjobb termőhelyén (ma a Kisfaludy házhoz vezető út nyugati oldala) Schams Ferenc tapasztalatai szerint kuriális és olyan dézsmaköteles szőlők is voltak, amelyeket a korábbi szerződések következményeként a földesurak felszabadítottak. Az Esterházyak a szerződésekben megszabták azt, hogy meddig tart a szőlők szabadsága, faizási és legeltetési jogot is biztosítottak a birtokosoknak.²²¹

²¹⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1724. Nr. 789.

²¹⁹ ZML Conscriptiones neoaquisticae 1736. A pápai Kenesey István 25 kapás szőlőjét Badacsonyban, Vízkelety Pál 20 kapás szőlőjét Nemespécseken írták össze.

²²⁰ R. Péter 1964.

²²¹ Schams 1832–1833. 168–169. – MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 36. Fasc. G. Nr. 255 et B. Badacsonyban több szőlőhöz olyan jogok tartoztak,

Az arácsi nemesek szőlői az 1796. évi nemesi összeírás alapján

Név	Gabona p. mérő	Rét kaszás	Szőlő (kapás) saját idegen funduson		Bor p. akó	Összes jövedelem frt–kr.
<i>Közbirtokosok</i>						
Bíró László özv-e	24	1		7	20	36–00
Csepely Erzsébet	12	1	4	4	16	25–00
Csepely Ferenc	24	1		7	20	36–00
Csepely Márton özv-e	12	1	4	4	26	35–00
Csonka Ferenc			4		15	14–30
Fejes László	8	1		7	26	34–10
Galamb József lelkész	4	1	14		30	153–00
Pál Márton	8	1		5	16	22–00
Sáry Ferenc özv-e	14	3	4		12	27–00
Szilassy István	42	1	8	2	51	86–09
Szilassy János özv-e	34	1	12		40	70–00
Szilassy Sándor özv-e	35	1	6		34	61–22
<i>Armalisták</i>						
Fejes András				4	9	9–00
Fejes István				5	12	10–00
Fejes János özv-e				5	10	9–30
Fejes József				5	15	13–40
Fejes Pál	4			4	6	9–00
Gyenis Gergely				2	5	5–00
Arácsiak	221	13	56	61	363	656–21
Külső birtokosok	8	1	63	67	327	372–15
Összesen:	229	14	119	128	690	1028–36

amelyekkel a nemesi közbirtokosságok és tagjaik – a falubeli belső telek vagy ház birtoklása alapján – rendelkeztek. 1768-ban Badacsonyban a herceg Esterházy birtokon 19 szabad szőlőt írtak össze, amelyek birtokosai közül ketten, a Szegedy és a Bogayay család „kocsmát kezdetek a hajlékjaiknál”. Nagy részben ezeknek és a később felszabadított szőlőknek (pl. Kisfaludy Sándor szőlője) a megvásárlásával alakult ki a polgári korszakban a badacsonyi erdőtől a Balaton-partig lenyúló nagy területű hercegi szőlőgazdaság, amelynek egyes részeit a könnyebb tájékozódás végett a szőlőmunkások továbbra is a korábbi tulajdonosok alapján különböztették meg. („Máma a Szentkirályiéra megyünk dógózni.”)

Zala vármegyében a nemesség birtokait, gabona- és bortermését 1796-ban is összeírták. A fenti táblázatban külön szerepelnek a címerleveles (armalista) nemesek. A gabonatermést pozsonyi mérőben, a bortermést pozsonyi akóban írták össze. Külön oszlopba kerültek a nemeseknek a saját fundusaikon és az idegen fundusokon bírt szőlői. A jövedelmet rajnai forintban és krajcárban adták meg.²²²

Ha az adózó szőlők területéhez (631 ½ kapa) hozzászámítjuk a nemeseknek a saját fundusaikon lévő szőlők területét (119 kapa), akkor megkapjuk az 1778–1796 közötti években művelt összes arácsi szőlőterületet: 750 ½ kapa. Egy holdat hat kapával számítva és kerekítve 125 kisholdat kapunk. A 18. században kis területen műveltek szőlőket, de valamennyi szőlő az optimális termőhelyeken (Péter-hegy, Tamás-hegy, Öreg-hegy) helyezkedett el.

Arácson 1696 és 1796 között az adózó szőlők birtokosainak összetételében a legnagyobb változást az extraneusok, ezen belül a veszprémiek számának csökkenése okozta. Az extraneusok birtokában lévő szőlőterület 1696-ban 97, 1720-ban még mindig 88,9, 1778-ban már csak 50,6, a nemesi szőlőkkel együtt is csak 51 százalékot képviselt. Arácson 1778-ban 116 hegyvám- és kilencedköteles szőlő birtokosai között volt ugyan 53 vidéki, de közülük 35 füredit nem lehet igazán annak tekinteni, hiszen ők nemcsak szomszédok voltak, hanem közös szőlőhegyük is volt Aráccsal, a Tamás-hegy. A füredieket nem számítva, az extraneusok birtokában már csak a szőlőterület 26,5 százaléka volt. Ez a 18–19. században a szőlőművelés színvonala szempontjából hátrányos volt, mert a borvidéken a szőlőbirtokosok optimális összetétele a veszpr-

²²² ZML Conscriptio subsidii, 1796.

régi polgárság, a közeli falvakban lakó kismemesség és a telepés svábok részvételével alakulhatott ki.²²³

Arács a 18. században a szenvedő alanya lett annak az átrendeződésnek, amelynek során a veszprémi szőlőbirtokosság a Balaton-felvidéken keletre tolódott. 1720-ban a Veszprém körzetébe tartozó hat településen (Arács, Csopak, Paloznak, Lovas, Alsó- és Felsőörs) a veszprémiek adták az adózó szőlőbirtokosok 60,8 százalékát. Az úrbérrendezés idején (1769–1781) a hat település 793 adózó szőlőbirtokosának már csak 26,1 százaléka származott Veszprém-ből.

A város életében azonban nem csökkent a bortermelés szerepe. 1747-ben a veszprémi adózók (728 fő) közel 60 százaléka rendelkezett saját termésű borral, a hospesek és a zsellérek közel 80, az iparosok 50 százaléka. A bortermelő veszprémiek 37,2 százalékának 25 pozsonyi akó feletti, 75,2 százalékának 10 pozsonyi akó feletti borkészlete volt. Az első csoport bírta a 11 296,5 pozsonyi akónyi borkészlet 68,7, a második a borkészlet 94,4 százalékát. 100 akó feletti bormennyiséggel mindössze 6 adózó rendelkezett.²²⁴

A jelentős részben terméketlen határral bíró Veszprém gazdasága a végvári korszakban az állattenyésztésre és a bortermelésre épült. A földesúri hatalom fokozatos helyreállítása során 1702-ben a veszprémi káptalan a város határain kívüli legelők bérletére kényszerítette a várost.²²⁵ Bánd (1760–1766), Márkó, Mesteri és Bere (1742) puszták újratelepítése következtében összeszűkült a város legelőterülete, s később a jutasi pusztára is rátette a kezét a földesúr.²²⁶

²²³ Részben a vidéki birtokosok hiányából eredt a tihanyiak közismert szegénysége. A tihanyi apát a 19. század elejétől juhtenyésztésre rendezkedett be és a majorsági gazdálkodás számára szükséges területek védelme érdekében tiltotta meg az extraneusok birtokszerzését a félszigeten. VeML TAL Úriszéki iratok 1828. július 28–29. 5. pont.

²²⁴ VeML Veszprém város tanácsának iratai. Vármegyei adóalapösszeírás 1747.

²²⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1702. Nr. 93.

²²⁶ Ila–Kovácsics 137, 260, 397. – *Lichtneckert* 2006e.

A bortermelés jelentőségét az is mutatja, hogy a földesurakkal 1702-től 1771-ig megvívott kemény, de teljes vereséggel végződött küzdelemben a bormérés joga vált a legfontosabb üggyé. Az 1702. évi egyezségtől kezdve a vespriemiek hat hónapon át mérhették a borukat a városban. 1723-ban Esterházy Imre püspök a városban lakó nemesek és libertinusok szabadságát örökre biztosító privilégiumlevelet adott ki, amelyet azonban – a bormérési jog négy hónapra való csökkentése miatt – a város nem fogadott el. A város és a földesurak közötti állandó egyenetlenségek oda vezettek, hogy 1748-ban Padányi Bíró Márton püspök urbárium alá vettette a várost, ami az egyetemes jobbágyterhek kivetését is jelentette. Kísérlet történt arra is, hogy a várost megfosszák azoktól a jogoktól, amelyekkel az önkormányzatának megszervezésében majd minden jobbágyfalu rendelkezett Veszprém megyében.²²⁷

A város a vereséget a gazdaságban, így a bortermelésben kompenzálta a 18. század derekán. A Balaton-felvidéki szőlőtelepítéseket elsősorban Veszprém polgársága, Nemesvámos, Szentkirályszabadja, Szentgál nemessége és a sváb telepesfalvak lakossága hajtotta előre. Előfordult, hogy az új telepítések kiváltották a helyi lakosság ellenállását, pl. Alsóörsön, ahol a falu előjárósága a helyi lakosság foglalásait is korlátozta.²²⁸ A veszprémi polgárok által 1752-ben nagy területen plántált szőlőket az alsóörsi nemesek és agilisok „megegyezett falu akarattal” elpusztították amiatt, hogy „határjok olly szoros és szűk lévén, és ha azon plágát béplántálni vagy akármi hasznára akárki fordítani akar ná és fordítaná, annyira elszoríttatnék marhájok élésétül, de leginkább vízre való

²²⁷ *Lichtneckert* 2006d. A város határában nem voltak szőlőhegyek, Esterházy püspök emiatt csökkenthette a bormérés idejét, de kegyességet is gyakorolt, mert a törvényben előírtnál egy hónappal hosszabb időt engedélyezett a veszprémieknek a bormérés gyakorlására. Az 1550. évi 36. tc. értelmében azokban a helyiségekben, amelyeknek a határában nem voltak szőlőhegyek, a jobbágyok Szent Mihály napjától karácsonyig mérhettek bort.

²²⁸ VeML Az alsóörsi Nemesi Közbirtokosság iratai. Időrendben lévő iratok I. 6.

járásátul, hogy mind a comportionatus nemességnek, mind a T. N. Káptalan embereinek marhát tartani lehetetlen volna”.²²⁹

A veszprémi káptalannak az úrbérrendezés alá nem tartozó Kisberény pusztáján nem volt akadálya a szőlőterület növelésének. Kisberény vagy Almádi puszta szőlőhegyén 1770-ben 199, 1785-ben 214 dézsmaadó veszprémi szőlőbirtokos volt, 1750-ben összesen 159, 1764-ben 336 almádi szőlőbirtokos adott dézsmát.²³⁰ Az almádi szőlőhegy előjárósága szinte teljesen veszprémi polgárokból állt a 19. század első felében.²³¹ A szőlőbirtokosok számának a 18. század közepén bekövetkezett több mint kétszeres gyarapodása annak köszönhető, hogy ezekben az években sok-sok veszprémi vonult le Almádiba szőlőt telepíteni. Az új telepítésekkel Almádi lényegében Veszprém szőlőhegyévé vált, annak jó értelemben vett gyarmatává lett, s az maradt a településsé válás, a fürdőhellyé és gyógyfürdővé fejlődés időszakában is. Mindez Arács szempontjából azt jelentette, hogy a veszprémi extraneus birtokosság keletre tolódott, a veszprémiek által kedvelt hat település közül nyugaton levált Arács és keleten csatlakozott Almádi.

A savanyúvízi gyógyfürdő hatása a szőlőhegyi építkezésre

A 18. században még Arács határába tartozott az 1702 óta működő savanyúvízi gyógyfürdő. Mivel közel volt az arácsi faluhoz és szőlőhegyhez, sokan a vendégek közül Arácson szálltak meg, amiről Oláh János is megemlékezett a Tudományos Gyűjteményben 1834-ben megjelent írásában: „Az arácsi szőlőhegyen, mivel épen a’ füredi víz felett és ahhoz csak közel esik, sok uraságok

²²⁹ Vk. m. lt. 1752. Alsóörs 42.

²³⁰ *Lichtneckert* 1995b. 376–377.

²³¹ *Lichtneckert* 1995b. 394–395, 397–399.

bírnak szőlőket, melyeken igen csinos és alkalmas épületeik vagynak, melyekben füredi mulatások alatt lakoznak. Arács Fürednek mintegy vendégfogadója, mert a' népes látogatáshoz nem lévén a' helynek elegendő épületei, kéntelenek sokan a' jobb módú arácsi gazdáktól házaikat kibérteni, kik azokat egy-két hónapra jó fizetésért örömet is általengedik.”²³²

Voltak, akik birtokot vásároltak Arácson s építkeztek rajta. Sárvári és Felsővidéki gróf Széchényi Ferenc királyi kamarás és hitvесе, gróf Tolnai Festetics Julianna nemes Csonka Istvántól megvásárolta a füredi határ mellett az országúttól délre fekvő másfél hold szőlőt, amelyhez 1782. január 18-án Mórocza Sámuelről, Darabos Anna leszármazottjától megszerezte a földesúri jogokat is. A gróf már korábban megvásárolta a birtokot Csonka Istvántól, 1782-ben csak a földesúri jogokat szerezte meg hozzá, így az építkezés már 1781-ben megkezdődhetett, s 1782. június 6-ára be is fejeződött.²³³ Eötvös Károly szerint „Ez a ház állott Jókai képzelete előtt, amikor Az aranyember nyaralóját leírta.” A Nemzeti Múzeum későbbi alapítójának, gr. Széchényi István (1791–1860) édesapjának a birtokon épült kastélyát (ma Széchényi Ferenc Kertészeti Szakképző Iskola épülete)²³⁴ ugyanebben az évben már fel is avatták. A földesúri jogokra vonatkozó jogátruházási szerződésnek – a szakirodalomban eddig nem ismert – szövege:

„Én, Morotza Sámuel, néhai Morotza Ferencznek, aki Gergelynek, aki idősebb Ferencznek, aki Darabos Annának, néhai Darabos György leányának néhai Morotza Jánostul való fia, magamra válalván mindennemű törvényes terheket, adom tudtára mindeneknek, a' kiknek illik és vallom ezen levellem rendiben, hogy azon szőlő eránt való földesúri jussomat, melyet nemes Cson-

²³² *Lichtneckert* 2006b. – *Oláh* 1834. 65. – Közli: *Lichtneckert* 1990a. 439.

²³³ *Zákonyi* 1988. 474.

²³⁴ Az iskola a központi épület fennállásának 200. évfordulóján, 1982. november 2-án vette fel az építető nevét.

ka István az arátsi Tekéntetes Szala Vármegyében lévő helység promonthoriumában bírván, az én tudtomra és meg egygyezésemmel méltóságos Sárvári Fölső Vidéki gróff Szécsényi Ferencz uramnak, Eő Császári Fölsége kamarássának és méltóságos gróffné Tolnai Festetics Julianna aszszonynak, titulált méltóságos gróff kedves hitvös társának eő nagyságoknak, másfél holdbul állót és föl szélrül az ország uttya, nap keletrül Posgay Ferencz és Mátyás Ferencz, all szélrül sató út, nap nyugatrul Füreden lakó Siffter Pál szomszédsági közt lévő, örökössen által adott négy száz forintokban, én is ugyan különös négy száz forintokért, mellyeket föl is vettem, hozzátartozó korcsma és mézsárszék jussommal, egy szóval mint curialis fundusnak mindennemű szabadságával és haszon vételeivel azon okbul, hogy helette más magamnak hasznossabb jószágot szerezhsek, titulált nagyságoknak örökössen és meg másolhatatlanul által adtam, magamnak és maradékimnak semmi just és örökséget, dominiumot és proprietást²³⁵ fönt nem tartván, a törvényes evictiót²³⁶ is magamra és maradékimra föl válalván.

Melyrül adom saját kezem subscriptiójával²³⁷ meg erősítettett levelemet, kívánván azt ezen Tekéntetes Wespzémi Káptalan előtt authenticáltatni.²³⁸

Signatum Wespzémi, die 18-a Januarii 1782. Morotza Sámuel m. p.”²³⁹

A szerződés szerint a szőlőbirtok már ekkor belső teleknek számított. A szakirodalomban a ház további tulajdonosaként egy gazdag tímármestert, a Kassich és a Hegedűs családot említik.²⁴⁰ A telekkönyv felvételekor, 1860-ban viszont az arácsi 35. számú öreg-hegyi villa tulajdonosa Schindler Sámuel orvos, párizsi lakos volt, akitől 1865. április 18-án Eőri Hegedűs Imre bécsi iro-

²³⁵ uraságot és tulajdont

²³⁶ szavatosságot

²³⁷ aláírásával

²³⁸ hitelesített

²³⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1782. Nr. 8.

²⁴⁰ *Zákonyi* 1988. 477.

datiszt és felesége vette meg. A szeretetház 1870-től lett a villa tulajdonosa.²⁴¹
(5. ábra)

Az 1863. évi telekkönyvi térképen az Arácsról Füredre vezető út mentén mindössze egy épület látható: Varga Zsigmond lakháza a Tamás-hegyen a füredi határon. Távolabb az úttól a Tamás-hegyen lakháza és pincéje volt Zsigray Alojzia grófkisasszonynak és Kenessey Móricnak. A Széchenyi-kastély előtt vezető Öreghegyi dűlőút (ma Balassi Bálint utca) beépítését jelzi, hogy minden telken állt valamilyen épület: a kastély után sorban Somogyi Pál balatonfüredi, Somogyi István vámosi, Gombás József szentgáli, Gombás Imre szentgáli, Siskei Gábor balatonfüredi lakos pincéje következett. Az Esterházy grófok vendéglője és kastélya a fürdőhelyen állt. (6. ábra)

Ulmer János savanyúvízi bérlő 1797-ben az Arácsról Füredre vezető országúttól délre egy nemesi szőlőt vásárolt épülettel együtt, amelynek keleti szomszédja szentgáli Gombás Ferenc volt.²⁴² 1812. március 8-án Ulmer Terézia, nemes Győri György özvegye, Ulmer Jozefa, Anthomer Krisztián hitvese és Ulmer Rozália nemesi szőlejükét „rajta lévő curialis épülettel edjütt, ugymint három szobából, egy konyhából, egy kamrából s tornáczból, úgy az egész épület alatt lévő pinczéből állót, nem külömben azon funduson különösen helyhez tetetett egy kiss épülettel, mely egy szobából, konyhából, istállóból s fészerből áll, ezeken kívül egy pálinkás házat aszalóval, úgy szintén azon funduson az épülethez közel kővel be kerített kertt és az udvarba lévő kutat, végre három vasas tíz tíz akós hordókat, egy szóval minden hozzátartozandó appertinentiáival, külső és belső regale beneficiumival edjütt” 6600 váltóforint-

²⁴¹ *Zákonyi* 1988. 354. Mangold Henrik leírása nyomán említi dr. Schindlert, aki a Kassich (Széchenyi) villa tulajdonosa volt.

²⁴² VeML V. k. hh. jkv. 1797. Nr. 32.

ért eladták Ulmer Ferenc arácsi lakosnak.²⁴³ Ulmer Terézia hamarosan ellene mondott az adásvételnek.²⁴⁴ Ulmer János örökösei 1815-ben a birtokot 4000 váltóforintért eladták Gizman (Giesmann) József nagyvázsonyi seborvosnak vagy borbélynak, aki 1811-től működött a gyógyfürdőn.²⁴⁵

Az Ulmer családhoz hasonlóan nagy értékű (1320 rajnai forint) szőlőbirtoka volt 1804-ben az Albeli-dűlőben Schiller János savanyúvízi orvosnak, aki 1789-től 1805-ig sebészként dolgozott a fürdőn.²⁴⁶ A savanyúvízi „belső cselédek” közül a balatoni hidegfürdői segédként alkalmazott Lindinger József is tudott fél hold szőlőt vásárolni 60 váltóforintért a Tűzkövesi-dűlőben 1846-ban.

Az Ulmer–Giesmann birtokot 1850-ben Guthard Teodor veszprémi izraelita kereskedő vásárolta meg. Neki is volt kapcsolata a Savanyúvízzel: 1842-től egy, 1850-től három gyógyfürdő telepi bolt után fizetett árendát a tihanyi apátságnak. 1852-ben – Ferenc József Füredre látogatásának évében – az 1–3. számú utcai boltokat bérelte az ófürdőház (ma a Szívkórház épülete áll a helyén) előtti Sétatértől a Kerektemplomig vezető utcában.²⁴⁷

Szőlőadásvételek 1716–1858

Mivel a hegység jegyzőkönyvét csak 1797-ben kezdték vezetni, addig a szőlőadásvételeket az eladók a veszprémi káptalannál mint hiteleshelynél vallották be.

1716. március 12-én nemes Molnár Ferenc füredi lakos 50 rajnai forintért megvett Ferencze Jankótól és Jutkától egy szőlőt, mely Salomváry János fun-

²⁴³ VeML Vk. hh. jkv. 1812. Nr. 19.

²⁴⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1812. Nr. 29.

²⁴⁵ VeML Arács hegység jkv. 1815. január 26. – PRT XI. 418. – A Giesmann örökösök 1850-ben a birtokot eladták Guthard Teodor veszprémi izraelita kereskedőnek.

²⁴⁶ VeML Arács hegység jkv. 1804. április 24. – PRT XI. 417. – *Zákonyi* 1988. 338, 408. A 128. oldalon említett Schiller József nyilván Schiller Jánossal azonos.

²⁴⁷ VeML TAL Savanyúvízi számadások. 1842. 368. sz., 1843. 390. sz., 1845. 372. sz., 1847. 593. sz., 1849. 546. sz., 1850. 562. sz. és 1852. 504. sz. mellékletek.

dusán volt, kád, bocska, 7 és 6 akós hordó tartozott hozzá. Az eladók beleírták a bevallásba, hogy a „szőlő csaknem parraggá lett, majd hat esztendőnk alatt feliben kapálván, kinek is nem sok hasznát vettük”. Hozzá tették azt is, hogy ha az adásvételt „valamellyik fél megmáséтанá, 24 forint a ffrangia”.²⁴⁸

1718-ban Máté apostol napján, szeptember 21-én nemes Szilassy János két hold szőlőt és két tehenet adott cserébe Szilassy Ilonának és Annának egy egész és két fél curiáért.²⁴⁹

Szíjártó József és Ádám nemesek 1726. december 21-én két hold szőlőjüket 130 rajnai forintért eladták Könczöl János veszprémi nemesnek.²⁵⁰

1727. szeptember 21-én Keresztény Mihály jobbágy másfél hold szőlőjét 90 rajnai forintért eladta nemes Halászy Máriának.²⁵¹

1736. február 10-én nemes Kalmár Judit, Szent Iványi Péter veszprémi nemesember özvegye két hold és egy fertály dézsmaköteles szőlőjét pincével, kádakkal, 18 akó boroshordókkal 120 rajnai forintért eladta Ihász Ferenc jobbágnak és hitvesének.²⁵²

1738-ban Nemeskéri Kiss Sándor két alkalommal egy és másfél hold szőlőt vásárolt Vargha Lőrinctől 150 és 210 rajnai forintért.²⁵³

1738-ban nemes Egyenesy Éva, aki Oszkó Mihály agilis (nőnemes) hitvese volt, két hold nemesi szőlőt a Tamás-hegyen a füredi országút felett 250 rajnai forintért eladott nemes Vargha Istvánnak és Gyenis Annának.²⁵⁴

1739-ben nemes Vichelius Zsigmond egy hold egy fertály szőlőjét 55 rajnai forintért eladta nemes Csepely Istvánnak.²⁵⁵

²⁴⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1722. Nr. 490.

²⁴⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1718. Nr. 141.

²⁵⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1726. Nr. 967.

²⁵¹ VeML Vk. hh. jkv. 1727. Nr. 99.

²⁵² VeML Vk. hh. jkv. 1736. Nr. 86.

²⁵³ VeML Vk. hh. jkv. 1738. Nr. 241, 242.

²⁵⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1738. Nr. 265.

1739-ben Vargha Pál jobbágy a maga munkájával szerzett egy hold szőlejét 100 forintért eladta Sárý György agilisnek és hitvesének Posgai Juditnak.²⁵⁶

1740-ben Kapoly Éva egy hold három fertály szőlejét, mely a Szilassy família fundusán volt, 180 rajnai forintért eladta Szabó Mihály jobbágynek és hitvesének, Juhász Annának.²⁵⁷

1741-ben Kálozi György egy hold szőlejét pincével és réttel együtt 135 forintért eladta a szőlő földesurának, Nemeskéri Kiss Sándornak.²⁵⁸

1742. október 8-án a Simontornyán szolgáló vitézlő Egyenesy Márton a füredi országút felett fekvő három hold nemesi szőlejét 270 rajnai forintért eladta nemes Vargha Istvánnak, Káldi Molnár Jánosnak és hitveseiknek.²⁵⁹

1745. június 1-én Mészáros másképpen Hollósy Judit fél hold nemesi szőlejét 45 rajnai forintért eladta Kollát Istvánnak és hitvesének, Szentiványi Katalinnak.²⁶⁰

1745. június 10-én Miklós másképpen Kálozi György jobbágy egy hold szőlejét, amely Szilassy Péter fundusán volt, 230 rajnai forintért eladta Molnár Istvánnak, anyjának és testvérének.²⁶¹

1747. szeptember 13-án a veszprémi káptalan egy olyan nemesi szőlőt adott el 200 rajnai forintért nemes Farkas Gergelynek és Bakos Péternek, amely egy csopaki jobbágyról szállt a földesúrra.²⁶²

²⁵⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1739. Nr. 20.

²⁵⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1739. Nr. 42.

²⁵⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1740. Nr. 28.

²⁵⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1741. Nr. 44.

²⁵⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1742. Nr. 93.

²⁶⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1745. Nr. 64.

²⁶¹ VeML Vk. hh. jkv. 1745. Nr. 62.

²⁶² VeML Vk. hh. jkv. 1749. Nr. 139.

1749. február 4-én Szíjártó János veszprémi polgár Nemeskéri Kiss Sándor alispán fundusán lévő egy hold szőlejét egy „rongázott” pincével együtt 145 rajnai forintért adta el Thamásy István veszprémi polgárnak.²⁶³

1752. április 30-án Sebők Zsuzsanna „tisztas asszony”, Domján Benedeknek, a veszprémi káptalan alsóörsi jobbágyának a hitvese gr. Esterházy Ferenc fundusán lévő három fertály szőlejét 55 rajnai forintért eladta Végh István agilisnek és hitvesének, Szász Erzsébetnek.²⁶⁴

1752. május 6-án Kiss Erzsébet és Zsuzsanna jobbágyfeleségek két fertály szőlejüket, melyből egy fertály nemesi, egy fertály pedig gr. Esterházy Ferenc fundusán volt, 70 rajnai forintért eladták Mészáros Évának.²⁶⁵

1756-ban nemes Siskei Péter két pincés nemesi szőlőt is eladott a leányainak és férjeiknek, az egyiket nemes Somogyi Ádámnak és hitvesének, Siskei Zsuzsannának, a másikat nemes Gombás Mihálynak és hitvesének, Siskei Katalinnak 120–120 rajnai forintért.²⁶⁶

1756. augusztus 21-én nemes Csó Éva, Megyericsy András hitvese egy hold és három fertály szőlejét 300 rajnai forintért eladta nemes Roboz Mihálynak.²⁶⁷

1768. december 13-án nemes Nagy István és testvérei az Esterházy család hegyvámja alá vetett hét fertály örökölt szőlejüket 85 forintért eladták nemes Nagy Ferencnek és hitvesének, Szalai Annának.²⁶⁸

1772. április 21-én nemes Pető Julianna, aki alsógörzsönyi nemes Nagy István özvegye volt, és nemes idősb Királyföldi Péter „parragába menendő” és metszetlen két hold nemesi szőlejüket épülettel együtt 80 rajnai forintért elad-

²⁶³ VeML Vk. hh. jkv. 1750. Nr. 64.

²⁶⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1752. Nr. 114.

²⁶⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1752. Nr. 119.

²⁶⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1756. Nr. 43, 44.

²⁶⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1756. Nr. 92.

²⁶⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1768. Nr. 162.

ták Nemeskéri Kiss Sándor királyi tanácsos és alispánnak és hitvesének, Királydaróczi Daróczy Zsófiának.²⁶⁹

1776. május 13-án nemes Siskei Pál egy pincében való örökölt részét 25 rajnai forintért eladta osztályostársának, Siskei Katalinnak és férjének, nemes Gombás Mihálynak.²⁷⁰

1777. március 13-án nemes Csonka Tamás miskolci lakos egy hold nemesi szőlejét 20 pozsonyi akó hordóval 115 rajnai forintért eladta nemes Csonka Ferencnek.²⁷¹

1781. március 17-én nemes Sály Katalin, Szentpétery János özvegye a Mórocza família hegyvámja alatt álló egyholdas szőlejét 116 rajnai forintért eladta Szőczy Jánosnak és hitvesének, Kiss Zsuzsannának.²⁷²

1782. január 18-án nemes Mórocza Sámuel, aki Darabos Anna leszármazottja volt, azon másfél holdas szőlőnek a földesúri jussát, amelyet nemes Csonka István Sárvári Felsővidéki gróf Széchényi Ferencnek, őfelsége kamarásának és hitvesének, gróf Tolnai Festetics Juliannának 400 forintért eladott, kocsma és mészárszékbeli jussal, szabadsággal 400 forintért átadta.²⁷³

1782. június 13-án nemes Somody Ferenc négy füredi szántóföldet és egy arácsi szőlőt nemes Somody Sándornak 35 rajnai forintért eladott.²⁷⁴

1793. június 3-án Kovács Ferenc veszprémi lakos egy hold szőlejét épülettel, 32 akó hordóval, káddal, bocskával, széles kapával, két csöbörrel, két sajtárral, metszőkéssel, mindennemű szabadsággal 330 rajnai forintért eladta nemes Gombás Pálnak és hitvesének, nemes Gerencsér Zsuzsannának.²⁷⁵

²⁶⁹ VeML Vk. hh. jkv. 1772. Nr. 88.

²⁷⁰ VeML Vk. hh. jkv. 1776. Nr. 83.

²⁷¹ VeML Vk. hh. jkv. 1777. Nr. 28.

²⁷² VeML Vk. hh. jkv. 1781. Nr. 262.

²⁷³ VeML Vk. hh. jkv. 1782. Nr. 8.

²⁷⁴ VeML Vk. hh. jkv. 1782. Nr. 109.

²⁷⁵ VeML Vk. hh. jkv. 1793. Nr. 102.

1795. október 22-én nemes Varga István szentesi lakos örökölt jussait, Arácsan a kamara fundusán lévő és füredi nemes részjóságát, négy helyen lévő szőlőbeli jussát, füredi házát szobával, konyhával, kamarával, istállóval, udvarral, két pozsonyi mérő szántóval, két darab harasztal, négy petrencét termő réttel, két darab kenderfölddel, negyed rész pincebeli jussal eladta bátyjának, Varga Györgynek.²⁷⁶

1797-ben nemes Demeter Pál, János és Katalin, agilis Szabó Mihály hitvese füredi lakosok nemesi szőlőjüket épülettel, eszközökkel 900 rajnai forintért eladták Ulmer Jánosnak, a füredi Savanyúvíznél lévő egyik bérlőnek.²⁷⁷

1797-ben nemes Bertók Zsuzsanna és testvérei arácsi jussukat, mely kis kúriából, egy nemesi szőlőből, öt darab rétből, egy szántóból állt, alatta való réttel, nádazással és halászó vízzel 250 rajnai forintért eladták Szegedy Gergelynek és hitvesének, Öry Katalinnak.²⁷⁸

Az 1716 és 1797 között lebonyolított 28 adásvétel öt ismeretlen területű, kettő 0,5 és kettő 0,75 holdas, nyolc 1 holdas, egy 1,25 holdas, három 1,5 holdas, kettő 1,75 holdas, három 2 holdas, egy 2,25 holdas és egy 3 holdas szőlőről szólt. Így a szőlők átlagos területe 1,25 hold volt, egy hold szőlő átlagára pedig 140 rajnai forint. Az összes eladott szőlő értékére (5040 frt) jellemző, hogy a veszprémi káptalan 1759-ben Peremarton falu összes házáért 4219 forintot fizetett. Ha figyelembe vesszük, hogy hét szőlőt pincével, edényekkel együtt adtak el, akkor egy hold szőlő átlagára kb. 125 rajnai forint közelében lehetett. A 36 holdnyi eladott szőlőből 11,75 hold volt nemesi szőlő. Ez a hold nem volt azonos a kataszteri holddal, hanem a magyar (kis) holdat jelentette, amelynek a területe 1200 □-öl lehetett.

²⁷⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1795. Nr. 160.

²⁷⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1797. Nr. 32.

²⁷⁸ VeML Vk. hh. jkv. 1797. Nr. 50.

Alsóörsön 1761–1797 között 63 szőlőt adtak el, amelyek közül 10 nemesi, 34 dézsmás és 19 ismeretlen jogállású volt. A szőlők területét ritkán adták meg, legtöbbször csak „egy szőlőt”, „egy darab szőlőt” írtak az adásvételi szerződésbe, emiatt valószínűleg Alsóörsön a legtöbb szőlő egy holdas lehetett. 63 holdat összességében alapul véve, egy (hold) szőlő átlagára 114 rajnai forint, amelyből levonva a szőlőkkel együtt eladott pincék, szüretelő eszközök, ingatlanok értékét, kb. 100 rajnai forintot kapunk. 15 szőlővel együtt más ingatlant, pincebeli edényeket és pincéket is eladtak. Tehát az arácsi szőlők értéke meghaladta az alsóörsi szőlők értékét, amiben minden bizonnyal annak volt szerepe, hogy Arácson a nemesi szőlők magasabb arányban (32,6%) voltak képviselve az adásvételekben, mint Alsóörsön (15,8%).²⁷⁹

Csopakon a fenti 37 év alatt 259 szőlő cserélt gazdát, amelyek között csak elvétve akadt nemesi szőlő. 114 szőlőhöz tartozott pince vagy pincebeli eszközök. A szőlők átlagára a pincékkel és pincebeli eszközökkel együtt 135 rajnai forint volt.²⁸⁰

A 19. század első felében Arács már lemaradt a szőlők értékét tekintve a többi Balaton-felvidéki helységtől. Míg Arácson a szőlők átlagos értéke 33 adásvétel alapján 277, egy kisholdra számítva 387, addig Alsóörsön 35 adásvétel alapján 500, Csopakon pedig 149 adásvétel alapján 647 váltóforint volt az 1822 és 1837 közötti tizenhat évben. Ebben az tükröződött, hogy Arácson kis területű szőlők voltak, sok irtásföldön ültetett szőlőt adtak el, amelyek kedvezőtlenebb klímájú területeken feküdtek, azonkívül pincék, présházak sem voltak bennük, emiatt az értékük alacsonyabb volt. Alsóörsön valamivel több mint a szőlők feléhez tarto-

²⁷⁹ *Lichtneckert* 1996. 302–306. (Az 1761–1847. évi szőlőadásvételek táblázatos feldolgozása alapján.)

²⁸⁰ *Lichtneckert* 1997b. 307–324. (Az 1754–1838. évi szőlőadásvételek táblázatos feldolgozása alapján.)

zott pince, Csopakon viszont túlnyomó többségben jó pincékkel, prэшázakkal, pincebeli eszközökkel felszerelt hegyi szőlőket, szőlőgazdaságokat adtak el.²⁸¹

A szőlők ingatlanforgalma 1801-től, a hegység jegyzőkönyvének rendszeres vezetésétől 1858-ig, a telekkönyv felállítása előtti utolsó adásvétel két forrásból: a hegység jegyzőkönyvéből (217 db adásvétel) és a veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvéből (13 db adásvétel) állítható össze.

Az 1801–1858. évi szőlőadásvételekről készített alábbi táblázatban 1811-ig rajnai forintban, kivéve egy 1802-es adásvételt, 1812-től 1850-ig váltóforintban, kivéve egy 1846-os adásvételt, 1851-től váltó-, pengő- vagy ezüstforintban van megadva a szőlő ára. 1851-től csak abban az esetben van feltüntetve a forint fajtája a táblázatban, ha azt megadták. 1817-től 2,5 váltóforint = 1 konvenció forinttal. A táblázatban a rövidítések: nemes = N, váltóforint = vfirt, pengőforint = pfirt, ezüstforint = efrt.

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1801. 03. 25.	e: Őri Ferenc v: Mátyás István		3 fertály hegyvámos szőlő, 9 akó hordó	140
1801. 06. 12.	e: Újhelyi Imre agilis hitvесе, N. Vargha Katalin (Füred) v: N. Vargha György	Arács és a füredi Laki- és Száka-hegy	3 szőlő	100
1802. 03. 25.	e: Balás János v: N. Fejes János	tihanyi uradalom fundusa	½ hold szőlő, pince, prős, kád, 2 akó hordó	485
1802.	e: Özv. Varga Györgyné (Füred) v: Varga Mihály	Oszkó-dűlő	25 út szőlő	85 vfirt
1804. 04. 10.	e: Bíró János v: Róka Sámuel			150

²⁸¹ *Lichtneckert* 1996. 316–320.– *Lichtneckert* 1997b. 342–353.

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1804. 04. 10.	e: N. Tamási István v: Róka István			240
1804. 04. 10.	e: Vécheli Ádám v: Róka István			32
1804. 04. 10.	e: Róka Ferenc és István, Szegedy Ádám v: Posgai István			204
1804. 04. 24.	e: Siller János sava- nyúvízi orvos v: N. Karantsi Gábor arácsi ref. prédikátor	Albeli-dűlő	egy szőlő	1320
1805. 03. 14.	e: Özv. Kálozi Györgyné Szalai Erzsébet v: Posgai István és Szalai Sára		egy szőlő	
1805. 03. 25.	e: Özv. Kálózi Györgyné v: Posgai István	nemesi fundus	egy nemesi szőlő	150
1805. 03. 25.	e: Szegedi János v: Szegedi Gergely	nemesi fundus	egy nemesi szőlő	170
1805. 03. 25.	e: Kazó István v: Elinger Lőrinc (Fajsz)			45
1805. 07. 07.	e: N. Varga György (Füred) v: N. Kotsi Horváth István Fejér várme- gyei alispán özvegye, Széköli Katalin		egy szőlő, épület, kád, bocska, cse- ber, több substan- tiák, 102 akó vasas edények	2600
1806. 03. 30.	e: Tóth János (Arács) v: Szabó Ádám (Arács)	Tamás-hegy	egy fertály szőlő	40

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1806. 03. 30.	e: Juhász János (Arács) v: Vas Lőrinc (Arács)	Albeli-dűlő	1 ½ fertály szőlő	60
1806. 03. 30.	e: Vas József (Arács) v: Vas Lőrinc (Arács)	Albeli-dűlő	3 fertály hegyvá- mos szőlő	180
1806. 10. 17.	e: N. Kéri István (Vámos) v: N. Varga Mihály (Füred)	Oszkó nevű promontorium	egy szőlő	90
1807. 03. 25.	e: Posgai István és Szalai Sára (Arács) v: Vámos István (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	7/8 hold hegyvá- mos szőlő	320
1807. 05. 01.	e: N. Varga Sára (Füred) v: N. Varga György		6 ½ út szőlő	100
1808, 1809	e: N. Kultsár Sándor (Kenese) v: Farkas Zsuzsanna (Arács)	nemesi fundus	egy nemesi szőlő, rongázott épület	600
1808. 03. 25.	e: N. Cseh János v: Juhász Mihály	Tamás-hegy	nemesi szőlő	170
1808. 03. 25.	e: Link István (Fajsz) v: (?)		5 fertály hegyvá- mos és egy darab nemesi szőlő	795
1808. 03. 25.	e: Vámos Gergely (Arács) v: (?)		5 fertály hegyvá- mos szőlő	600
1808. 03. 25.	e: Szótzsi János v: Szótzsi Imre	Mórocza família fundusa	egy hold hegyvá- mos szőlő	180
1808. 03. 25.	e: Szegedi Gergely agilis; v: Vámos Ger- gely agilis	nemesi fundus	nemesi szőlő	250

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1809. 03. 24.	e: N. Biró László v: Juhász János és Balás Anna (Arács)	gr. Esterházy fundus	egy hegyvámos szőlő; a vevő a vétélárhoz 10 akó bort adott	1200
1809. 03. 24.	e: N. Csapó Istvánné N. Végheli Erzsébet (Vámos) v: N. Biró János (Vámos)	nemesi fundus	egy darab nemesi szőlő	400
1809. 03. 24.	e: N. Csonka Ferenc v: Somogyi Ferenc molnár	nemesi fundus	12 útból álló ne- mesi szőlő	288
1809. 03. 24.	e: Csizmadia István és Mihály (Arács) v: Varga József és Tóth Zsuzsanna (Szentgál)	N. Molnár Sámuel (Révkomárom) fundusa	egy fertály hegy- vámos szőlő	240
1809. 03. 24.	e: Csík Péter és Ist- ván v: Id. Mészáros Ist- ván	Albeli-dűlő, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	420
1809. 03. 24.	e: Karantsi Gábor tiszteletes özvegye, N. Pados Zsuzsanna v: Csík Péter és Ist- ván	Savanyúvízi útnál, tihanyi uradalom fun- dusa	egy hegyvámos szőlő 20 akó hor- dókkal, káddal, bocskával, prőssel	1300
1809. 03. 24.	e: Horváth György és Fejes Erzsébet (Szentgál) v: Füst József német varga (Arács)	Molnár Sámuel (Révkomárom) fundusa	fél hold hegyvá- mos szőlő, 10 akó hordó, fél kád	260
1809. 10. 28.	e: N. Biró László (Arács) v: Róka Sámuel (Arács)	gr. Esterházy fundus	egy hegyvámos szőlő, pince, edé- nyek	1200

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1810. 03. 04.	e: Szótzsi testvérek v: Szótzsi János (Veszprém)	Mórocza família fundusa	fél hegyvámos szőlő, 20 akó hor- dó, szűrűs prős	1050
1810. 03. 04.	e: Szótzsi testvérek v: Szótzsi Imre (Arács)	Mórocza família fundusa	fél hegyvámos szőlő	525
1810. 03. 04.	e: N. Csepely Erzsé- bet v: Csizmazia Mihály	Tamás-hegy, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	50
1810. 03. 31.	e: Csepely família v: Füstí József (Arács)	Mórocza família fundusa	3 fertály hegyvá- mos szőlő	280
1810. 04. 04.	e: Vámos Judit (Ten- gőd) v: Szabó Ádám vin- cellér		2 fertály hegyvá- mos szőlő, hajlék, prős, kád, bocska, hordók, csebrek	170
1810. 04. 08.	e: Juhász Márton v: Juhász János (Arács)	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	egy és egy harmad fertály hegyvámos szőlő, 20 akó hordó	600
1810. 04. 08.	e: Juhász Mihály és János v: Juhász János (Arács)	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	egy fertály hegy- vámos szőlő	190
1810. 12. 28.	e: Pintér János v: Áts Jakab (Fajszy)	gr. Esterházy fundus	egy hold hegyvá- mos szőlő, pince, prős, kád, edények	580
1811. 04. 14.	e: Csík Péter és Ist- ván v: Vas József (Arács)	Tamás-hegy, nemesi fundus	egy nemesi szőlő, pince, kád, 7 ½ akó hordó, csö- bör	
1811. 04. 28.	e: Juhász Mihály v: Paur Ignác	gr. Esterházy fundus	egy hegyvámos szőlő, pince, edé- nyek	250

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1811. 05. 17.	e: N. Csonka Ferenc (Arács) v: Somogyi Ferenc és N. Csonka Sára		13 út nemesi szőlő	340
1811. 06. 09.	e: Őri Pál v: Mészáros Mihály (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy hegyvamos szőlő, pince, 3 akós és ½ akós hordó	490
1812. 03. 08.	e: N. Győry György özvegye, Ulmer Te- rézia, Anthomer Krisztián hitvese, Ulmer Jozefa és Ulmer Rozália v: Ulmer Ferenc		egy nemesi szőlő, három szobából, konyhából, kam- rából, tornácból, pincéből álló kuriális épület, szobából, kony- hából, istállóból, fészerből álló kis épület, pálinkás ház aszalóval, kert, kút, három 10–10 akós vasas hordó	6600
1814. 03. 25.	e: Özv. Őri Jánosné Juhász Judit (Arács) v: Szegedi Gergely (Arács)	gr. Esterházy fundus	3 fertály hegyvá- mos szőlő, pince, konyha, prós, kád, bocska, 2 akó hordó, 3 csöbör	300
1814. 03. 25.	e: Őri János özvegye, Juhász Judit (Arács) v: Szegedi Gergely	Bene-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	egy hegyvamos szőlő, pince, kád, bocska, 2 akós hordó, prós, konyha, csöbör-rúd	
1814. 03. 25.	e: Anthomer Kriszti- án és Ulmer Pepi v: Paur Ignác (Arács)	Péter-hegy, Mórocza família fundusa	egy hegyvamos szőlő, fél pince, 7 akó vas-, 7 akó fa- abroncsos hordó	220

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1815. 01. 26.	e: Ulmer János örö- kösei v: Gizman József nagyvázsonyi sebor- vos	nemesi és gr. Esterházy fun- dus	$\frac{3}{4}$ részben neme- si, $\frac{1}{4}$ részben hegyvámos szőlő, épület, prős, kád, bocska	4000
1815. 03. 03.	e: N. Fejes Lászlóné és N. Fejes János v: N. Fejes István	Al-forduló, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	200
1815. 03. 03.	e: Özv. Molnár Ferencné Marton Zsuzsanna v: N. Fejes István	Al-forduló, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	100
1815. 03. 15.	e: Özv. Pintér Jánosné (Arács) v: Szabó Péter	gr. Esterházy fundus	egy hegyvámos szőlő, 5 és 3 akós hordó, bocska	440
1815. 06. 01.	e: N. Dömös János v: Sánta István agilis és Mátyás Sára	Öreg-hegy, ne- mesi fundus	12 út nemesi szőlő	500
1815. 08. 13.	e: Özv. Vámos Péterné v: Molnár János (Arács)	gr. Esterházy fundus	egy fertály hegy- vámos szőlő, bocska, 4 akós hordó, csöbör	400
1815. 08. 13.	e: Vámos János v: N. Gombás Pál (Szentgál)	gr. Esterházy fundus	egy fertály hegy- vámos szőlő	315
1816. 02. 13.	e: N. Fejes János v: N. Fejes István	Albeli-dűlő, nemesi fundus	$\frac{1}{2}$ fertály nemesi szőlő	100
1816. 02. 15.	e: Vámos Gergely apósa v: Vámos Gergely hitvese	nemesi fundus	egy nemesi szőlő	500
1816. 03. 13.	e: Mészáros Mihály v: Varga József	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	$\frac{1}{2}$ hold hegyvá- mos szőlő	80

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1816. 04. 12.	e: Szabó Mihály (Arács) v: Mórocza János		½ hold szőlő, épület, 12 akó hordó	600
1817. 03. 25.	e: Szótzsi Imre v: Somogyi István (Vámos)	Mórocza Lajos fundusa	2 hold hegyvámos szőlő, 46 akó hordó, bocska, cseber	1020
1818. 03. 25.	e: Szabó Ádám v: Megyesi Ferenc	Tamás-hegy, gr. Esterházy és N. Cseh János fun- dusa	¾ hold hegyvá- mos szőlő	150
1818. 07. 20.	e: N. Fejes István (Arács) v: Egyed Ferencné (Vámos)	gr. Esterházy fundus	hegyvámos szőlő, pince, 5 fertályos hordó	200
1819.	e: N. Szalai Sára v: N. Csepely Pál		egy szőlő	250
1819.	e: N. Ferentzi Ferenc özvegye, N. Farkas Katalin v: Róka István özve- gye, Farkas Zsuzsan- na		egy szőlő	200
1820. 10. 25.	e: Hertzeg Györgyné Kálózi Erzsébet (Berény) v: Vörös János (Sza- badi)	gr. Esterházy fundus	hegyvámos szőlő	150
1821. 01. 06.	e: Pintér János v: Füstí József	gr. Esterházy fundus	hegyvámos szőlő	405
1822. 03. 04.	e: Füstí József (Arács) v: N. Dömös János (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos szőlő; a vevő a vételárhoz egy fejőstehenet adott	360

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1823. 03. 25.	e: Lada György (Arács) v: Vizes Ádám (Kishidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő, épület, prés	200
1823.	e: N. Csonka Rebeka v: N. Csonka Ádám és Keszi Éva	nemesi fundus	egy nemesi szőlő	110
1825.	e: Egyed Ferencné (Vámos) v: Őri János	Péter-hegy, gr. Esterházy fun- dus	hegyvamos szőlő	170
1826. 03. 03.	e: Molnár Anna (Veszprém) v: Csizmazia Mihály	Tamás-hegy alja, N. Molnár Sámuel fundusa	hegyvamos szőlő; a vevő a vételár- hoz 5 napszámot adott	20
1826. 04. 03.	e: Mátyás Éva (Alsó- örs) v: Balás László	Péter-hegy, gr. Esterházy fun- dus	hegyvamos szőlő	100
1826.	e: N. Gombás Pál v: N. Bakos József és Csepely Julianna	nemesi fundus	egy nemesi szőlő	1000
1827. 04. 13.	e: N. Csepely Erzsé- bet v: N. Csepely Pál		egy pincerész	55
1827. 04. 28.	e: Nagy András v: Bozsai János	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos új szőlő	163
1827. 05. 15.	e: Őri Istvánné Vá- mos Zsófia (Arács) és Kántor Istvánné Vá- mos Julianna (Szőlős) v: N. Dömös János	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	3 fertály hegyvá- mos szőlő, kád, prés, 6 akó hordó, csöbör	515
1827. 11. 25.	e: Pintér János v: Molnár János	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	1 ½ hold hegy- vamos új szőlő	280

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1828. 03. 25.	e: Mátyás Pál v: Szabó János	Koloskai-dűlő, devecseri uraság	½ hold hegyvá- mos szőlő	150
1828. 04. 08.	e: Sánta Mihály v: N. Lengyel István (Felsőörs)	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő, kis földpince, gyöp	350
1828. 05. 05.	e: Özv. Mátyás Istvánné Őri Zsu- zsanna v: N. Fejes István	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	3 fertály hegyvá- mos új szőlő; a vevő a vételárhoz egy üszőt adott	105
1829. 01. 27.	e: Mátyás Pál v: Kováts Ferenc	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos új szőlő	120
1829. 03. 25.	e: Özv. Bajzát Mihályné Vass Er- zsébet v: Bajzát István	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	3 fertály hegyvá- mos szőlő, mely 47 út, fél pince, fél edény juss	45
1829. 04. 06.	e: Id. Róka Ferenc v: Ifj. Róka Ferenc	Déllői-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő	100
1829. 04. 27.	e: Nagy András v: Kátser Ferenc és Lippert Lizi (Fajszt)	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos új szőlő	150
1829. 05. 12.	e: Pintér János v: Őri József	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos új szőlő	70
1829. 05. 28.	e: N. Lengyel István (Felsőörs) v: Csuka Józsefné Győri Trézsia (Arács)	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő, kis földpince, gyöp	300
1829. 06. 15.	e: Lada György (Arács) v: Kazó József (Arács)	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	3 fertály hegyvá- mos új szőlő egy darab rakatlan földdel	44

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1830. 01. 12.	e: Molnár György v: Király Ferenc		hegyvámos szőlő; a vevő a vételár- hoz 2 akó bort ad	50
1830. 03. 25.	e: Id. Kálózi Kános v: Tumhauzer Pál (Fajsz)	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	1 ½ hold hegy- vámos új szőlő	300
1830. 05. 08.	e: Pálfi János v: Ifj. Kálózi János	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	1 ½ fertály hold hegyvámos szőlő	220
1831. 03. 05.	e: Domján József (Füred) és Csík Zsó- fia (Veszprém) v: Csík Sándor (Arács)	Péter-hegy, Darabos fundus és Füred, Öreg- hegy, tihanyi apátság fundusa	hegyvámos sző- lőbeli juss	200
1831. 03. 25.	e: Tumhauzer Pálné Standinger Lizi (Fajsz) v: Ifj. Haraszt Jakab (Arács)	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	1 ½ hold hegy- vámos új szőlő	300
1831. 03. 25.	e: Özv. Torma Jánosné Kiss Anna (Arács) v: Zsoldos László	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	1 ½ fertály szőlő, egy csöbör	240
1831. 03. 25.	e: Juhász József és Vargyas Zsuzsanna (Arács) v: Kováts József (Hidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	3 fertály hegyvá- mos szőlő, fél pince, fél prós, egy csöbör	230
1831. 04. 25.	e: Halász János (Veszprém) v: N. Tóth József (Szentgál)	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	2 hold és egy fer- tály hegyvámos szőlő, épület, gyü- mölcös, eszközök	2400
1831. 05. 12.	e: Posgai Sándor (Veszprém) örökösei v: arácsi ref. egyház	Tamás-hegy alja, Móroczfa família fundusa	egy fertály hegy- vámos szőlő	225

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1831. 07. 04.	e: Vass József v: Vass Lőrinc (Arács)	Tamás-hegy, nemesi fundus	egy nemesi szőlő, pince, kád, 7 ½ akó hordó, csö- bör	280
1832. 01. 13.	e: Posgai Ferenc (Szentistván) v: arácsi református egyház	Tamás-hegy alja, Mórocza família fundusa	egy fertály hegy- vamos szőlő	235
1832. 03. 25.	e: Őri János (Arács) v: N. Csepely Sándor (Vámos)	Péter-hegy	½ hold szőlő, épület, 4 és 1 ½ akós hordó, egy bocsk, egy csö- bör	210
1833. 06. 16.	e: Id. Róka Ferenc (Arács) v: Alsó Róka István (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy hold hegyvá- mos szőlő, 19 akó hordó, egy csöbör	250
1833. 06. 16	e: Balási János (Arács) v: N. ifj. Fejes Pál (Arács)	Péter-hegy, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő, épület	400
1834.	e: Kátser Ferenc (Fajsz) v: Őri István (Cso- pak)	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos új szőlő	150
1834. 03. 25.	e: Csík Péter örökö- sei (Arács) v: Csík Sándor és Grodi Katalin (Arács)	Péter-hegy alja, nemesi fundus	nemesi szőlő	44
1834. 03. 29.	e: Tóth István és Mátyás Julianna (Arács) v: Juhász Sándor és Gelencsér Julianna (Arács)	Péter-hegy, gr. Esterházy fun- dus	3 fertály hegyvá- mos szőlő, épület, 5 és 1 akós hordó, 3 akós bocsk	350

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1834. 04. 24.	e: Fejes János csiz- madia (Arács) v: Haizer József (Nagyhidegkút)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy hold hegyvá- mos szőlő, kád, bocsk, egy 5, egy harmadfél, kettő 1 akós hordó, cső- börűd, tőtike	300
1835. 03. 10.	e: Őri Pál (Arács) v: Id. Németh József	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	3 fertály szőlő; a vételár: 2 hámos ló kocsival	
1835. 03. 23.	e: Vámos Mihály (Csősz, Fejér m.) v: Bozsai János (Arács)	tiányi apátság fundusa	egy darab szőlő	150
1835. 04. 10.	e: Özv. Vörös Jánosné Kovács Ka- talin (Arács) v: N. Fejes László (Arács)	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	$\frac{5}{8}$ hold szőlő; a vételár: 2 hámos ló kocsival	
1835. 11. 13.	e: Id. Lada György (Arács) v: Szentes Sándor (Arács)	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	1 $\frac{1}{4}$ hold szőlő és egy darab szántó	adóssá- gért
1837. 04. 22.	e: Sánta István és Mátyás Sára (Arács) v: Ortvein Lőrinc (Öreghidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	$\frac{1}{2}$ hold hegyvá- mos szőlő, pincés hajlék, prés, kád, bocsk, csőbör faabrincsa, cső- börűd, 2 faab- rincsa 7 akós, egy 5 akós vas- abrincsa, 1 akós és $\frac{1}{2}$ akós faab- rincsa hordó	390
1838. 03. 26.	e: Alsó Róka István (Arács) v: N. Fejes István (Arács)	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	puszta szőlőföld	50

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1838. 07. 31.	e: Id. Róka Ferenc (Arács) v: Özv. Paur Ignácné (Arács), majd ifj. Róka Ferenc	Robogói-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy darab hegy- vamos pusztá szőlőföld	80
1838. 10. 28.	e: Darabos család örökösei v: Csík Sándor, Gro- di Katalin (Arács)	Péter-hegy alja, nemesi fundus	½ hold nemesi szőlő	50
1839. 03. 25.	e: Kováts Mihály (Fajsz) v: Németh István (Arács)	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos szőlő	60
1839. 08. 31.	e: Balásy János (Arács) v: Szabó Mojzes (Arács)	Alhegyi-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	2 hold hegyvamos szőlő, faabrincsos kád, bocska, 2 akós hegyvamos hordó, tőtike, prés, hajlék, apró- lékos eszközök	1050
1839. 10. 28.	e: Szegedi Sándor (Arács) és Sára v: N. Fejes Pál (Arács)	Albeli-hegy, gr. Esterházy fun- dus	szőlő, fele prés, fele kád, konyha	582,5
1840. 03. 25.	e: N. Csepely István és Őri Sára örökösei v: N. Csepely Julian- na és férje, Juhász Ferenc	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy szőlő	200
1840. 06. 04.	e: Kiss János (Arács) v: Ersching Lőrinc (Nagyhidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő, padlá- sos pince, faab- rincsos bocska, ½ akós csöbör, 5 ¼, 4 ½ akós hordó és ¾ akós hegy- vamos hordó	290

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1840. 10. 19.	e: Kazó József (Arács) árvái v: Kiss János (Arács)	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hegyvamos szőlő	60
1840. 10. 19.	e: Sánta Mihály (Arács) v: Kiss János (Arács)	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	¼ hold hegyvá- mos szőlő	140
1840. 10. 19.	e: Nagy András v: Özv. Paur Ignácné Plasszák Rozália	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hegyvamos szőlő	300
1840. 10. 19.	e: Csík Sándor (Arács) v: Özv. Paur Ignácné Plasszák Rozália	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	¼ hold hegyvá- mos szőlő	30
1840. 10. 26.	e: Csík Sándor (Arács) v: Mészáros Dániel (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	⅞ hold hegyvá- mos szőlő, egyes pince	210
1840. 11. 03.	e: Ifj. Kálózi János v: Haraszt Jakab kőműves (Arács)	Öreg-hegy, gr. Esterházy fun- dus	¼ hold hegyvá- mos szőlő	200
1840. 11. 03.	e: Balás János (Arács) v: Mátyás István (Arács)	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hegyvamos szőlő	320
1840. 11. 03.	e: Mátyás István (Arács) v: Német István	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	¼ hold hegyvá- mos szőlő	100
1841. 03. 25.	e: arácsi református egyház v: Mészáros János (Arács)	Tamás-hegy alja, Mórocza família fundusa	½ hold hegyvá- mos szőlő	515
1841. 04. 24.	e: Özv. Vörös Jánosné Kováts Ka- talin (Arács) v: Böndész József	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos szőlő; a vevő a vételárhoz egy tinót adott	100

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1841. 04. 24.	e: N. Komáromi Pál (Arács) v: Czeller Ádám (Öreghidegkút)	gr. Esterházy fundus	$\frac{5}{8}$ hold szőlő, épület, prős, kád	160
1842. 04. 13.	e: Balás János (Nemespécsely) v: N. Török Ádám	Albeli-dűlő, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	adóssá- gért
1842. 04. 24.	e: Mátyás János (Arács) v: Ersing Lőrinc (Öreghidegkút)	Tamás-hegy alja	külső-belső pince, konyha, prős, 10 akó hordó, 5 $\frac{1}{2}$ akó törkölyös hordó, csöbör, muszkoló, lajtor- ja, vella, gereblye, kortsorja, asztal helyett szolgáló és 3 ülőszék, 58 ic- cés hegyvamos hordó	350
1842. 05. 19.	e: Vámos Zsófia, Gá- bor (Arács) és Julian- na (Kisszóllós) v: Kováts Ferenc (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	3 fertály hegyvá- mos szőlő; a vevő a vételárhoz egy tehenet adott	50
1842. 08. 20.	e: Özv. Gizman Józsefné Baer Anna v: Pallos József		szőlő, épület, eszközök	
1843. 04. 02.	e: Özv. Hartman Józsefné (Arács) v: Hartman György (Arács)	Péter-hegy alja, nemesi és gr. Esterházy fun- dus	$\frac{1}{2}$ hold nemesi és hegyvamos szőlő, külső-belső pince, kád, bocska, 7, 2, 1 $\frac{1}{2}$ akós hordó, prős, padlásra járó lajtorja, két csántérfa, musz- koló, egy nagy rozzant pörgete, borfejtő csap	347,5

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1843. 04. 24.	e: Csizmadia Mihály (Arács) v: Sulyok Mátyás (Kishidegkút)	Tamás-hegy, nemesi és gr. Esterházy fun- dus	egy fertály nemesi és egy fertály hegyvamos szőlő, 5 akós hordó	
1843. 05. 22.	e: Szegedi István v: Kisfaludy Kassits Ignác udvari ágens	gr. Esterházy fundus	egy szőlő	400
1844. 01. 16.	e: Ortvein Lőrinc és Fertig Ilona v: Stobf Györgyné (Kishidegkút)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	½ hold szőlő, padlásos pince, kis konyha, kád, két bocska, szőlő- hordó putton, csöbör, 13 ¾ akó hordó	310
1844. 04. 14.	e: Vargyas József és Csík Julianna v: Csík Benjámin (Arács)	tihányi uradalom fundusa	egy hegyvamos szőlő; a vevő a vételár- hoz 1 ½ mércés nemesi földet adott	180
1844. 08. 15.	e: Özv. Vörös Jánosné, Vörös János és József v: N. Kiss Sándor	Tamás-hegy alja, Cseh és Csepely famíliák fundusa	¾ hold hegyvá- mos szőlő a fun- dussal együtt, pin- ce; a vevő évi 4 napi szolgálatot ad a pincehaszná- latért	400
1845. 11. 15.	e: Özv. N. Fejes Lászlóné N. Fejes Zsófia v: N. Cseh Sándor lelkész és N. Bodor Zsuzsanna	Albeli-dűlő, gr. Esterházy fun- dus	egy fertály hold hegyvamos szőlő	280
1846. 06. 12.	e: Juhász László (Arács) v: N. Kiss Sándor	Tamás-hegy	2 fertály szőlő	100 pfrt

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1846. 08. 03.	e: Haraszt Anna (Arács) v: Lindinger József	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold szőlő ½ akó hegyvám és 12 kr. census alatt	60
1846. 10. 12.	e: N. Csepely Sándor (Vámos) v: N. Fejes Zsófia (Arács)	Péter-hegyi fordulat, gr. Esterházy fun- dus	1 ½ fertály hold szőlő, pince, faab- rincsos bocska, 3 ½ akó faabrin- csos hordó, 9 kr. census alatt	110
1846. 10. 25.	e: Mészáros János (Arács) v: Ifj. Zeller András (Öreghidegkút)	Tamás-hegy, nemesi fundus	½ hold nemesi szőlő; a vevő egy borjút ad a vétel- árhoz	15
1847. 03. 07.	e: Özv. Kováts Ferencné Mátyás Anna (Arács) v: Juhász József és Vargyas Zsuzsanna (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy hold szőlő egy akó hegyvám és 24 kr. census alatt	220
1848. 03. 12.	e: Ifj. Ersing Lőrinc (Nagyhidegkút) v: Danner András asztalos (Arács)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	¾ hold szőlő, külső-belső pince, kis konyha, prős, 5 és 2 akós hordó, 58 iccses hegyvá- mos hordó, 5 ½ akós félfenekű törkölyös hordó, csöbör, muszko- ló, lajtorja, vella, gereblye, asztal helyett jókora szék, 3 kisebb ülőszék	350
1848. 04. 01.	e: Szatmári Jánosné Molnár Rebeka (Lo- vas), Balás Mózesné Molnár Zsófia v: Molnár Lídia	Tűzkövesi for- dulat, gr. Ester- házy fundus	egy hegyvámos szőlő	100

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1848. 04. 01.	e: N. Csepely Pál és N. Somogyi Zsófia, N. Csepely Zsófia és N. Somogyi Mózes, N. Csepely Julianna, N. Burgyán István v: Juhász Péter és Gáspár Éva (Arács)	Tamás-hegy	egy hold szőlő közös pince bel- sőjével, gyeppel és erdőcskével	225
1848. 04. 24.	e: néhai Csupta Jó- zsef molnár és Ulmer Erzsébet hagyatéka v: Ifj. Csupta József	gr. Esterházy fundus	2 ½ hold hegy- vamos szőlő, pince	2520
1848. 07. 09.	e: Özv. Kováts Istvánné Korpádi Zsuzsanna (arácsi hegyben lakos) v: Kováts Ferenc (Arács)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	47 út hegyvamos szőlő	132
1848. 11. 01.	e: Hőbe Jánosné Szegedi Julianna (Udvari) v: Szegedi István	Öreg-hegy, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő	600
1849. 03. 01.	e: Ifj. Csupta József v: Mórocz Lajosné Csupta Zsuzsanna (Arács)	gr. Esterházy fundus	1 ¼ hold hegy- vamos szőlő	1260
1849. 03. 26.	e: Id. Kováts Ferenc és N. Fejes Erzsébet (Arács) v: Simon Pál és So- mogyi Lídia (Arács)	Koloskai-dűlő, gr. Esterházy fundus	½ hold szőlő ½ akó hegyvám és 12 kr. census alatt	86
1849. 04. 02.	e: Mátyás Jánosné Bajzát Zsuzsanna (Arács) v: Baranyai János és Lukáts Erzsébet (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	¼ hold szőlő 22 icce hegyvám és 6 kr. census alatt	50

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1849. 04. 24.	e: Szegedi János és N. Fejes Lídia (Arács) v: Kiss János (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	½ hold hegyvá- mos szőlő	300
1849. 05. 13.	e: Böndész József (Arács) v: László József	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hegyvamos termő szőlő	
1849. 10. 25.	e: Özv. Győrfi Imré- né Vámos Zsuzsanna (Balatonfüred) v: Juhász Gábor és Török Zsuzsanna (Arács)	Tamás-hegy, nemesi fundus	¾ hold szőlővel berakott és erdő- ből álló nemesi szőlőföld	30
1849. 11. 25.	e: néhai Haraszt Ja- kab kőműves (Arács) örökösei v: Juhász Gábor és Szentés Lídia (Arács)	gr. Esterházy fundus	egy hegyvamos szőlő	620
1849. 12. 11.	e: Simon Pál és So- mogyi Lídia v: Juhász László és Balogh Julianna	Koloska-dűlő	½ hold szőlő ½ akó hegyvám és 12 kr. census alatt	88,5
1850. 02. 23.	e: Danner András asztalos (Arács) v: Timer János (Arács)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	5/8 hold hegyvá- mos szőlő, külső- belső pince, 3 boros- és egy törkölyös hordó	342,5
1850. 03. 26.	e: Böndész József v: Szabó Gábor (Arács)	Koloskai-dűlő, Keresztes Fe- renc (Veszprém) utódainak fun- dusa	½ hold szőlő 3 váltóforint vagy ½ akó hegyvám- mal	56,5
1850. 03. 26.	e: Csukta József (Arács) v: N. Dömölki Dáni- el (Arács)	gr. Esterházy fundus	1 ¼ hold hegy- vamos szőlő, fél pince	1450

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1850. 04. 07.	e: Mészáros János, István és Rebeka v: Mészáros Péter (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvám és census alatti elhagyatott szőlő	25
1850. 04. 07.	e: Mészáros János (Alsóörs) v: Simon Pál (Arács)	Öreg-hegy, ne- mesi fundus	egy út nemesi szőlő	20
1850. 04. 24.	e: Özv. Mészáros Dánielné Kazó Er- zsébet (Arács) v: Kováts János és Fink Rozália (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy szőlő hegy- vám és census alatt, pince, prős, kád, bocska, cse- ber, cseberryúd, 2 darab 4 akós hor- dó	280
1850. 04. 24.	e: Id. Kováts Ferenc és N. Fejes Erzsébet v: Szegedi János és N. Fejes Lídia (Arács)	Öreg-hegy, albeli rész, gr. Esterházy fun- dus	egy szőlő hegy- vám és census alatt, konyhabeli juss	165
1850. 07. 28.	e: Gizman József örökösei v: Guthard Teodor izraelita kereskedő (Veszprém)	gr. Esterházy fundus	egy nemesi szőlő és 3 út 16 icce hegyvám alatti szőlő, épület	4000
1851	e: Szathmári János és Molnár Rebeka (Lo- vas) v: N. Petke Sándor és Juhász Julianna (Arács)		két vágó nemesi szőlő	150
1851. 01. 14.	e: Csuka József és Somogyi Julianna v: Salbert Antal (Öreghidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy szőlő 1 1/8 akó hegyvám alatt, pince, prős, 6 és 2 akós boroshordó, kád, bocska, tőti- ke	330

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1851. 02. 15.	e: Id. Ersing Lőrinc (Öreghidegkút) v: Lindinger János (Öreghidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	½ hold hegyvá- mos szőlő	400
1851. 03. 12.	e: Kalmár Józsefné Fejes Zsófia (Arács) v: Krugh János és Lindinger Médi (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	¾ hold szőlő, bocsk, 2 ½ akós és ½ akós hegy- vamos hordó	160
1851. 04. 13.	e: Balás Károly (Nemespécsely) v: N. Dömölki Dáni- el (Arács)	Albeli-dűlő, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	1250
1851. 04. 24.	e: Kis József v: Simon Pál (Arács)	Koloska	½ hold nemesi szőlő és szántó	40 pfrt
1851. 05. 20.	e: Csőgör Imre v: Boday János aszta- los és Bakay Eszter (Arács)		½ hold nemesi szőlő	450
1851. 09. 29.	e: Sulyok Mátyás v: Salbert Ferenc (Arács)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy és nemesi fundus	½ hold nemesi, ½ hold hegyvamos szőlő	50
1851. 11. 04.	e: Czeller Ádám (Öreghidegkút) v: Mórocza Péter és Gyenis Zsófia (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy hegyvamos szőlő, külső-belső pince, kancaprős, kád, közös kuj- tsorja, 3 akós, 3 fertályos hordó, vonyószék, kád- tartó fa, lajtorja	340
1851. 12. 01.	e: Juhász László, Balog Julianna és Gábor (Arács) v: Czeller Ádám és Svind Mária (Öreg- hidegkút)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	egy hold szőlő, kis pince, közös prős, kád, 4 akós boros-, 6 akós törkölyös hordó, 4 darab csántérfa	310

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1851. 12. 12.	e: Özv. Mészáros Jánosné (Arács) v: Német István és Sánta Zsuzsanna (Arács)	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hold szőlő, 5 fertályos hegyvá- mos hordó	80 efrt
1852. 02. 18.	e: Juhász László v: Gombás Imre	Tamás-hegy alja	egy nemesi szőlő	300 pfrt
1852. 03. 25.	e: Gót Zsigmond és Paor Rozália v: Lindinger József	Tűzkövesi-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hold hegyvá- mos szőlő	180
1852. 04. 10.	e: Id. Kováts Ferenc és Fejes Erzsébet v: Guthard Teodor (Veszprém)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	négy kapás szőlő $\frac{3}{4}$ akó hegyvám és 18 kr. census alatt	350
1852. 04. 10.	e: Kis János (Arács) v: Id. Kováts Ferenc	Péter-hegy alja, urasági fundus	két kapás szőlő $\frac{1}{2}$ akó hegyvám és 12 kr. census alatt, $\frac{1}{3}$ pincebeli juss	520
1852. 04. 10.	e: Torma János és Kis Sára (Arács) v: Kis János és Fejes Julianna (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	két kapás szőlő épülettel $\frac{1}{2}$ akó hegyvám, 8 kr. census és 2 pen- gőforint évi áren- da alatt	600
1852. 04. 10.	e: Kis János és N. Fejes Julianna v: Torma János (Arács)	Péter-hegy alja, nemesi fundus	2 kapás nemesi szőlő	400
1852. 05. 06.	e: Balás Benjámín v: Tamás György és Gombás Lília (Szentgál)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy hold szőlő egy akó hegyvám és 24 kr. census alatt, épület, kád, bocsk, 2 darab 10 akós boros- hordó	700 pfrt

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1852. 08. 05.	e: Id. Kovács Ferenc v: Guthard Teodor (Veszprém)	Koloska-dűlő, gr. Esterházy fundus	egy hold szőlő, egy akó hegyvám, és 24 kr. census alatt	190
1852. 08. 05.	e: Léber Mártonné v: Kuti Mihály		egy 37 □ -öles nemesi szőlő	30
1852. 08. 05.	e: Goth Zsigmond és Paor Rozália v: Guthard Teodor (Veszprém)	Péter-hegy alja, nemesi fundus	1400 □ -öl vagyis 7 kapás nemesi szőlő	300 pfrt
1852. 11. 19.	e: Szentpéteri János (Kisszőlős) v: Csuha József (Arács)	Péter-hegy, Tóth János (Szentgál) fun- dusa	Egy 666 □ -öles szőlő 1 frt 36 kr. census alatt	129
1852. 11. 23.	e: Özv. Komáromi Pálné (Arács) v: Komáromi János	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy hegyvámos szőlő	100
1853.	e: Szabó Gábor (Arács) v: László József (Arács)	Sándor-hegy, Keresztes Fe- rencné fundusa	441 □ -öl szőlő 3 frt hegyvám és census alatt	54 pfrt
1853. 02. 02.	e: Balásy Károly (Nemespécseley) v: Dömölki Dániel (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy 688 □ -öles szőlő, prős, 10 akós boroshordó	900
1853. 02. 02.	e: Komáromi Pál (Arács) v: Öry József (Arács)	Péter-hegy alja, Molnár Dienes fundusa	1089 □ -öl szőlő 1 ¼ akó hegyvám alatt, pince, 168 □ -öl kaszáló, 950 □ -öl szántó	240 pfrt
1853. 02. 02.	e: néhai Kálózi János örökösei v: Juhász Gábor (Arács)	Péter-hegy, gr. Esterházy fun- dus	476 □ -öl szőlő 1 ½ akó hegyvám és 36 kr. census alatt	217,5 pfrt

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1853. 04. 23.	e: Timer János (Arács) v: Najman Mátyás (Arács)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy szőlő 50 icce hegyvám és 12 kr. cenzus alatt	112 efrt
1853. 05. 27.	e: Juhász Gábor (Arács) v: Dömölki Dániel (Arács)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	5 fertály szőlő 5 fertály akó hegy- vám és 30 kr. cenzus alatt	440 pfrt
1853. 06. 01.	e: Czeller András (Hidegkút) v: Pirpaer Jakab (Fü- red)	Tamás-hegy, nemesi fundus	egy nemesi szőlő	32,5
1853. 06. 28.	e: Böndész János örökösei v: Alsó Fejes István és Csepely Erzsébet (Arács)	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	484 □ -öl szőlő hegyvám és cen- zus alatt	366 vfrt
1853. 07. 19.	e: Bósa Józsefné v: Keller József és Keller Rozália (Vá- mos)	Tamás-hegy, nemesi fundus	egy szőlő, külső pince	120 vfrt
1853. 09. 12.	e: Felső Róka István v: Guthard Teodor (Veszprém)	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	468 □ -öl krumpli- föld ½ akó hegy- vám és 12 kr. cenzus alatt	70 pfrt
1853. 11. 21.	e: Pirpaer Jakab (Fü- red) v: Slezinger Jakab	Tamás-hegy, nemesi fundus	348 □ -öl nemesi szőlő	30 vfrt
1854. 01. 24.	e: Simon Pál v: Petke Sándorné Juhász Julianna	Tamás-hegy	344 □ -öl nemesi szőlő	350 vfrt
1854. 03. 08.	e: Krukk Jánosné v: Kováts György és Király Julianna	Tamás-hegy, nemesi fundus	348 □ -öl nemesi szőlő	12 pfrt

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1854. 03. 19.	e: Csőgör Imre (Vá- mos) v: Bodai János	Péter-hegy alja, gr. Esterházy fundus	792 □ -öl szőlő ½ akó hegyvám és 12 kr. census alatt, pince, gye	400 vfrt
1854. 03. 19.	e: Bodai János v: Csőgör Imre és Szabó Zsófia (Vá- mos)	Péter-hegy alja, nemesi fundus	638 □ -öl nemesi szőlő	
1854. 04. 17.	e: Fejes Imre v: Alsó Fejes István és Csepely Erzsébet	Tűzkövesi-dűlő, nemesi fundus	½ hold nemesi szőlő	124 pfrt
1854. 05. 28.	e: Őry Pál (Arács) v: Őry Ádám	Péter-hegy, gr. Esterházy fun- dus	390 □ -öl szőlő ½ akó hegyvám és 12 kr. census alatt	180 vfrt
1854. 07. 20.	e: Komáromi Pál v: Gr. Beleznay Ferencné Matkovich Apollónia	Vörösföldi-dűlő, nemesi fundus	547 □ -öl szőlő	400 pfrt
1854. 07. 24.	e: Simon Pál v: arácsi református egyház	Tamás-hegy	278 □ -öl szőlő	90 pfrt
1855. 01. 27.	e: Mórocza Péter v: Pálfi János és Őri Zsuzsanna (Arács)	Tamás-hegy alja, gr. Esterházy fundus	egy szőlő 6 rovas bér és 18 kr. cen- zus alatt	120 pfrt
1855. 03. 01.	e: Bozzay Sándor és Nagy Julianna v: Kováts János és Fink Rozália (Arács)	Tamás-hegy alja, nemesi fundus	szőlőhegyi lakhely fundussal és épü- lettel	420 vfrt
1855. 03. 10.	e: Fejes János (Kö- ves) v: Fejes Sándor (Arács)	Öreg-hegy	1482 □ -öl hegy- vámos szőlő	612,4 pfrt

Dátum	A szőlő eladója (e) és vevője (v)	A szőlő helye	A szőlő területe, épület, ingóságok	A szőlő ára
1855. 04. 27.	e: Vörös Julianna v: Vörös József és Kók Lília	Tamás-hegy, gr. Esterházy fun- dus	406 □ -öl szőlő 3 rovás hegyvám és 3 garas census alatt	40 pfrt
1856. 04. 03.	e: Id. Varga József (Szentgál) v: Kis János	Tamás-hegy alja	egy pincés szőlő	319,6 pfrt
1856. 05. 18.	e: Marton Gábor és Csík Erzsébet v: Juhász P. Gábor és Török Zsuzsanna (Arács)	Tamás-hegy, nemesi fundus	463 □ -öl nemesi szőlő	96 pfrt
1858. 05. 08.	e: Özv. Sári Istvánné Szabó Sára v: Sári János	Koloskai-dűlő	egy hegyvámos szőlőföld	34,4 pfrt

Az izraelita vallásúak számára a földvásárlást engedélyező 1860-ban kiadott császári rendelet előtt a Balaton-felvidéken a zsidók csak kivételes esetben tudtak szőlőt szerezni.²⁸² Balatonfüreden egy 1801-ben eladott szőlőt keletről „a zsidó szőleje” határolta. Alstetter Sámuel kereskedő özvegye, Rothauser Sára veszprémi lakos 1825-ben 420 váltóforintért eladta a füredi Antman Józsefnek és hitvesének, Darab Juliannának a Győr-hegyen lévő egy vágóból álló nemesi szőlejét, melyet korábban Kazay István, Gábor és Benjamin közbirtokos nemesektől vásárolt.²⁸³ A badacsonytomaji bérlő Neuman család 1834-ben vásárolt szőlőt a Badacsony-hegyen.²⁸⁴ Arácson a zsidók csak az 1850-es évektől jelentkeztek szőlővásárlóként. Guthard Teodor veszprémi izraelita kereskedő 1850-ben az arácsi Öreg-hegyen megvette a legértékesebb szőlőbirtokot

²⁸² Foki 1986. 225.

²⁸³ VeML Vk. hh. jkv. 1801. Nr. 138. – Uo. 1825. Nr. 31.

²⁸⁴ MNM Badacsony hegység jegyzőkönyve 1834. május 5.

Giesmann József seborvos örököseitől. Ezt követően 1852-ben és 1853-ban három alkalommal a Péterhegy-alján, egyszer a Koloskában vett szőlőbirtokot. Guthard 1818-ban már veszprémi lakos, 1849-ben boltosként írták össze. A püspöki városrészen, a Cserháton tömörülő zsidók között kivételesen három háztulajdonnal is rendelkezett, igaz nem azokban, hanem a városházához közeli épületben lakott.²⁸⁵ Az arácsi szőlőhegyen hegyesküdtnek választották 1852 és 1860 között. Ő volt az egyik képviselője annak a kis létszámú csoportnak, amelynek tagjai (pl. Csopakon Ranolder János püspök) a jobbágyszabadítás után nagyobb Balaton-felvidéki szőlőbirtokba fektették a pénzüket. Tehetős szőlőbirtokosok, gazdatisztek, református lelkészek, a veszprémi polgárság legjobbjai alkották a „szőlősz értelmiség”-et, amely a szőlészet-borászat korszerűsítésében, a filoxéravész elleni küzdelemben és a rekonstrukció sikeres lebonyolításában is vezető szerepet játszott.²⁸⁶

A hagyományos szőlészet-borászat és a korszerűsítés

A Balaton melléki szőlőművelésről Nagyváthy János számos értékes megállapítást tett 1821-ben kiadott Magyar practicus termesztő című munkájában. A magyarországi borvidékeket szakszerűen leíró Schams Ferenc járt Balatonfüreden, s minden bizonnyal Arácson is, de figyelmét a szőlészet-borászat

²⁸⁵ VeML Veszprém város tanácsának iratai. Összeírások. Conscriptio dioecisana 1818. – Uo. Népszerűírás 1849.

²⁸⁶ *Lichtneckert* 1990a. 255–287. – Falusi Gazda, 1862. II. 17. sz. 199. A balatonfüredi szőlőkiállításról szóló beszámoló ismeretlen szerzője használta a „szőlősz értelmiség” kifejezést a bíráló bizottság tagjaira. – Entz Ferenc a kiállításról közzétett jelentésében arról írt, hogy „az értelmes szőlőművelés és borkezelés módjai és fogásai” iránti „eszme az intelligentia felsőbb köreiben keletkezett, mégis annyira népszerűvé vált, hogy érte a szőlőművelő közönség alsóbb rétegei is szintugy hevülnek, mint a főurak, kik annak zászlóit első (közt) tüzték ki”. Falusi Gazda, 1862. II. 21. sz. 245. – A filoxéravész idején a borvidék megmentőjének Scháner Jánost, a veszprémi püspökség főpintérét tartották. *Lichtneckert* 1995b. 401–412.

helyett a füredi savanyúvízi gyógyfürdő tanulmányozása kötötte le.²⁸⁷ Az alsó- és felsőörsi nemesi családból származó Moróczy Dániel Gazdaságtudomány alapszabályai című népiskolai tankönyvében fellelhetők a Balaton vidékére jellemző szőlőművelés egyes elemei. A hagyományos szőlőművelésnek a leírása Oláh János pécselyi református lelkésznek köszönhető.²⁸⁸ A hagyományos szőlészet és borászat az 1850-es évektől kezdve nagy átalakuláson ment keresztül, amelynek a legkiválóbb Balaton-felvidéki krónikása az 1851 és 1854 közötti arácsi református lelkész, Pap Kovács Gábor (1827–1895) volt, aki az országos gazdasági folyóiratok hasábjain gazdasági tudósítóként beszámolt a szőlőművelésben bekövetkezett minden fontosabb változásról. A szőlőművelés korszerűsítése mellett állt ki, ezért számon tartotta azokat az eseményeket, amelyek a technológiai váltás egyes elemeinek a bevezetését és térhódítását jelezték. Önálló szőlészeti munkát nem írt, de a tudósításaiból összeálló életmű mozaikdarabjai a Balaton melléki szőlőművelés kutatója számára nélkülözhetetlen forrásokat jelentenek.²⁸⁹ (7. ábra)

Arácson a 19. században megváltozott a szőlők elhelyezkedése, mai kifejezéssel élve nemcsak az optimális termőhelyeken, a Tamás-, Öreg- és Péter-hegyen voltak ültetvények, hanem a hidegebb klímájú Koloska, Robogó és Tűzköves nevű dűlőkben is, ahol a filoxéravész után felhagytak a szőlőműveléssel. A szőlőknek az alacsonyabban fekvő területeken való terjeszkedése általános jelenség volt a Balaton-felvidéken a 19. század első felében.²⁹⁰ A kortársak a magyar szőlőművelés egyik baját abban látták, hogy a szőlőkkel a sík vidékeken terjeszkedtek. Arácson a szőlők mindenféle fekvésben előfordultak,

²⁸⁷ *Schams* 1832–1833. II. 155–162.

²⁸⁸ *Moróczy* 1844. 67–74. – *Oláh* 1854. 101–129, 141–149. Közli: *Lichtneckert* 1990a. 445–450, 451–466.

²⁸⁹ *Lichtneckert* 1990a. 279.

²⁹⁰ *Lichtneckert* 1990a. 83–146. Településenként, szőlőhegyenként ismerteti a 18–19. századi szőlőtelepítéseket.

de a magas szesztartalmuk miatt keresett balatoni borokat elsősorban a déli fekvésű szőlőkben lehetett előállítani. Az arácsi szőlőföldek talaja nagyobb mésztartalmuknál fogva különbözött a borvidék többi szőlőhegyének talajától, ami a filoxéravész utáni rekonstrukcióban az amerikai alanyfajták kiválasztásánál nehézségeket okozott.

A talaj forgatással való előkészítése Arácson is csak az 1860-as évek fagykárjai után indult meg. Új telepítésnél sima vagy gyökereztetett vesszőket használtak. A sima vesszőkkel való szaporítást a „jó fajtú” tőkékről leszedett venyigéknek fúróval, karóval vagy szálvassal készített lyukba való rakásával történt. Arácson az 1860-as években fúró után ültették a szőlőt. A tőkepótlást bujtással végezték, s ha rövid volt a bujtás, akkor soratlanná váltak a szőlők. A 18–19. század fordulójára a Balaton-vidék szőlőművelése számos területen előrelépett, megjelentek a soros ültetvények.²⁹¹

Az oltások közül a Balaton mellékén szélesebb körben a hasítékba oltást alkalmazták, amit törzsökoltásnak neveztek. A zöldoltást ismerték a Balaton vidékén is, de kevesen alkalmazták, csak a filoxéravész után terjedt el.²⁹²

A metszést metszőkéssel végezték, amely megőrizte a középkori formát. A venyige levágására a metszőkés éle, a fás részek eltávolítására a metszőkés baltája vagy babakája, a harmatgyökök eltávolítására a túske szolgált. A metszőkés Balaton vidéki típusát 8–9 cm-es tömzsi penge, 18–20 cm-es nyél, egyes példányoknál a pengének csaknem az egész hátoldalát kitöltő balta jellemzi. Ettől eltérő típus ismert Arácsról, mely nagyobb méretű, formája a sarlóhoz közel áll. Vajkai Aurél feltételezte, hogy ez a típus a régebbi.²⁹³ (8. ábra)

²⁹¹ *Lichtneckert* 1990a. 186, 188, 190–191.

²⁹² *Moróczy* 1844. 70–71. – *Lichtneckert* 1990a. 193.

²⁹³ *Vincze* 1957. 78. és 6–7. ábra. – *Vajkai* 1938. 39–41. és 29. ábra. – *Lichtneckert* 1990a. 193–201. – Ilyen metszőkést őrzött 1989-ben Arácson a Fejes család is.

A metszés- és művelésmódban a középkori kopaszfejmetés helyébe a csapos metszés és a bakmetszés lépett. A szálvesszőzést is alkalmazták. A csapos metszésből fokozatosan alakult ki a Balaton vidéki szőlőkre jellemző bakmetszés. Az Alsóörsön is birtokos Móroczák leszármazottja, Morócza Dániel 1844-ben megjelent Gazdaságtudomány alapszabályai című munkájában megkülönböztette a levélszemre metszést, sarokra metszést, csaphagyást és szálvesszőhagyást.²⁹⁴ Oláh János pécselyi református lelkész a hagyományos szőlőművelést részletesen leíró, 1854-ben kiadott Gyümölcsfa kertészet című könyvében így ismertette a Balaton melléki hegyi szőlőkben folytatott metszésmodot: „A metszés a szőlőfajok természetéhez alkalmaztatik. A kadarka, zöld szőlő, juhfarkú, fekete és fejeér termő szőlőfajok mohó termékenységük tekintetéből apróra metszetnek, ti. mindegyik karon egy vessző a kar csúcsán metszetik egy szemre, ha a kar már igen magas, a már szemre metszett szőlővesszőn alul levő vessző a karnak aggjával levetessék, s ezen alantabb állót lelassen termőre metszeni. Egy négykarú vagy szarvú tőkén tehát hagyatik 4 egy-egy termőbimbóra metszett csap, a már magasra emelkedett tőkén pedig 4 vakszemre metszett csap. A nem oly mohón termők mindenkor 2 termőbimbóra metszetnek, s a csapok alatt vakszemre metszendők az alsóbb vesszők. Az így megmetszett tőkét úgy lehet tekinteni, mint egy gömb oldalából kinőtt négy tőkecsoportot, s valósággal hoz is annyi gyümölcsöt, mint négy földben lakó buckótőkék.”²⁹⁵ A bakmetszésnek tehát olyan formáját alkalmazták, aminek következtében gyorsan felmagasodott a tőke, „karótlan karos vagy szarvakra eresztett” tőkék alakultak ki.

²⁹⁴ *Morócza* 1844. 71–72.

²⁹⁵ *Oláh* 1854. 114–117. Közli: *Lichtneckert* 1990a. 459. – Oláh János 1854-ben arról írt, hogy tehetős birtokosok megpróbálkoztak a budai művelésmóddal, de nem vált be. A budai módra művelt tőkéket „földben lakó buckótőkék”-nek nevezte. A budai fejművelésben – a sárszemet is beszámítva – két szemre metszettek. *Schams* 1832–1833. II. 18.

A filoxéravész előtti években már ismerték a két világos szemes bakmetszést. A balatonfüredi Keöd József 1880-ban kiadott vincellériskolai tankönyvében így írt a metszésről: „Ahány sarkot hagytunk, annyi két szál vesszőhajtásunk lesz, s ezek felsőbbike hozza a termést, az alsóbb (gyakran ez is hoz meg lehetőszen) pedig lesz az ugarvessző, melyből jövőre metszünk kétszemes sarkot, a mostani felső termő vesszőt akkor tövében levágván.”²⁹⁶ Ez a metszés-mód a váltómetszés által megakadályozta a tőke gyors felmagasodását. (A 20. században a balatonfüred–csopaki borvidéken a bakművelés nem volt olyan szabályos, mint a badacsonyi borvidéken, mert nem a „két világosszemes” metszés szigorú szabályai szerint jártak el és előfordult csapos fejmetszés is.²⁹⁷) A tájékozottabb Balaton vidéki szőlősgazdák már évtizedekkel korábban a bakmetszésről is ismereteket szerezhettek onnan, ahová a balatoni borokat szállították.²⁹⁸ Trummer stájer főkertész 1845-ben a legjobb metszés- és művelés-módok között a bakmetszés (Bockschnitt) hét változatát ismertette.²⁹⁹ A valódi bakmetszésnél a fej kiképzése után a negyedik évben a csapokat két világos szemre metszették. Az ilyen tőkéket karózták, de a Rajna vidékén előfordult a karó nélküli bakmetszés is, amelynél a vesszőket két láb magasan zsúpkötéssel egy, a nagyobb tőkéknél két kötésbe kötötték.³⁰⁰ Ez felelt meg leginkább annak, amit Oláh leírt a balatoni hegyi szőlők művelésmódjaként, a „karótlan karos vagy szarvakra eresztett tőkék”-nek. 1989-ben egy interjú készítése során egy

²⁹⁶ *Keöd* 1880. 24.

²⁹⁷ *Kaiser* 1963. 33.

²⁹⁸ *Trummer* 1845. 94. A szerzőnek ismeretei voltak a magyar metszés módokról, mert a fejmetszés egyik változatát, amelynél a földbe lebujtottak egy szálvesszőt, majd annak végét feleresztették és karóhoz kötötték, magyar fejmetszés néven tárgyalta.

²⁹⁹ *Trummer* 1845. 98–100. – Trummer neve ismert volt Füreden, ahol Vargha Lajos szolgabíró, egy gazdag szőlőfajta-gyűjtemény birtokosa, a borait Trummer útmutatásait követve kezelte. *Gazdasági Lapok*. 1851. 46., 47. sz.

³⁰⁰ *Trummer* 1845. 100. és XVI. tábla a karó nélküli valódi bakmetszésű tőke (der wahre Bockschnitt ohne Pfähle) ábrájával.

vászolyi szőlősgazda beszélt a Tihanyi fekete nevű szőlőfajtáról, amelyet az 1960-as években még karokra eresztve műveltek és termesztettek. Mórádi Károly karjait kissé széttárva és az égnek emelve mutatta be, hogyan álltak az ilyen tőkék felmagasodott karjai vagy szarvai.

A szőlőmunkák közül a kapálás különbözött az úri és a paraszti szőlőkben. A tehetősebbek háromszor kapáltak (nyitás, terítés, harmadlás), télre fedtek, a szegényebbek kétszer kapáltak (kinyitás, bekapálás), a harmadik kapálás helyett – a takarmány szűke miatt – gyomláltak és télre nem fedték a tőkét. A kétszeri kapálás emléke megmaradt Arácson egy mondásban, amelyet Fejes Bélától hallottam: „húsvétig kikapálj, pünkösdig bekapálj.” A szőlőket sással vagy zsúppal kötözték, Oláh János szerint csak egyszer, június két első hetében, szőlővirágzás előtt. Kötözéskor és még egyszer, ha szükséges volt, elvégezték a tetejezést. Augusztus közepe után „a nagyon buja levelű tőkét” meglevelezték, hogy a szél és nap melege a gerezdeket átjárhassa. A „karos vagy szarvakra eresztett” tőkét nem karózták.³⁰¹

Az 1828. évi országos összeírás során Arácsról feljegyezték, hogy három kapás szőlő tesz ki egy pozsonyi mérő területet. (Egy 1200 □-öles magyar holdra két pozsonyi mérő területet számítottak.) Háromszori kapálásra 45 váltókráccsal számolva 6 forint 45 krajcárt, négy metszőre 36 krajcárjával 2 forint 24 krajcárt, két kötözőre 42 krajcárt, két gyomlálóra 48 krajcárt, két szekér trágyára 2 forintot, szállítására 30 krajcárt, összesen egy pozsonyi mérő nagyságú szőlőterület költségeire 13 forint 9 krajcárt számítottak, ami konvencióspénzben 5 forint 15 $\frac{3}{5}$ krajcárt tett ki (1 konvencióspénz forint = 2,5 váltóforint). Mivel egy pozsonyi mérő területen 4 pozsonyi akó bor termett, amelynek ára

³⁰¹ Oláh 1854. 114–117. Közli *Lichtneckert* 1990a. 458–460. – A munkaidővel és munkabérrel való takarékoskodás később is jellemző a borvidékre, pl. a fogatos művelés, amelyre a badacsonyi vincellér, id. Szócze János csak annyit mondott: „A szőlőbe a lovat belevinni nem való.”

konvenciók pénzben 6 forint 42 $\frac{3}{5}$ krajcár volt, így a tiszta haszon egy pozsonyi mérő szőlőterületen 1 forint és 27 krajcár volt. Az országos összeírás 1830-ban elvégzett felülvizsgálata (rectificatio) során ennél magasabb, 1 forint 33 krajcáros tiszta jövedelmet állapítottak meg egy kapás szőlőterületre, ami egy pozsonyi mérőre – átlagban 6 pozsonyi akós borterméssel és 8 forint 36 krajcár bevétellel számolva –, 4 forint 39 krajcárt tett ki konvenciók pénzben kifejezve.³⁰² Ez már közel állt ahhoz, amit a 16–18. században elfogadtak: a bortermés rezsiköltsége az adókkal együtt a hozam értékének 50 százaléka.³⁰³

Oláh János 1854-ben egy hold jó fekvésű és minőségű szőlőföldben közepes termés esetén 70–80, bő terméskor 100–110 akóval számolt, megjegyezve, hogy ezek a számok hihetetlennek tetszenek sokak előtt. Szerinte csak 50 akót szüretelhetnek azok, akik a harmadik kapálás helyett gyomlálják a szőlőket.³⁰⁴

A közeli Aszófő helységből fennmaradt a szántók, rétek, szőlők terméshozamairól 1787-ben készült II. József-féle felmérés, amely szerint 353,5 kapás nagyságú területen 85 szőlőparcellán a holdankénti (Joch) bortermés 3 és 25 akó (Eimer) között szóródott.³⁰⁵ A holdankénti kapásszám nem ismert, de meghatározható. Aszófőn a 19. század elején végzett felmérés szerint 87 kat. hold szőlő volt.³⁰⁶ Ezek szerint egy kat. hold négy kapás területtel volt egyenlő, ami kétszer akkora terület, mint amit Arácson elfogadtak egy kapásnak. Számításaim szerint Aszófőn 1787-ben 14–15 pozsonyi akó, vagyis 7,5–8 hl körüli átlagos borterméssel lehet számolni egy kat. holdon, ami nagyon közel áll a

³⁰² ZML Conscriptio regnicolaris. Arács, 1828.

³⁰³ N. Kiss 1968. 79.

³⁰⁴ Oláh 1854. 115, 117. Közli: *Lichtneckert* 1990a. 458–460.

³⁰⁵ VeML TAL II. József-féle összeírás a terméshozamokról. Gemeinde Aszófő 1787. – *Bogdán* 1990. 36. szerint a II. József-féle felméréskor az 1600 bécsi négyszögöles kataszteri holdat használták.

³⁰⁶ VeML TAL Acta abbatae. Capsa 2. Nr. 10. – Aszófő szőlőterületének alakulására *Lichtneckert* 1990a. 81, 121–125, 143.

középkori és török kori forrásokban megadott mennyiségekhez, a 100 köbölhöz vagy 10 nagyakóhoz (8,4 hl), de utóbbiakról nem tudjuk, hogy mekkora területre vonatkoztak. Az országos összeírásban szereplő pozsonyi mérőnkénti 4 (1828), illetve 6 (1830) pozsonyi akó bortermés kat. holdra vetítve 5,8 ill. 8,7 hl-t jelent.³⁰⁷

A levéltári forrásokban előforduló legkorábbi szőlőfajta, amely a Balatonfelvidékről ismert, a Bajor volt. Az ampelográfiai irodalom a „valószínűleg magyar eredetű régi szőlőfajtáink” közé számítja.³⁰⁸ Kedvelt fajta volt a Somlón³⁰⁹ és Gohér néven Tokaj-Hegyalján is.³¹⁰ A Festetics uradalom keszthelyi szőlőiskolájában az egyik katalógus szerint volt Nagy gohér (Wälsche Augster) és Hulló bajor (Frühe Augster) Sopronból, Régutu bajor (Kremler) Keszthelyről, Kék bajor (Blaue Augster) Villányból, Fekete gohér (Schwarze Wälsche) Budáról, Sződ bajor (Bellafaint) Tokajból, egy másik jegyzék szerint Oedenburger Augster, Wälscher Augster, Régutu bajor, Pálinka Augster, Zöld bajor, Kék bajor, a Somlóról Fejér bajor, Fekete bajor, Térdes bajor, Neszmélyről Fejér gohér, Fekete gohér vagy Török gohér.³¹¹

³⁰⁷ A bér munkával művelt szőlőkben magasabb termésátlagok voltak. *N. Kis* 1968. 82.

³⁰⁸ *Csepregi–Zilai* 1955. 149.

³⁰⁹ *Csoma* 1986c. 131–133. Somlón 1805-ben a Bajor fehér, Bajor fekete, Bajor kolontár fajtákat termesztették. – *Gombás* 1805. 202.

³¹⁰ *Balassa* 1991. 122. – A szőlők szabályozása ügyében 1804-ben a Zemplén megyei deputáció számára készített jelentésekben a tarcaliak a Fejér, Fekete és Mazsola gohért, a mádiak a Fejér gohért, a Török és Budai gohért, a tolcsvaiak a Gohért, Malozsa gohért és Fekete gohért, az olaszliszkaiak a Gohért, a tályaiak „mindennémű” Gohért, a sárosnagypatakiak a Fejér és Fekete gohért, a tokajiak a Gohért a Furmint mellett a leggyakrabban említették a termesztésre alkalmas fajták között. Zemplén Levéltára. IV–A. 1001. p. Vegyes közgyűlési iratok. 33. cs. „Hegyaljai borkereskedési tárgy.” 8, 10–12, 14–16. sz. mell. Az iratok fotómásolatát Oláh Tamás osztályvezetőnek köszönöm.

³¹¹ A katalógus fénymásolatban jutott birtokomba, jelzete (MOL P szekció) csak részben ismert előttem. – MOL Festetics család keszthelyi levéltára. Birtokgazdálkodási iratok. Kertészet 1758–1856. Verzeichnis der Weinrebensorten, welche sich in der

A 19. században ugyan sokszor leírták a Balaton-vidéki szőlősgazdákról, hogy mindent egybeszüretelnek, de ez a megállapítás a 18. századra nem volt igaz, mert ekkor még a Bajort külön szedték, pl. 1735-ben Füreden, Alsóörsön, Almádiban, Lovason, Paloznakon.³¹² A belőle járó dézsmát az „öregszüret” mustjából adták meg.³¹³ Veszprém vármegye 1715. évi árszabása így határozta meg a borárakat: „Az óborknak, a javának iccēja a kis iccével 6 pénzre, az alább valóknak 4 pénzre, a bajor mustnak iccēja hasonlóképpen 4 pénzre.”³¹⁴ Mivel ez a csemegeszőlőként hasznosított fajta korai érésű volt, ezért a Bajor szürete tulajdonképpen az előszüretet jelentette az „öreg” szürettel szemben.³¹⁵ 1765-ben Almádiban 332 szőlősgazda közül 230 készített bajor mustot, ami a 6136 öreg akónyi összes termés 9 százalékát, 549 öreg akót tett ki.³¹⁶ E szőlőfajta emlékét Eötvös Károly is megörökítette.³¹⁷

A hagyományosan termesztett szőlőfajtákat Oláh János 1854-ben öt csoportba sorolva ismertette:

„1. Hegyi szőlők vagy oly szőlők, melyek a hegyeket kedvelik, ezek: fejtér szőlő, vadfekete, kéknyelű, szigeti, tüdőszőlő vagy bákori, tihanyi fekete vagy fekete termő, fejtér termő, fejtér, fekete, kesze kadarka, kolontár, világos, juhfar-kú, bajor fejtér, fekete, piros vagy karai, zöld szőlő, túri piros, szőke szőlő, fejtér, fekete muskotály vagy szagos és porbaheverő, mely utolsó a kövecses hegyeket igen szereti.

Keszthelyer Reben-Schule befinden, mit einem Versuch einer Classification nach ihren Beeren.

³¹² A bajor mustot szüretelői lajstromai: V. m. lt. Decimae. Fasc. 17.

³¹³ *Lichtneckert* 1990a. 207–208. – *Lichtneckert* 1995b. 383.

³¹⁴ VeML Veszprém város köz- és tanácsülési jegyzőkönyve, 1715. szeptember 8. A statútum szövegét közli: *Lichtneckert* 2001. 11.

³¹⁵ Szárberényben az 1760-as években a bajor szürettel szembeállítva használták az öregszüret kifejezést. MOL Acta Jes. Coll. Jaur. Fasc. 26. No. 49.

³¹⁶ V. m. lt. Decimae. Almádi 1765.

³¹⁷ *Eötvös* 1982. II. 308–310.

2. Lapályt szeretők: a kadarkák, kolontár, zöld szőlő, túri piros, juhfarkú, fejér, fekete, vörös bajor, rózsaszőlő, budai fekete, szőke szőlő, muskotály, fejér és piros denka.

3. Csemegeszőlők mind hegyen, mind lapályon: török, kecskececseű, som- és szilvaszőlő, nagyszemű vagy rajnamelléki kadarka, csilifánt, leányszőlő, hulló bajor, nagyszemű bajor, gyertyaszőlő, fekete és fejér szagos.

4. Léces szőlőknek vagy lugosoknak (jobban lóggósoknak) használhatók: fejér, fekete, piros kecskececseű, gyertya-, törökszőlő, fekete termő, fekete bajor, fekete szagos és túri piros szőlők.

5. A festő-szőlő vagy úgynevezett lachryma Christi csak azért tenyésztetik némelyek által, hogy annak levével fejér boraiknak lányszínt adjanak, ez mind hegyen, mind lapályon termő.³¹⁸

Az Arácson termesztett szőlőfajtákat az 1862. évi balatonfüredi szőlőkiállításról ismerjük, amelyen az egész arácsi hegység részt vett.³¹⁹

Fehér fajták: Bajor, Apró termő (Cser), Forgó, Kolontár (Térdes), Juhfark (Ifark), Alanttermő, Prága-vidéki, Arácsi fehér (Mehlweiss), Kecsececse, Rizling, Sárfehér, Zöld, Fehér, Somogyi, Fehérvári, Jeruzsálemi (Gutedel, Chasselas blanc), Termő, Szilvaszőlő;

Fekete fajták: Szagos, Bajor, Tök, Porbaheverő, Kadarka, Vörös vállú, Tihanyi fekete, Cser, Le petit noir, Fekete termő;

Piros fajták: Karmazsin, Rózsabákor, Bajor, Szilvaszem, Dinka, Csúcsos bákor.

Arácson is ismert szőlőfajta lehetett a Szigeti (Furmint), amelyet azonban nem jegyeztek fel a kiállított fajták között. Entz Ferenc és Gyürky Antal megfigyelése szerint a Balaton melléki úri és paraszti szőlőkben másféle fajtákat ter-

³¹⁸ Oláh 1854. 113–114. Közli: *Lichtneckert* 1990a. 457–458.

³¹⁹ Falusi Gazda. 1862. II. félév. 17. sz. 198.

mesztettek. Az úri szőlőkben főleg a Szigetit, Kéknyelűt, Sárfehéret és Zöldszőlőt kedvelték, a paraszti szőlőkben a Juhfarkot, Cser- vagy Szőkeszőlőt és Fehér szőlőt. A fekete fajták közül a Kadarkát termesztették.³²⁰

Entz és Gyürky Balatonfüred vidékének szőlőtermesztésében meghatározó fajtáknak tekintették a Zöldszőlőt és a Szigetit, amelyet egyesek helytelenül Szigligetről eredeztettek, valójában Zala megye Muraközi járásáról (*Processus Insulana*, *Murinsel*) vette a nevét, amely a kereskedelemben és a termelési ismeretekben közvetítő szerepet játszott a délszláv, osztrák (stájer) és a zalai területek között.³²¹ Nagyváthy 1821-ben arról írt, hogy a csáktornyai és – ma a keleti stájer borvidékbe tartozó – luttenbergi szőlőhegyek főleg ebből a szőlőfajtából álltak. Trummer főkertész 1845-ben kiadott munkájában a délnémet példa nyomán állást foglalva a kevés, de jól megválasztott fajta termesztése mellett, a Stárjerországban művelt legkitűnőbb szőlőfajták között első helyen említette a Furmintot (*weiße Mosler*).³²² Az 1862. évi balatonfüredi szőlőkiállításról megjelent beszámoló szerzője a Szigetit a borszőlők királynéjának nevezte. A fajta délnyugat–északkeleti irányú terjedését mutatja a nevének változása: a Muraközben Zöldszőlőnek, a Balaton-felvidékiek és a somlóiak a Szigeti járás után Szigetinek, a Győr vidékiek Szala vagy Szalai szőlőnek nevezték.³²³

A Zöldszőlőt Entz és Gyürky 1868-ban „potencírozott fejlődésű” Zöldszilváninak határozták meg. Az ampelográfiai irodalom szerint a Zöldszőlő a

³²⁰ Entz–Gyürky 1868. 99–102.

³²¹ Entz–Málnay–Tóth 1869. 38. – *Lichtneckert* 1990c.

³²² Nagyváthy 1821. 183. – Az Osztrák–Magyar Monarchia 1890. 359. A legismertebb stájer borok között első helyen említi a luttenbergit. – *Trummer* 1845. 23.

³²³ Entz–Málnay–Tóth 1869. 104.

Budai zölddel azonos, amelyet csaknem kizárólag a Balaton mellékén termesztettek.³²⁴

Entz Ferenc a balatonfüredi szőlőkiállításról készített jelentésében a vörösbort adó fajták közül a Fekete kadarkát ajánlotta termesztésre, de elismerte, hogy minőségben kiállja vele a versenyt a „Balaton felső vidékének híres karai szőleje”. Nagyváthy a Karait a Porcsinnal, Oláh a Piros bajorral azonosította. Molnár István 1884-ben külön ismertette a Kecskecsecsű kék és a Karaj kék nevű Balaton melléki magyar fajtát, de 1897-ben már azonosnak tekintette őket. Mások szerint a Karait Fekete szigeti néven is termesztették.³²⁵

Jankó János a korabeli szőlészeti szakirodalom alapján a Balaton mellékén a 19. század második felében termesztett fajtákat balatoni eredetű, törzsökös magyar, balkáni és nyugati eredetű fajták csoportjaira osztotta. A filoxérvész előtti évtizedben a pontuszi (Fekete-tenger melléki) fajták helyébe lépő nyugat-európai fajták átvételével megindult a fajtaváltás.³²⁶ A tehetősebb szőlőbirtokosok fajtagyűjteményeket hoztak létre, szőlővesszőt importáltak, szaporítottak, hogy kitörhessenek abból a körből, amelyet a bujtással való felújítás vont a szőlőültetvények köré. Kezdetben osztrák fajtákkal próbálkoztak, amelyek azonban nem váltak be. Az 1870-es években több helyen telepítették az Olaszrizlinget, amely később a borvidék uralkodó szőlőfajtájává vált. Az Olaszrizling (weiße Wälschrießling) stájerországi termesztése évtizedekkel megelőzte a hazai elterjedését, Trummer hatodik helyen említi a Stájerországban termesztésre ajánlott fajták között. A Balaton-felvidéken a piaristák dörgicsei uradalmaiban az 1870-es években ültették. Raksányi Károly balatonhenyei és Sebes-

³²⁴ Csepregi–Zilai 1955. 157.

³²⁵ Nagyváthy 1821. 199. – Oláh 1854. 113. – Falusi Gazda, I. 10. sz. 150. – Molnár 1897. II. 24. – Entz–Málnay–Tóth 1869. 35. – Feltételezésem szerint a 19. századi forrásokban Karaj néven is említett szőlőfajta neve a délszláv *kray* szóból ered.

³²⁶ Jankó 1902. 258–261. – Csepregi–Zilai 1973. 15. és az egyes szőlőfajták leírásánál.

tyén Gábor köveskáli lelkész Stájerországból is hozattak Olaszrizling vesszőket: 1873-ban 15 ezer, 1876-ban 100 ezer darabot Schlosskronbergből, amelyet a henyei és a monoszlói szőlőkben ültettek el és szaporításra is használtak.³²⁷ A balatonfüred–csopaki borvidéken a filoxéravész a régi ültetvények teljes elpusztításával meggyorsította a fajtaváltást, ezzel szemben Badacsonyan a fajtaváltás még az 1930-as években is tartott.³²⁸ (9.–10. ábra)

Rendszerint örömteli esemény volt a szüret, amelynek időpontját a hegység meghatározta, s annak megszegése súlyos büntetést vont maga után. A legszomorúbb szüretetek – az ország más borvidékeihez hasonlóan – a 19. században az 1813–1817. években voltak, amikor a fagykárak miatt öt év alatt összesen csak annyi bor termett, mint egyébként egy jobb esztendőben szokott, s a borvidéken borhiány keletkezett.³²⁹

A szüreteléshez, a szőlő szállításához sajtárokat, csöbröket használtak. Veszprém vármegye 1806. évi árszabása szerint a szedők „a magok kenyerén” 12, a csöbörhordók 24 krajcáros bért kaptak.³³⁰ A leszedett fürtöket az ecetes erjedés megakadályozása végett muszkulófával összemuszkolták, kádakra töltötték, ahonnan az előlé a hordókba került. Ezután a szőlőt bocskában vagy zsákban kitiporták. Oláh János szerint „a zsákban nyomásnak előnye van a lyukas bocskákban nyomás vagy az egyszerű kitiprés fölött, mivel így több söprő kerül a hordókba, miáltal a forrás előbb végződván, hatalmasabb bor

³²⁷ *Trummer* 1845. 23. – DREL Raksányi Károly naplója.

³²⁸ Id. *Lichtneckert* Gyuláné elmondása szerint Badacsonyan az 1930-as és 1940-es években lett kedvelt fajta a Hárslevelű, amelyet a szőlőültető munkások felismertek, de az iskolázott vincellér még nem, ezért nem szedette külön, s a zsidó szőlőtulajdonos Wejler elkergette. A Zöld szilvánt a finom szőléjéről, a Rajnai rizlinget a gyenge terméséről ismerték meg. A Szürkebarát („Overni”) fajtából az eredeti nem vált be, de aztán az Arácson is birtokos Brázay szőléjében kereszttezték.

³²⁹ *Lichtneckert* 1990a. 228. – Az 1813–17. évi fagykárokról és a rossz termésekre a Hegyalján *Schams* 1832–1833. I. 98–99. – A móri borvidéken *Seidel* 2005. 26, 74–75.

³³⁰ VeML Veszprém város tanácsának iratai. Körendeletek 1806.

fejlődik a hordókban”. Jankó János szerint a szőlőmalmok használata az 1860-as évektől kezdve terjedt el. Préseket is alkalmaztak, Oláh szerint csak a munkásbor készítéséhez: „A sajtolt mustban kevés a söprő (a csutkák fölfogván azt), ellenben festőanyag a törkölyön tovább állása miatt több levén, a bor színét elrontja, ezt hát töltsük külön, s ez munkásbornak használható lesz.”³³¹ A dézsmautasítások szerint is a dézsmát lábbal kitaposott tiszta, azaz présnek nem alávetett mustból kellett megadni.³³² Az arácsi hegység jegyzőkönyvében két alkalommal, 1806-ban és 1810-ben „szűrűs próst”, egy alkalommal 1851-ben kancaprést említenek.³³³ A kitaposott vagy kipréselt mustot meregetővel, káforkával (fucsi) sajtárokba merték, a tőtikén át a hordókba töltötték.

A 19. század közepén a Balaton-felvidékiek már ismerték a zárt erjesztést: „Némelyek, hogy a mustforráskor sok szesz el ne repüljön, meghajtott csöveket bocsátanak a mustba, s a csövek végét vízzel tele edénybe buktatják.” Az apadó hordókat töltögetni kellett: „amint a mustforrás kezd csillapodni, aszerint föllebb-föllebb töltögetjük a hordókat, s midőn a forrás tökéletesen bevégeződött, szüntelen teletartjuk a hordót, mivel a küllevegő a bornak legnagyobb ellensége.” Főleg a 18. század második felében jelennek meg a leltárakban a vasabroncsozott hordók. Az abroncsvasat az árszabásokban stájer vasnak hívták. A 18. században építették meg a Balaton-felvidéki szőlőkben lévő pincék túlnyomó többségét. Ennek következtében megváltoztak a közeli Vörösberényben a dézsmautasítások: míg a 17. században a szőlősgazdákat arra kötelezték, hogy elszállítás előtt vigyék be a borukat dézsmálásra a faluba, addig

³³¹ Oláh 1854. 141–146. – Jankó 1902. 269.

³³² Szőlőhordó putttonyt először 1844-ben említenek a hegység jegyzőkönyvében Ortvein Lőrinc pincéjében. – A dézsmálásra MOL Acta Jes. Coll. Jaur. Fasc. 7. Nr. 32.

³³³ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 90, 272, 276. – A Balaton északi partján régős vagy gerendős prést és kancaprést használtak. Jankó 1902. 269. és Vajkai 1977. 449–462.

a 18. században már a dézsmás ment ki a szőlőhegyre és a pincéket végigjárva megakolta és összeírta a borokat. 1647–1699 között az arácsi szőlőadásvételekben egyszer sem említettek pincét, 1751–1800 között az adásvételek 53,3, 1801–1847 között már csak 35,4 százalékában sorolták fel a szőlőkhöz tartozó pincét, pincebeli eszközöket.³³⁴ Arácson kevesebb pince volt – telekkönyvi adatok szerint kb. 70 – a szőlők számához viszonyítva, mint Csopakon, mert a Koloska-, Robogó- és Tűzköves-dűlők irtásföldjein ültetett szőlőkben csak szőlőkunyhókat építettek, az ott termett borokat is a hegyi szőlőkben lévő pincékben tárolták.³³⁵

Legnagyobb részben fehérbort állítottak elő. A fekete szőlőből kádon erjesztve készítették a vörösbort. Rapaics szerint a középkorban, a Kadarka meghonosításáig a vörösbort a Vadfeketéből készítették, ami fanyar bort adott. Füred környékén 1860 körül a vörösbort Kadarkából nyerték, amelyet Magyarországon a török elől menekülő szerbek (rácok) honosítottak meg.³³⁶ Az Aráccsal szomszédos Csopakon szőlőbirtokos Király István veszprémi polgár borkezelési feljegyzéseinek utolsó pontja a rácürmös készítéséről szól.³³⁷ A Balaton vidékén aszúbor előállításáról csak Badacsonyból, Szentgyörgy-hegyről és a Káli-medencéből vannak adatok.³³⁸ Kóser bort is készítettek Csopakon a

³³⁴ Pincék legnagyobb arányban Csopakon fordultak elő az adásvételekben: 1635–1711 között 12, 1751–1800 között 126, 1801–1838 között 331 esetben, ami 8,2, 46,5 és 69,0 százalékot jelent. Alsóörsön ezek az arányok: 8,8, 28,2 és 46,3 százalék.

³³⁵ Fejes Béla arácsi lakos fiatalkorában a Koloskában szokott szántani. Szántás közben zavarta, hogy a parcellának az erdő felőli része benyúlt az erdőbe. Apjától tudta meg, hogy ez amiatt van, hogy régen szőlő volt a parcellában, és az erdőbe nyúló részen állt a szőlőkunyhó.

³³⁶ Rapaics 1940. 185–186. – Csepregi–Zilai 1955. 225. – Andrásfalvy 1957. 59–67.

³³⁷ Lichtneckert 1990a. 426. – Híres volt a badacsonyi és a kővágóörsi ürmös. Schams 1832–1833. II. 166–167. – Csoma 1986b. 27–28.

³³⁸ Schams 1832–1833. II. 166–167. – Csoma 1986c. 30–33. – Csoma 1999. 176.

füredi gyógyfürdő zsidó vendégeinek.³³⁹ Többféle módon tartósították a szőlőt, szőlőzsúpokat is használtak. A kemencében aszalva tudtak süteménybe való aprószőlőt, főzéssel sűrítve mustmézet vagy szörpöt, mustármaggal, reszelt tormával vagy kénezéssel édes bort is készíteni.³⁴⁰

Bár a szőlősgazda azt tartotta, hogy a bor az, amit Isten teremtett, ennek ellenére a 18. században számtalan borkezelési eljárást ismertek, amelyeknek a 72 pontból álló gyűjteménye fennmaradt a szomszédos csopaki szőlőhegyen birtokos Király István veszprémi polgár hagyatékában.³⁴¹ Főleg a borhibák, borbetegségek gyógyítását szolgáló eljárások rokon eredetűek voltak a gyógynövényeken alapuló népi gyógyászzal. A 16. századi erdélyi orvosi könyv vagy Debrecen város orvosának, Csapó Józsefnek (1734–1799) Új füves és virágos kert című munkája számtalan esetben ismertet olyan gyógymódot, amelynél a gyógynövényt borba téve vagy borban megfőzve kellett alkalmazni. Ezen eljárások közben tapasztalhatták azt is, hogy a gyógynövények milyen hatással vannak a borra. A hagyományos borkezelést bortörvényeink száműzték a pincékből.³⁴² Pap Gábor tudósítása szerint az 1850-es évektől kezdve fokozatosan áttértek a termelők előbb a boroknak szín szerinti elkülönítésére, majd a fajtaváltás végrehajtása után a tiszta fajta borok előállítására.³⁴³

A vármegyei kiküldöttek 1808-ban a Balaton-part zalai részén művelt szőlőket az adózás szempontjából zömmel I. és II. osztályúnak tekintették, ami javulást jelentett a 18. század első felében kialakult állapotokhoz képest, amikor

³³⁹ Vk. m. lt. Csopak 67. 1812. – VeML TAL Úriszéki iratok 1821. április 12. 10. pont.

³⁴⁰ *Oláh* 1854. 141–146. – A mustmézről *Csoma* 1986b. 28–29.

³⁴¹ Szövegét közli *Lichtneckert* 1990a. 416–426. – A 18. század első feléből származik a Mattyasovszky család levéltárában őrzött két borkezelési feljegyzés: *Varga* 130–140. – A legrégebbi magyarországi, német nyelvű borkezelési feljegyzés 1700-ból és 1799-ből származó eljárásokat tartalmaz: *Lichtneckert* 2007b.

³⁴² *Csapó* 1792. 117 esetben ismertet ilyen eljárást.

³⁴³ *Gazdasági Lapok*, 1857. 46. sz. 614–615.

a Zala vármegyei szőlőket és borokat $\frac{1}{3}$ részben II., $\frac{2}{3}$ részben III. osztályúnak minősítették. Az arácsi szőlőhegyet 1808-ban csak a harmadik osztályba soroltak.³⁴⁴ 1720-ban az arácsi bort pozsonyi akónként 48 krajcárért tudták eladni. 1828-ban az átlagár 1 forint 41 krajcár volt konvencióos pénzben kifejezve. Arácsi bort a közeli savanyúvízi gyógyfürdőn nem szolgáltak fel. 1838-ban a az uradalom a savanyúvízi vendéglősnek pozsonyi akónként a somlait 12, a bársonyosít 8, a tinnyeit (tényőit) 6, a tihanyit 5 ezüstforintért adta. Ezeket a borokat butéliákban is árulták, elsősorban az úri vendégek fogyasztották, a kocsisok és cselédek számára olcsóbb „közbort” szállítottak iccénként 4 ezüstkrajcárért, amit az istállók melletti kocsmában mértek ki.³⁴⁵

A Balaton-felvidéki bortermelő falvakban a földesurakon és a nemeseken kívül a jobbágyok is mérhettek bort, a törvény szerint fél évig. A nemesek és jobbágyok kocsmái a borbírók és a pálinkabírók felügyelete alatt álltak. A egyes lakosságú falvakban a nemes-agilis és a jobbágyi közösség külön-külön választott borbírákat, akik elszámoltak a kocsmajövedelemről, ellenőrizték a kimért bor minőségét és a mértékeket.³⁴⁶

A bort a bakonyi kocsmárosok vették meg és a Nyugat-Magyarországról érkezett kereskedők, köztük a németek (hiencek), akik a balatoni borokat Seewein néven árusították.³⁴⁷ A stájer kereskedők jól fizettek a borért, de keveset vásároltak és „ismerve gyarló borkezelésünket, a mustot leginkább kádról szűrve, édesen szállították el”.³⁴⁸ Korabeli vélemény szerint a stájerek azért

³⁴⁴ *Lichtneckert* 1990a. 181. – VeML TAL Acta abbatiae. Capsa 25. Nr. 18. – *N. Kiss* 1973. 387.

³⁴⁵ VeML TAL Savanyúvízi felügyelői számadások. 1836. 352. és 1838. 359–360. tétel.

³⁴⁶ *Lichtneckert* 1996. 234–235.

³⁴⁷ *Schams* 1832–1833. II. 166. szerint egyedül a badacsonyi bor viselte saját nevét, a többi Balaton mellékit Seewein néven ismerték bel- és külföldön..

³⁴⁸ Borászati Lapok, 1878. 9. sz. 69.

vásárolták az édes, erős balatoni borokat, hogy a saját savanyú boraikat feljavítsák velük és a kocsmáikban árulhassák.

A 19. század első felében az addig elsősorban a földesúri haszonvételek bérlőiként megjelenő zsidóság is bekapcsolódott a balatoni borok kereskedelmébe, létrehozta a borügynöki (borcenzári) hálózatot. Keöd József bortermelő szerint a füredi borok hitelét és jó hírnevét 1868-tól a Jálics cég vásárlásai alapozták meg.³⁴⁹ Jálics Ferenc pesti bornagykereskedő és exportőr a Savanyúvíz kapcsán ismerte meg Füredet. 1847-ben a Liedemann és Jálics cég részére állítottak ki egy szobaszámlát a gyógyfürdőn. Jálics cégtársa, Liedemann Frigyes 1848-tól jól fizető vendégként éveken át hosszabb időt töltött Füreden. Egy Jálics Karolin nevű hölgy, aki Schopper Karolinával, Jálics hitvesével azonosítható, 1854-ben nagy összeget költött füredi nyaralására. Jálics Lőwy nevű megbízottja, aki a borok felvásárlását intézte, a fürdő visszatérő vendége az 1850–60-as években.³⁵⁰

A bor hordókban szállítva jutott el az értékesítés helyére, pedig a palackozás mesterségében nem kevés ismeretet szereztek Balatonfüreden, ahol az ivókútnál kőkorsókban és palackokban is árusították a savanyúvizet. 1840 és 1842 között a Spitzer-féle kaposvári üveghutából 32 ezer, 1843 és 1850 között Preisach Henrik veszprémi kereskedőtől a somhegyi (Bakonybél) üveghutából származó 131 ezer, 1851–52-ben Karger Alajos vétyemi (Tormafölde, Zala m.)

³⁴⁹ *Lichtneckert* 1990a. 229–255. és 2007a. – A zsidóság kedvező fogadtatását bizonyítja az Arács földesura és a prefektus közötti levelezés 1770-ben. A prefektus a Dömötör nevű pápai görög árendástól szabadulni akarván írta gr. Esterházy Károlynak: „Így ha az eddig járandó árendáját most és jövődőben meg nem adná, nem is kívánná meg adni, ha más keresztény kevesebb árendát adna is, ámbár zsidó, inkább élhetne ezen boltnak hasznával, mint sem ezen fejes tusakodó alkalmatlan ember.” A püspök válasza: „Jobban szeretem, ha zsidónak adgya kegyelmed a bótót, hogy sem görögnek, sőt ha Páparul kivesz a’ görög, sem lesz kár. VeML A gr. Esterházyak pápai uradalmának iratai. Prothocolum Papense Correspondentiarum 1766–1771. 387–388.

³⁵⁰ Jálics Ferencről *Bácskai* 1989. 171–174. – *Lichtneckert* 2007.

üveghutájából 32 ezer palack (iccés és pintes üveg) érkezett Balatonfüredre.³⁵¹ A Rajna vidéki Kannenbäckerland nevű német fazekasközpontból Bécsen, Győrön, Pannonhalmán át szállították Füredre a seltersi kis és nagy kőkorsókat.³⁵² 1846-ban, a forgalom csúcspontján a savanyúvizes üvegekből és korsókból több mint 200 ezer db-ot adtak el. Ebben az évben 201 704 db savanyúvizes üveghez 168 000 dugaszt, 110 font fekete és 185 font fehér szurkot, 380 font gyántát, 47 font vastag terpentint, 32,5 font sárga viaszt és 2,5 kocsi szenet használtak fel. A bor tárolására csutorákat készítettek az esztergályosok. (11. ábra)

A szárberényi (vörösberényi) jobbágyoknak az 1719. évi urbáriumuk értelmében évente kétszer kellett savanyúvizet szállítaniuk földesuruknak, a jezsuiták győri kollégiumának. A tihanyi apátság örvényesi jobbágysai 1833-ban az országgyűlésre vittek savanyúvizet. Rendszeresen fogyasztották a savanyúvizet a tihanyi és pannonhalmi bencések és Pestről is volt egy megrendelő, egy táblai ügyvéd. Bár előfordult, hogy a somlai, bársonyosi, tényői borokat is butélikban értékesítették a Savanyúvízen, a borpalackozás nem terjedt el. Nagyobb távolságra a savanyúvizet is inkább hordókban szállították.³⁵³

Arácsról nincsenek adatok a bortermelők és a zsidóság közötti ellentétekről. A Balaton-felvidéken a zsidó borkereskedők által megkötött legkorábbi

³⁵¹ Az üveghutákra *Éri* 1966. 161–163. – *Molnár* 1981. 80–91. és 1983. 217.

³⁵² A seltersi kőkorsók az 1830-as és 1840-es években voltak népszerűek. Ilyen kis seltersi, kb. másfél messzelyes kőkorsó Selters Nassau körirattal és nassauai illetve porosz címerrel Schildmayer Ferenc helytörténeti kutató, volt balatonalmádi alpolgármester, Gáncs Lajos (Veszprém) és Mórocz Eszter (Alsóörs) tulajdonában van. Pálinkát tartanak bennük. A Hessen tartomány nyugati részén fekvő Selters (Taunus) település gyógyvize 1536 óta ismert. A seltersi kőkorsókat a Rajna-Pfalz tartományban található Kannenbäckerland nevű fazekasközpont több településén gyártották. Forrás: www.selters-taunus.de és www.kannenbaeckerland.de A fürediek Bécsből egy M. Berkowitsch nevű kereskedőtől vásárolták a korsókat.

³⁵³ A Savanyúvízre vonatkozó adatok a balatonfüredi gyógyfürdő történetének (1702–1949) megírásához gyűjtött anyagból származnak.

ismert borvásárlási szerződés 1820-ben kelt, ezért ezen a vidéken nem alakulhatott ki olyan feszültség a bortermelők és zsidó borkereskedők között, amelyeket a hegyaljai mezővárosoknak a megyei deputáció számára 1804-ben beküldött jelentései tükröznek. A Füreden élő Keöd József, a zsidó emancipáció eltörlését és a zsidók ingatlanszerzésének megtiltását követelő ún. tapolcai kérvény egyik megfogalmazója, a gazdasági lapok hasábjain és másutt keményen ostorozta a borügynöki hálózatot működtető zsidóságot. Balatonfüreden 1883-ban zsidó polgárokat megtámadtak. Az 1884. és 1887. évi országgyűlési választásokon Vadnay Andor zánkai földbirtokos győzött a tapolcai választókerületben. Az arácsiak 1884-ben kivétel nélkül Vadnayra szavaztak, aki az 1883-ban létrehozott Antiszemita Párt támogatója volt. Kétszeri megválasztásában minden bizonnyal szerepe volt annak, hogy a filoxéra éppen a két választás közötti években tarolta le a borvidéket. 1887 után az első világháborúig az antiszemita eszmék visszaszorultak, és Keöd is a pinceegyletek, pinceszövetkezetek eszméjének felkarolásában, majd az országos mintapincében kereste a megoldást a borértékesítés gondjaira.³⁵⁴

³⁵⁴ *Lichtneckert* 1990a. 244, 250, 253. – *Lichtneckert* 1999. 417. – *Foki* 225, 234, 239, 240. – Veszprémi Független Hírlap. II. évf. (1882) 32. sz. – Balaton-Füred. I. évf. (1887) 7. sz. – Hegyaljára Zemplén Levéltára. IV–A. 1001. p. Vegyes közgyűlési iratok. 33. cs. „Hegyaljai borkereskedési tárgy.” 8, 10–12, 14–16. sz. melléklet.

IV. A szőlőhegyi önkormányzat története

1752–1894

A hegytörvények

A Balaton-felvidék keleti felén a szőlőhegyi önkormányzat legkorábbi időszakáról ugyanazok a források tudósítanak, amelyek a községek önkormányzatáról is. A török korban Szárberényben, de másutt is a szőlőadásvételek a falubíró házában kötöttek. Ott itták meg az áldomást is, mégpedig nem a szőlőbirtokosok, hanem a falubeli „polgárok” és nemesek előtt, akik az adásvétel tanúi voltak. A 16–17. századi forrásokból az derül ki, hogy a szőlőhegyi ügyekben a községi elöljárók jártak el. Vincze István is arról írt 1961-ben, hogy Felső-Magyarországon a földesurak rendtartási, felügyeleti joga nem a szőlőbirtokosok közösségére hárult, hanem a helység közigazgatási szerveire.³⁵⁵

Nincs levéltári adat arra, hogy a szőlőhegyi önkormányzat vármegyei szabályozása előtt (1752) hegybíróságok, hegytanácsok működtek volna az arácsi szőlőhegyeken. A Balaton-felvidék keleti felén 1750 előtt egyetlen szőlőhegyi tisztségviselőről írnak a forrásokban, a hegymesterekről, akik többen voltak egy-egy szőlőhegyen. Esküdtjeik nincsenek, nem bíraskodnak, feladatuk a szőlőhegy felügyelete, a hegyvámhoz kapcsolt ajándékokért járó pénz beszedése a szőlőbirtokosoktól.³⁵⁶ Ezen a területen 1727-ben a veszprémi káptalan, 1733-ban a jezsuita rend statútumokat, rendtartást adott ki a szőlőhegyek rendjének a szabályozására.³⁵⁷

³⁵⁵ Vincze 1961. 97.

³⁵⁶ Lichtneckert 1995a. 204–220.

³⁵⁷ VeML Vk. hh. jkv. 1727. Nr. 2. Közli Lichtneckert 1997b. 355–356. – MOL Acta Jes. Coll. Jaur. Capsa 7. Nr. 26. Közli Lichtneckert 1995a. 218–220.

A keszthelyi borvidéken a szőlőhegyi önkormányzatok működése a 17. század elejétől igazolható olyan forrásokkal, mint a diási és vonyarci hegytörvények (1653), a tomaji és bottyánháti artikulusok (1682), a cserszegi hegyközség pecsétnyomója (1691) és 1733-tól vezetett jegyzőkönyve.³⁵⁸

A badacsonyi borvidéken a legkorábbi adat (1604) után inkább a 18. század első felében dokumentálható a szőlőhegyi önkormányzat működése az 1715. évi országos összeírásban montanistákként összeírt badacsonyládbi és kisörsi hegybírákkal, a csobánci uradalom badacsonyi, bácsi, csobánci, gyula-keszi, zánkai szőlőhegyeinek előjáróival (1722), a sároskisapáti hegybíróval és hegymesterrel (1722), az ecséri szőlőhegyi artikulusokkal (1736) és a belső-ábrahádi bírákkal és esküdtekkel (1740).³⁵⁹

A keszthelyi és a badacsonyi borvidékre a hegytörvényes-hegybíróságos rendszer, a balatonfüred–csopaki borvidékre a földesúri rendtartásos-hegymesteres rendszer a jellemző 1752 előtt. Ebben szerepe volt annak, hogy a Balaton-felvidék keleti felén a nagy egyházi birtokok igazgatása nem kedvezett a szőlőhegyi önkormányzatok működésének. A Festeticsek és az Esterházyak keszthelyi és csobánci uradalmaiban erős hagyományai voltak a szőlőhegyi önkormányzatoknak, de ezek a hagyományok a nagyföldesurak birtoklásánál régebbi időkre nyúlnak vissza, amikor a szőlőhegyeken még több földesúr volt. A közbirtokosságok kedveztek a szőlőhegyi önkormányzatok kialakulásának. A hegytörvények és a szőlőhegyi önkormányzatok létrejötte egyrészt a földesurak és a szőlőbirtokosok, másrészt a közbirtokos földesurak közötti kompromisszumok eredményei. Megemlítendő, hogy a hegytörvényes-hegybíróságos

³⁵⁸ *Pettő* 1894. 30–34. – *Rassy* 1984. 243–245. – *Kovácsics* 1991. – *Vajkai* 1964. 116.

³⁵⁹ *Kovácsics–Ila* 1988. 110. – 1733: VeML A gr. Esterházyak devecseri uradalmának iratai. Capsa 19. Nr. 6. – 1722: MOL Esterházy család hercegi ágának levéltára. Rep. 36. Fasc. G. Nr. 248 et A. – 1722: MOL uo. Acta dominiorum. Fasc. 6. Nr. 4. D mell. – 1740: Vk. m. lt. Ábrahám 3. 1740. és 5. 1752.

rendszer kevés kivétellel pusztákon lévő szőlőhegyeken jött létre: Meszesgyörök kivételével az egész keszthelyi borvidék szőlőhegyei, a badacsonyi borvidéken Badacsony, Lábdi, Kisörs, Ábrahám, Bács és Zánka. Az elpusztult falvak határában a szőlőhegyi önkormányzatok létrejöttét elősegítette az, hogy itt a községek nem végezhatték el a szőlőhegyi önkormányzatok feladatait, mivel a puszták közigazgatásilag nem tartoztak hozzájuk.³⁶⁰

A szőlőhegyi önkormányzatot Arácson a Zala vármegye által 1752-ben kiadott és háromszor is módosított hegytörvények alapján szervezték meg.³⁶¹ A hegytörvények 1. artikulusa szerint minden évben Szent György-nap tájban a szőlősgazdák megválasztják a hegymestereket, bírákat és esküdteket, azonkívül hites nótáriust fogadnak. A 29. artikus rendelkezett a törvények és az előjárók tiszteletéről, az eljáró bírakat megillető asztalpénzről és egyéb fizetségekről, a szőlőlevelek kiadásáról és a böcsükről. A 6. artikus a szőlősgazdák számára előírta a bejelentési kötelezettséget.

³⁶⁰ A szőlőhegyi önkormányzatok nyugatról keletre terjedtek, mint ahogyan a lakosságnak a szőlőhegyekre nagyobb számban való kiköltözése is Zala megyében a Hegykerület (17. század) – keszthelyi borvidék (19. század első fele) – badacsonyi borvidék (19. század második fele) sorrendet követte. Kovácsics 1991. 41, 44, 136. közlése arról, hogy 1674-ben Tomaj, Días és Vonyarc puszták szőlőhegyein a földesúr libertinusai és servitorai laktak volna, téves. A hivatkozott forrás ZML Processus civiles. Fasc. XIV. Nr. 22. ide vonatkozó szövege, melyben a sedria a következők dézsmájáról rendelkezik: „servitores seu libertini... domini Ladislai Petheő de Gerse... in oppido seu prasidio Keszthel... degentes de terris arabilibus et vineis ipsorum in territorio et promonthorio dicti oppidi seu praesidii Keszthel ac praediorum Vonyarcz, Dias, Cserszegh, Thomay, Agyágh, Uyhegy”. A balatonfüred–csopaki borvidék területén nem volt számottevő a szőlőhegyre költözés. Ettől függetlenül, de hasonlóan alakult a szőlőhegyi kápolnák elterjedése is: a balatonfüred–csopaki borvidék szőlőhegyein 1870 előtt nem épültek kápolnák, a keszthelyi és a badacsonyi borvidéken viszont előfordult, hogy egy szőlőhegyen több is épült.

³⁶¹ *Égető* 1985. 135–142.

A 2. artikulusz rendelkezett a gyepűjárásról, a 3. a szőlőhegyi utakról és kapukról, a 7. a szőlőhegyen való közlekedés szabályairól, a 14. a gyepű karbantartásáról, a 15. a gyepűt kijebb tevők büntetéséről.

A 4. artikulusz a káromkodás, a 8. a lopás, a 9. a szőlő- és gyümölcslopás, a 10. a tilosban legeltetés, a 11. egymás szidása és gyalázása, a 12. a megyeszegés, a 16. a tűzkárokozás büntetéséről, az 5. a vásárnapok és más ünnepek megtartásáról szól.

A 13. artikulusz a földesúrnak járó gyümölcsről és szőlőről, a 17. a vincellérek felügyeletéről és a szőlőpásztorok tartásáról, a 18. a vármegyei bérszabás megtartásáról, a 19–21. a szüret megkezdéséről, a földesúrnak járó kilenced-, tized- és hegyvámbor megadásáról, a 22. a parlagszőlők megépítőinek védelméről, a 23–28. és 30. a szőlőadásvétel szabályairól, a szőlőperekről és a törvénybe idézésről rendelkezett.

Az 1752. évi Zala vármegyei hegytörvényeket és azok 1769. évi módosítását minden bizonnyal Arácson is kihirdették, és azoknak megfelelően működni kezdett a szőlőhegyi önkormányzat. Jegyzőkönyve nem maradt fenn, így a működéséről semmit sem tudunk. 1780-ban a vármegyei artikulusokat megújították, két új artikulussal kiegészítették, több artikulusz szövegét módosították. A két új artikulusz felvétele a Mária Terézia által az 1770-es években kiadott uralkodói rendelkezések miatt történt, az egyik a pozsonyi űrmértékek bevezetéséről, a másik a szőlőmunkások étellel és itallal való mértékletes tartásáról szólt.

Az artikulusok egyes pontjainak módosítása a földesúr hatására történt, mint pl. a káromkodásért és az ünnepnapokon végzett munkáért járó büntetéspénzek $\frac{3}{4}$ -ének a pápista templom³⁶² javára való felhasználása, a katolikus

³⁶² Dobrovits 1979. 265–268. A róm. kat. templom 1785-ben épült fel, de korábban is volt templom Arácson. A katolikusok száma még 1812-ben is csak 60 fő.

egyház által nem tartott ünnepeken a szőlőkben való munka engedélyezése. Néhány módosítás a nemesek érdekeinek az érvényesítését jelentette. Az első artikulust pl. kiegészítették azzal, hogy a hivatal fel nem vállalásáért a nemeseket és a vidékieket nem lehet büntetni. A 14. és 15. artikulust összevonták. Kisebbségi módosításokat végeztek a 10, 12, 13, 19, 20, 28. és 30. artikulusokon.

Az arácsi szőlőhegyi önkormányzat történetének két levéltári forrása van: az 1780-ban kelt hegytörvények (12. ábra) és az 1797–1893 között vezetett jegyzőkönyv levéltári őrizetbe került.³⁶³ Az artikulusokat Zalaegerszegen 1780. július 5-én Boldoghfalvi Farkas János vármegyei hites főjegyző adta ki.

Articuli Promontoriales

Első Articulus. Mint hogy minden jó rend tartásnak Feje és fundamentuma az Isteni félelem és tisztesség, kihez képest szükség, hogy magokat minyájan az Hegy beliek ahoz alkalmaztassák, Hegy Mestereket, Birákat és Eskütteket jámbor Istenfélő Embereket váloszszanak, hogy azoknak vigyázással sokkal mind az Isteni félelem és tisztelet, mind a Szőlő Hegy kár nélkül megtartasson és ugyanazért Hegy Mester, Birák és Esküttek választására minyájon a Szőlős Gazdák Szent György nap³⁶⁴ táiban bizonyos napra öszvő Gyűlvén, Hegy Mestert vagy Birót és tizenkét Eskütteket, kik közül egy Feő Eskütt vagy Vice Hegy Mester legyen, váloszszanak, mely választáson ha Földes Uraságh Tiszte közöttök nem lészen, minek előtte a választott Személyeket hivatallokra föl esküttessék, Földes Uraságnak vagy Tisztének confirmátiora³⁶⁵ bé jelentsék, és ha valaki az szerint Helységtől választattván, az hivatalt föl nem akarná ven-

³⁶³ VeML Arácsi szőlőhegyi artikulusok 1780. – Uo. Arács hegység jegyzőkönyve 1797–1893.

³⁶⁴ április 24.

³⁶⁵ megerősítésre

ni helyes ok nélkül (ide nem értvén mind azon áltol az Nemeseket és az távullabb lakozó Paraszt renden lévőket is) négy forintra büntetődgyék, melynek hárma az Uraságé, egy forintya pedig az Helységé lészen. Hitves Notariust is jó értelmes Embert fogadgyanak és tartsanak, és ugyan amenyire lehet, Szölő Pásztorok vagy amint némely Heleken nevezik, Hegy Mesterek egész eztendőre föl fogadtassanak, kiknek kötelességek legyen nem tsak nyári üdőben a' szölőkre, hanem Tavaszal és Télen is az Hajlékokra vigyázni, hogy Tolvajok és egyéb Gonosz Emberek által a Szölös Gazdáknak kára ne következzen. Ugy szintin Koborlókat, Tolvajokat meg fogni, Hegybéli vagy közellebb lévő Falu avagy Városbéli elől Jároknak, s ugy hozván a dolognak érdeme magával, az Uraságnak vagy Magistratusnak³⁶⁶ hatalma alá assignalni³⁶⁷, vagy is bé vinni.

Második Articulus. Biráknak és Eskütteknek első gondgyuk legyen, hogy a' Gyepüket meg járják, kinek rossz Gyepüje találtatik, megh Csinállásra incsék, hogy valaki azon intéstül fogva tizen eöt nap mulván meg nem igazéttaná, négy forintra büntetessék, melynek két része az Uraságé, harmadik az helységé lészen, ezen kívül ha azon rossz Gyepün valamely Marha Szölőben mégyen és kárt téssen, a' kárt is meg fizesse. Szélső, vagy is mellik Gyepüt pedig az Helységhez intézése szerint, kire menyik esik, tartani és csinálni tartozik. Mivel pedig illetin büntetés gyakran Szegény Embert érhetne, aki kész pénz béli büntetés által nagyon fogyatkozna és közönséges terheknek viselésekben gyöngítettne, annak föllyebb irtt négy forintot tizen két pálcza ütéssel, szenvedésével szabad legyen meg váltani, és egyedül csak Nemes vagy értékes paraszti Emberen lehessen pénzbéli büntetést venni, hogy pedig helyes ok és érdeme nélkül senki testében ne sanyargattasson, abéli ítéletét az Helységhez minek előtte

³⁶⁶ hatóságnak

³⁶⁷ juttatni

büntetés által végben vigye, ha büntetendő Személy kívánnya, Földes Uraságh vagy Tiszte avagy a hol az nem volna, az az hol az Gazdák szöleiket önnön jussokkal³⁶⁸ birják, következés képpen azoktul senkinek semmit nem adnak, Nemes Vármegye Birája eleiben bővebb vizsgálásra nézve ell küldje s annak rendelését tellyesicse be.

Harmadik Articulus. Utat és Kaput ne légyen szabad kinek kinek teczése szerint tartani, hanem hol és mere az Helységhe ell intézi, annak Csinálásában fönt irtt büntetés alatt segítséggel lenni, a maga Szöleje föliben, ugy allában lévő utatt pedig jó szerben tartani ki ki tartozik.

Negyedik articulus. Valaki Szölő Hegyen káromkodni hallatik, Nemes Személly ugyan az közellebb lévő Nemes Vármegyebéli Tisztnek bé jelentesség, Nemtelen pedig magát jobban bíró anyiszor, amenyeszer abban vétkes, négy forintra, kevesebb értékű pedig 12 pálczaütéssel megh büntetessék, a készpénzbéli büntetésnek három negyede Hely béli Pápista³⁶⁹ vagy ha nem volna, szomszéd Templomnak, negyed része pedig Hegybéli Magistrátusnak³⁷⁰ szükségére fordéttassék. De ha a káromkodás képtelen³⁷¹, és a rossz szokásban jötteknek formáján kívül való, akkor a káromkodó megh fogattatván, minek utána közellebb lévő Vármegyebéli Tisztneél bé jelentetik, ugyan a' Nemes Vármegye fogságában vitetessék.

Eötödik Articulus. Vasárnapokon és az Annya Szentegyháztul rendeltetett Ünnepek napokon valaki Gyepün belül akár Szölőben, akár azon kívül dolgozni tapasztaltatik, hasonló képpen, mint a Káromkodó, négy forintra büntetessék, és ezen büntetésnek is három része, amint föllebb, Pápista Templomra fordéttassék, negyedik pedig az Helységé légyen, értvén itt azt is, hogy Vasár-

³⁶⁸ jogukkal

³⁶⁹ katolikus

³⁷⁰ hatóságnak

³⁷¹ rút

nap és Ünnepe Napokon Szent Mise előtt Gyümölcsöt szedni, vagy rászni, annál inkább bort vonni vagy szekéren vinni azon büntetés alatt Szabad nem lészen. Többire fogadott Ünnepek az Anya Szentegyház által szabadétva lévén, azoknak meg tartására nem köteleztetnek az Hegybéliek, ugyan azért is valamint ennek utána akár mely dolog tévő napra Ünnepet fogadni szabad nem lészen az Helységnek, úgy ha az előbb fogadott és Dispensált³⁷² Innep napokon akár Hegy Mester, akár Esküttek akár mi módon az Hegybelieket a dolog tételtül akadályoztattnák, anyival inkább ha netalán azon napokon tett munkáért valakit meg büntetni merészelnének, előre tudhattyák, hogy ebéli Cselekedeteknek kemény büntetését testekben rabsággal és veréssel is veendik.

Hatodik Articulus. Esztendőnként egyszer minden Szentek napja³⁷³ táján minden Szőlős Gazda Ember, belső és külső Lakos, valaki tudniillik az Hegységhez tartozando Fundoson³⁷⁴ szőlőt bir, az Hegy Mester házához tartozik bé menni, és akkor jo Lélek ismélet vagy (ha szükségesnek találtatik) hit szerint megh vallani, ha Esztendőnek ell folyása alatt valahol valakit káros helen szőlőben, vagy annak allában, vagy Gyümölcs Szedésben látotte? Holot valaki azon válasra bé nem menne, elegendő okát ell maradásának nem adhatván, két forint vagy hat pálcza büntetése lészen, mely pénzbéli birság magoknak az Eskütteknek járván, nálok erántó kedvet kereshetnék az ollyatén büntetés alá valo személyek, de azok is engedelmességgel lehetnek, holot valaki magát meg keményétyvén, azon reá esett birságot fizetni vagy erántó alkudni nem akarna, bé jelentvén azt előbb Földes Uraságnak vagy Tisztének, annak ereje áltol minden engedelem nélkül meg vehessék az Esküttek, mind azon áltol érdemes Nemes anyival inkább Feő Embereknek Személlye nem Paraszt Birósággh ha-

³⁷² felszabadított

³⁷³ november 1.

³⁷⁴ telken

talma alá való lévén, azok bé menetelre, hit le tételre ne kényszerítettessenek és Parasztok is önnön magok ellen vallani ne tartozzanak.

Hetedik Articulus. Sok féle utak igen károssak a' szőlőknek, azért minden ember az eö régi szokot uttyán járjon Szölejéhez, ugy az hova szükséges mene-tele, onnénd se jobbra, se balra ne térjen, hanem ha Hegy Mestert vagy Esküttet látna s véle dolga volna, megh szólétván, azokhoz szabad minden jámbornak menni, holott egyéb-eránt ok nélkül maga szabad akarattyával szokot járásbul ki térne, és az által az utat más kárával más felé venné, s az ell nem akarná szenvedni, kinek szöleje táján lett a kitérés, Helységnek tudtára adván, és erántó azon kitérő szemre biratattván, meg halgattattván és méltán okoztattván, birságo lészen 30 Kraiczár³⁷⁵ avagy négy pálcza ütés a Paraszt Embe-
ren.

Nyolczadik Articulus. Ha valamely Szölös Paraszt Gazda Hegyen gyümölcs vagy egyéb aprólékos, ugy mind gyümölcs, Karo, Fű vagy Széna Lopásban tapasztaltatik, négy forintra vagy tizenkét pálczára büntettessen, ha pedigh va-laki pinczét törne, vagy más ollyas nagyobb avagy többbizbéli lopást ell követne, mely Törvényes ítéletett érdemelne, fogadtasson megh, és ha Földes Uraságnak Törvényes hatalma vagyon hasonlo gonosz tévők büntetésére, annak tömlöczében, egyéb-eránt a Nemes Vármegye fogságában küldetessen, ha ellenben a Lopás valamely Szölös Gazdának Cseléde által történne, vagy Lo-pott Partéka valaki Pinczéje és Szöleje körül találtottna, magát ugyan a' Szölös Gazda hitének le tételével ártotlansága eránt meg mentheti, Cseléde mind azon áltol, kire Lopás bizonyodik, a' Tolvaj-ságnak kisebb avagy nagyobb mi voltá-hoz képest előbb irtt modon, az orgazda pedigh két anyiban a kárnak meg teréttésén föllül, mint a Tolvaj, büntettessenek, mely pénzbéli büntetésnek is két része az Uraságé, Harmadik az Helységé fog lenni. Ha práznoságh az

³⁷⁵ fél rajnai forint

Hegyben történék, akár szabad, akár Házos Személyek között, és ollyasok gonosztétekben vagy botránkoztató társoságokban tapasztaltattnak és Paraszt Személyek lesznek, azonnal meg fogattatván, Földes Urasághoz, kinek Jobbágyi vagy Földin Lakosok, vezetessenek érdemlett büntetésre nézve, ha pedig ollyasban nem tapasztaltattnak is, de méltó gyanossággal terheltettnak, a botránkozás ell tiltására s távoztatására nézve bé jelentessenek Földes Uraságnak, vagy hol az nem volna, Nemes Vármegye Tisztének, ilyen bűnösök meg fogásáért jár az Hegybelieknek minden személytől egy forint; Azomban akár Tolvajság, akár práznoság esetiben a Nemes Személyeknek büntetése Hegységet nem illetvén, azoknak birságlásában ne avatkozanak, hanem közelleb lakozo Nemes Vármegye Birájának bé jelencsék, hogy Törvényes Magistratus³⁷⁶ áltol érdemessen büntetessék.

Kilenczedik Articul. Ha idegen Embert vagy dolog idején csavargót talál-
nak Szőlőben vagy Gyümölcsön, szabadon meg foghassák, és a Hegy Mester
Esküttekkel edgyütt egy forintot vehessen raita, vagy négy pálcza ütéssel bün-
tethesse, ha ki látta a' Gyümölcs vagy Szőlő lopot s maga nem birván véle,
valakit az Hegybéliek közül lát és hij segítésre, az pedig ell nem megy, annak
birsago négy forint, vagy ha szegén ember, attul magát akargya meg váltoni, 12
pálcza ütés, ugy nem külömben ha valamely bujkálló személyeket az Hegyen
vadászni tapasztalnak, az Hegy Mesterek meg fogván, ha ebeik vannak, lőjék
agyon, fegyveriket, vagy Puskáikat vegyék ell és adgyák a' Földes Uraság vagy
annak Tiszte kezéhez. Ezen Articul.

a Szőlő Pásztorokra is terjesztetik, s nem csak ezeknek és Vinczelléreknek, hanem általlában mindeneknek Szent Gergel Naptul³⁷⁷ fogva Szüretnek végig a vadászat szőlőkben tilalmaztatik fegyvernek ell vesztese alatt.

³⁷⁶ hatóság

³⁷⁷ március 12.

Tizedik Articulus. Senki semminémü Marháját a szőlő föliben vagy allában a Gyepün belül Sz. György naptul fogva Szent Márton napig³⁷⁸ ne örizze, ha ki ott találja s. v.³⁷⁹ Sörtvélest, és valami képpen be lehet haitani, Hegy Mester keze alá adgya, ki azt három napig tarcsa, s ha addigh magát érette nem jelenti Gazdája, hirellye az Hegy Mester Szomszéd Helységekben is, és ha tizenötöd napigh sem jelenti magát az, kinek tulajdona az említett Marha, azután öljék le, és husábul a kárvallot embert elégécsek, többbit az Hegy Mester és be haitó magok között oszszak ell, holott éppen be nem lehetne haitani, az ollyas egy vagy két sörtvélest, és nem ismérnék, kieje légyen, a' kár tételben agyon lövethetik, s előbb irtt módon magokra oszthatták, de ha isméri Gazdáját, azon vegyék megh a kártt és Marhájának agyon lövésétül magokat meg tartóztassák, ha pedigh csak ugyan agyon lövetettnék, kináltassék meg Gazdája Marhájával, és ha a kárt meg adgya, amaszt vissza veheti, ha eöreg Marha, ugy mint ökör, Ló, Tehén vagy más Öreg Szarvas Marha találtottna kárban, bé haitván, mindenékétül az Hegy Mester 10 pénzt³⁸⁰, kissebb Marhátul pedigh, uymint Juhtul, Kecskétül s afféléktül minden darabra 2 Kraiczárt vehessen a Marhas Emberen, azon kívül a Káros Embert böcsü szerint elégécse megh, s mind addigh Hegy Mester a' Marhát ki ne adgya, Szent Márton nap után is Szent György napigh, ha termő szölöben akárminémü Marhát tapasztalnak, előbbi módon bé haicsák Hegy Mesterhez, ki is mindenikéért a meg is irtt különbözés szerint 10 pénzt avagy 2 Kraiczárt vehessen, de ha csupán szaladás képpen a' Pásztornak vétke nélkül történnék Marháknak kár tétele, csak a kárvallot embert köll megh eligétteni, más büntetése nem leszen, ellemben ha valaki szánt szándékkal Marháját szölöben bocsátta, és kárt tetett, be haitván

³⁷⁸ november 11.

³⁷⁹ sit venia verbo = bocsánat a szóért

³⁸⁰ dénárt

Marháját, négy forintra vagy Paraszt Embert 12 pálcza ütéssel büntessék, ugy föllebb jelentett haitó pénzt és okozott kárt meg fizettessék az Hegy Mesterek, ha valaki pedig ellent álván, a' kárban talált Marháját bé haitani nem engedi, vagy már bé hajtott Barmát erőszakossan, vagyis loppal ki eresztí, a Nemes Vármegye Birájának bé jelentvén és a történt dolgot meg vizsgálván s ugy tapasztalván, ha paraszt lesz, az ollatin személt kötözve Nemes Vármegye Tömlöczében küldi, ha pedig Nemes Ember, Törvény Székre idéztetik.

Tizen egyedik Articul. Nemesek Törvénynek, Jobbágyok pedig Földes Uraiknak hatalma és büntetése alá vetve lévén, illetin személybéli cselekedetek eránt, ezeknek büntetésében ne avassa magát az Helység, hanem Nemes Vármegye Tisztének vagy Földes Uraságnak bé jelencse, de ha Szabados Parasztok Szőlő Hegyen egy mást szidalmazák vagy gyalázák, azok közül a' ki vétkes lészen, ugy szintén a ki mást meg ver avagy rajta vért ereszt, négy forintra avagy 12 pálczára büntetődgyön, azon kívül meg veretnek teste sugodalmáért³⁸¹ méltó elégtételre kényszeretessen az Hegy Mester és Esküttek által, ha valaki Szőlő Hegyben más ellen meztelen kardott vagy Puskát fog ellenséges képpen avagy Verekedés közben veszedelmessen meg sebesíti Felebarátját, ott azon helyen avagy attul fogva kergetvén, akár hol is foly Szentölt Helyen kívül meg fogattassék és Nemes Vármegye vagy Földes Uraságh Tisztéhez vezetessék, hogy érdemlett büntetését ell vegye.

Tizenkettodik Articul. Megye Szegésnek négy forint vagy 12 pálcza ütés légyen büntetése, melynek is meg vizsgálására az Hegy Mester Esküttekkel ki menvén, aki vétkesnek találtatik, azt büntessék, aprólékos Megye igazértásért és megh tekintésért a' vétkes Személy 40 pénzt³⁸² fizessen Esküttek fáródságáért

³⁸¹ suhodalmáért

³⁸² dénárt

általában, mely 40 pénzből³⁸³ álló Taxát³⁸⁴ veheti az Hegybeli Magistratus³⁸⁵ ell adando szőlőknek és nagyobb kár tételeknek, úgy akár mely Hegyen lévő javoknak böcsüében, intézésében, tilalmakban, úgy mint azon áltol, hogy azon Taxa³⁸⁶ egy napi fáradságért s általában értetődgyék, tovább való foglalatosságért pedig naponként minden személyre 15 Kraiczárt vehetnek az Esküttek.

Tizenharmadik Articulus. Mikor Gyümölcs érik, és az Uraság abbul magának gazdálkodtatni kíván, akkor Hegy Mestereknek és Biráknak megh engettetik képesént való modgyával akár mellik Gazdának Szölejébül s környékébül Gyümölcset szolgálni, de egyéb éránt az Hegy Mestereknek, Biráknak úgy Szölő Pásztoroknak nem szabad fákot rázni, vagy is renden kívül Tarisznyával, Kosárral házakhoz Gyümölcsöt vagy Szőlőt hordani, hanem kötelesek az Szölös Gazdáknak jó vigyázással meg tartani, nem külömben tiltatik egyik szomszédnak a másik szölején által menni, Szölejét, Gyümölcsét le szakastani vagy föll venni négy forint avagy 12 pálcza büntetés alatt.

Tizennegyedik Articulus. Hogy ha valaki Szölejének igaz Gyepűjét rendelt határnál küllebb teszi, azt Földes Uraságnak meg jelenteni tartozik az Hegy Mester, és ha bé foglalt Fundus³⁸⁷ haszon vétele éránt Földes Uraságnak engedelmet nem fogja nyerni, az Szölös Gazda Gyepűjét előbbi helére vissza állítani köteleztetik.

Tizenötödik Articulus. Valaki tüzet csinál szőlők között, és gondviselensége miat az által más Szölös Gazdának Gyepűjében, oltoványiban, Szölejében vagy Épületében kár következik, az Uraság számára négy, Hegy Biráinak

³⁸³ dénárból

³⁸⁴ díjat

³⁸⁵ hatóság

³⁸⁶ díj

³⁸⁷ telek

részére pedig 2 forintban büntetődik, ezen kívül a káros embernek Hegység böcsüje szerint kárát meg téretteni tartozik.

Tizenhatodik Articulus. Hogy távul lévő Szölös Gazdák kárt ne vallanak, tartozni fognak az Hegy Birák naponként vagy bizonyosan hetenként Szölő Hegyet meg járni és ha valamely Vinczellért vagy Szőlő Mivest Káros munka tételben tapasztalnak, anyiszor a menyiszer, 12 pénzre³⁸⁸ büntessék, ha pedig őket nagyobb kár tételben tapasztalják, kötelességek az Szölös Gazdának és Helységnek is idején hirül adni. Menyire lehet, Férfiu Szölő Pásztorokat tarcsának, nem is lészen szabad roszt életü Aszszonyokat négy forint vagy 12 pálcza büntetés alatt tartani, midőn pedig be álléttattnak Szölő Pásztorok és Vinczellérek, eleiben adják Hegy Mesterek az Hegy igaságát, tudniillik, hogy nem lészen nekik szabad föl fogadott szőlőn kívül járni helyes ok és arra való üdö nélkül, ugyan azon szőlőben is semmi bitanglást tenni elsőben egy forint vagy három pálcza büntetés alatt, az után mi kár esik is, reá fog böcsültetni, mindezeket, úgy más történhető rossz Cselekedeteket is az Hegy Mesterek és Birák föll jegyezvén, Uraság Tisztének Hegyvám Szedéskor be mondani tartoznak, holott az Hegy Birák, vagy Szőlő Pásztorok az eö kötelességeknek végben vitelében resteknek tapasztaltattnak, hivatalokbul és szolgáltyokbul az Uraságnak hírével és akarattyával le tetessenek és helettek alkalmatossabbak rendeltessenek.

Tizenhetedik Articulus. Nemes Vármegye Limitatioján³⁸⁹ föllül senki akár minémü Munkásának napi bérét ne meriszelle fizetni, ha pedig valaki másnak meg fogadott Munkássát alatomban vagy többet igérvén néki, vagy akár mi

³⁸⁸ dénár

³⁸⁹ bérszabásán

más fartéllal ell csalla, azon Munkást az Hegységhe foglallya ell, s az ollatin Gazdát minden ell csalt Munkásért 50 pénzre³⁹⁰ büntesse.

Tizenynyolczadik Articul. Minek előtte szokás szerint az Uraság vagy hol több Földes Urak vannak, közönségessen föl nem szabadétyák a' szüretett, mind addigh senkinek sem szabad 4 forint, vagy 12 pálcza büntetés alatt szedni, szüret után pedig valameddigh a kilenczedet vagy Tizedet, ahol mint szokott lenni, az Uraság számára ki nem adgya, annak engedelmé nélkül borait az Hegyrül ell vinni azon büntetés alatt senki se meriszellye.

Tizenkilenczedik Articul. Valaki Földes Urnak tartozó igasságot³⁹¹ egy esztendeig maga rosszasságából, az az nyakasságából, s nem a' termésnek fogyatkozásából ki nem adgya, jelentessék bé Nemes Vármegyének, hogy az ellen állásának, ell mulasztásának érdemes büntetését vegye, aki pedig szőlejét szánt szándékal egy esztendő alatt nem dolgoztattván, pusztára hadgya, azt minden hozzá tartozandoival együtt ingyen ell veszesse, és Földes Uraság keze alá vehesse, ugy mind azon áltol, hogy előbb az Úr Székén³⁹² meg vizsgálassék, ell intéztessék és az Executio³⁹³ előtt Nemes Vármegye Törvény Székére vitetessék, ha pedig Szőlös Gazdának éppen bora nem teremne, melyből csak az Hegyvámot is meg adhatná, s azért vagy tellyességgel, vagy rész szerint Földes Uraságot meg nem eligithetné, következő esztendőből termésből tartozik fogyatkozást Helyre hozni, de pénzel Hegyvámot meg váltani nem köteles, ha csak maga Szabad akaratyából nem Cselekszi, anyival inkább, midőn bora vagy, nem köll az helet pénzt fizetni.

Huszadik Articul. Valaki Mustyát avagy Borát vízzel vagy valami mással öszvő keveri s aképpen meg rontya, s ugy vagy Urának Hegyvámában, vagy

³⁹⁰ dénár

³⁹¹ adót

³⁹² úriszéken

³⁹³ végrehajtás

másnak pénzért adgya, elsőben is ugyan az által okozot kártt meg téreteni köteleztetik, azon kívül pedig Négy forintot az Uraság számára, két forintot az Hegységnek fizessen avagy azok helet 12 pálcza ütésekét szenvedgyen.

Huszon edgyedik Articulus. Kinek az Uraságh vagy annak engedelmével az Helység puszta parlag szőlöt ad föll, azt meg épétvén, ha az után Vér ág³⁹⁴ találtottna is hozzá, semiképpen ell ne vehesse tőle, hanem az építő birhassa, mint örökjét, csak Földes Uraságnak attul járandó igasságot meg adgya.

Huszon Kettődik Articulus. Pöröknek ell távoztatására nézve és hiteles Bizonságnak okáért is senkinek az Hegy Mester és Esküttek hire nélkül alomban Szőlöt vásárloni 4 forint vagy tizenkét pálcza büntetés és az ell adásnak semmisége alatt (ha szomszéd vagy attyafi azon szőlöt meg akarná tartani) szabad ne legyen, hanem az Hegy Mester vagy Eskütyei által először Földes Uraságnak, az után mind Vér szerint való Atyafiaknak, mind Megyészomszédoknak hirévé adattassa az ell ado Féll, azoknak vagy akarattyával, vagy tudományával készüllön meg az ell adás, nem csak jelen legyen, de föll valló levelet keze Kereszt vonyásavol is erősécse az ell adó, melly Levél az Helység Könyvében is bé irattasson.

Huszon harmadik Articulus. Ha valaki szomszédi vagy Vér ági jussal és igassággal vagy más hasonló okok alatt szőlő ell adásának ellene akar mondani, vagy attul a meg vevőt tilalmaztatni, ezeket az ell adástul fogva számlálván, egy esztendő s egy nap alatt vigye véghez, másképpen azon üdö ell mulván keresetit ell veszti és többé az ell adott szőlőhöz nem juthat, mert Törvéntelen dolog volna, hogy minekutánnó meg vásárlott szőlő több esztendők forgása alatt másnak sőrénységével és költségével meg jobbittatott, raita tett iparkodásnak meg téréttése nélkül a szerint, mint ell adatott, vetetődgyön vissza, mind

³⁹⁴ származás révén jogos örökös, rokon

azon áltol ha valamely Vér ág vagy egyéb Törvényes Successor³⁹⁵ avagy Szomszéd távul lévén és az ell adást meg nem tudván, említett üdö alatt meg nem jelenhetne, ugy az Árva, ki Gyermeki Sorsban maradott, maga igasságát ell nem veszti, hanem az ell adatott szőlőt, ha tapasztalható jobbétás vagy kár leszen benne, böcsü szerint, ha pedigh se kár, se jobbétás nem leszen raita, csak azon áron, mint Hegységbéli föllvalló Levél vagy alkuban jelen volt hiteles személyek vallása szerint ell adatott, meg nyerheti, kinek az jelentett okok megh bizonyíttásával minden hoszas pör nélkül a szőlő hozzá tartozandóival együtt Birák áltol megh ítélteszen, ugyan azért Hegység is minden szőlőbéli ell adást Könyvében irattasson, ki áltol és kinek, mely napon s esztendőben adatott ell? Hogy az után üdövel, midön szükség hozza magával, minden szőlőnek ell adassa világoságra jöhessen.

Huszon negyedik Articulus. Midőn Atyafi, Szomszéd vagy adosétó ember valamel szőlőbül részt, Törvényt vagy elégtételt Kiván, tartozik előbb az Uraságtul vagy annak Tisztétül, kinek Földes Uri hatalma és bírásó alatt vagyon azon Szőlő, Hegy Birákra Commissiot³⁹⁶ venni, mely mellett azok a' Feleknek 15^{öd} napot rendellenek és hireké adgyák, akkor az Hegybéli Esküttek öszvő Gyűlvén, mind két Félt meg halgassák elegendő képpen, s közöttök igaságos intézést tegyenek, ugy mind azon áltol, hogy mind addigh Executiót³⁹⁷, vagy is foglalást avagy mérést ne tegyenek, vallameddigh az Uraságnak vagy Tisztének irásban meg nem küldik, miben légyen a Feleknek dolga? S attul ítéletet és ennek véghez vitelére Ujjabb Commissiot³⁹⁸ nem vesznek, ezt azomban Csak Hegyvám vagy egyéb Földes Urnak járo adomány alatt lévő Szőlökrül értvén,

³⁹⁵ örökös

³⁹⁶ megbízást

³⁹⁷ végrehajtást

³⁹⁸ megbízást

mivel Nemes vagy föl Szabadított Szőlők Törvény Szerint rendeltetett Biróságot illetnek, nem Hegybéli ítélet alá valok.

Huszon eötödik Articulus. Akár mely Attyafi, Szomszéd vagy adosságot kereső ember valamely Szőlös Gazdának szölejébül részt vagy szölejét foglaltatni kívánná, annak Törvényes folytatása Szüretnek végezetétül fogva Sz. Gergel napig³⁹⁹ meg engedtetik, de ennek utánno Szőlő Munkájo magát elől adván, hasonló Törvény tétel és foglalás Szüretig tiltatik. Mellyre nézve azon üdö alatt Helység tartassék, ha szükség, többször öszvö jöjjenek Hegy Mester és Esküttek, az ollatin pörlekedőket elégségesen meg halgatván, kereseteket, Feleleteket, bizonyéttásokat és Tanuik valásit a Notarius igazán érthetőképpen foly irgya, azokbul minémü ítéletett tesz az Helység, egy más után papirosra jegyezze, mellyel ha valamellik Fél nem eligszig, szabad appellalni⁴⁰⁰, vagy is ell vinni Földes Urhoz minden Törvény tételét vagy büntetését az Hegységnek, Földes Ur Törvény tételét is a Nemes Vármegyére hazánk Törvénye szerint.

Huszon hatodik Articulus. Aki az Helységnek eleibe Törvényre idéztettvén, meg nem jelenik, egy forint meg átolkodás büntetésen marasztason, és a' Kereső Félnek keresete azzonnal meg ítéltessen, Szabad légyen mind azon átol mind eképpen, mind másképpen is pörét vesztő embernek a' meg irtt Büntetés le tétele és kereset Joszágnak töle ell foglalása után Földes Uraság, vagy holl az különös nem volna, hanem többen együtt birnák a Keresetbéli Szőlőt, akkor Nemes Vármegye Feö Tiszte Commissioja⁴⁰¹ mellet Uj Törvént⁴⁰² kezdeni és Ügyét igazétani.

Huszon hetedik Articulus. Valaki azért szőlő öröksége, ugy Hegyvám alatt lévő irtás földek vagy Rétek eránt pört akar kezdeni, az ollyasnak Gazdáját

³⁹⁹ március 12.

⁴⁰⁰ fellebbezni

⁴⁰¹ megbízása

⁴⁰² pert

Szüret után akár mely napon Helység Birája vagy Esküttye áltol meg intetni, egyszer s mind azon Szőlőrül, Földtül vagy Réttül ell tiltatni, az intő és tiltó Esküttnek fáródságáért 12 pénzt⁴⁰³ fizetni, annak utánno Hegy Mester által rendelendő és kereset alá vettetett embernek tutáro adandó, tizenötöd napra dolgát Helység eleiben adni, arra az All Pörös szóval vagy irással felelni, mind két részrül magok feleletit vagy hiteles Levelekkel, vagy meg esküttetett Bizonságokkal világosítani, azokat Notarius rend szerint írásban foglalni, és végezetivel a Feleleteknek, azokra az Helység igaz Törvényt tenni, s ha azal valamellik Fél nem elégedne, s ugy kívánná, a' Földes Uraságh vagy Nemes Vármegye Tiszte eleibe az egisz Törvént, valamint folyt, ell küldeni tartozzon.

Huszonnyolczadik Articulus. Hogy ha valaki feslet nyelveségébül a Szölő Hegyen igasságot Szolgáltató Hegy Mestert és Eskütteket meg hamisolta vagy meg szidja, tehát Hegy Mester ellen 4, Eskütt ellen 2 forint, holott az egisz Hegy Népit a Törvény tételkor meg mocskolla, 4 forint birságon maradgyon, mellynek fele Földes Uraságh, vagy hol az nem volna, Nemes Vármegyei Magistratusé⁴⁰⁴, huson⁴⁰⁵ fele pedig az Helségé, mert nem illik, s nem szabad akár mely Törvényes igazításokban, ha szintin véttenének is, a Birákat és Eskütteket gyalázni vagy hazuttolni, hanem Törvényeket, ha nem tetzik, böcsületessen és tartozó engedelmességgel megh követni, ugy Földes Uraságh vagy Nemes Vármegye eleiben appellalni⁴⁰⁶, fáródságokért pedig és üdőzésért a Biráknak és Eskütteknek általlában jár 52 pénz, mellyet az kereső Fél fog le tenni, s azon kívül pediglen semmivel sem tartozik. Be valló Levélnek ki adásátul és Hegy Könyvében irásátul öszvöséggel 50 pénzt⁴⁰⁷, felére a' Vevő,

⁴⁰³ dénárt

⁴⁰⁴ hatóságé

⁴⁰⁵ hason

⁴⁰⁶ fellebbezni

⁴⁰⁷ dénárt

másik felére az ell adó fizesse, ha pedig egyéb irást tetettne akar ki attul, mely egy Arkus⁴⁰⁸ papirust bé nem tölt, hét Kraiczárt, egy Arkustul pedig és ugy ha több lészen is, mindenikétül mind irásért, mind papyrosért az Notariusnak fiztessék 15 Kraiczár.

Huszon Kilencedik Articulos. Böcsüben ily rendet tarthatnak az Esküttek, hogy egy Szölő Tőnek akartva vagy Gondviseletlenségh miat let ki törését egy Garasra⁴⁰⁹ és egy esztendős jó oltovánnak ell rontását hat Garasra böcsülhetik, de az üdősbb oltovánnak ki törisében és telleséggel való ell rontásában mind a Gyümölcs fának indulattyát, mind annak mivoltát s minémüséget szükséghe tekénteni, mert a jo indulatu két vagy három esztendős oltovány többet ér az egy esztendősnél, és egy porgamen⁴¹⁰ vagy Torzsátlan körtvél tiz korpa Körtvénél is, azért fáját is töbre böcsülhetni, és ezen böcsü csak kár tételekben mintegy büntetés helet is tartasson, általlában való Szölök böcsülésében pedig nem azon módot kövessék, hanem a' Szölőnek és oltott Fáknak mivoltához és érdeméhez képest jo lelkek ismérete és le tett hitek szerint minden emberi tekéntet félre tételével Istenessen végezzik a' böcsüt.

Harminczadik Articulos. Mivel pedig némely Helységek ellen sok féle panaszk adták elől magokat, hogy gyakorta heltelen ítéleteket tettek, mégis ollanokat, ámbár a Felek közül egyikének vagy másikának nem teczet, executioban⁴¹¹, vagy is foglalásban vették, Földes Uraság eleibe bővebb vizsgálásra nézve vinni nem engették, sőt némelkor, ha ki az eránt ellenek szollot, azt megh hurczulták, testében vagy erszényében büntették, oly dologban is ereszkedtek, mely Szölöt vagy Gyepün belül való Jószágot nem illetett, mely Helletlenségek néha attul is történhetek, hogy bor ital közben foltatták a' dolgot,

⁴⁰⁸ ív

⁴⁰⁹ 20 garas = egy rajnai forint

⁴¹⁰ pergamenkörte: sima, fényes, kemény bőrű körtefaj

⁴¹¹ végrehajtásban

annak okáért hogy mind helyessebben, mind csendesebben folyanak az Hegységh dolgai, regvel jozanon tartassanak Helységek⁴¹², vagy is Gyülekezetek, étel s ital után siminémű Törvényt ne lássanak, senkit se büntessenek, és hogy azon Gyülekezetek miat Isteni Szolgálotott, ugy mint Sz. Misét és lelki Tanítást ell ne mulassák az Hegységbéliek, Vasárnap és Ünnepe Napokon Helység ne tartasson, semmit ami Gyepün kívül való, Hegy Birák maguk eleiben ne vegyenek, semminémű Törvént akár mely Pörlekedő Fél kérésére is, hol Földes Uraság vagyon, annak vagy Tisztének Commissioja⁴¹³ nélkül ne tegyenek, amely ítéletet tesznek pedig (mint föllebb is meg irattatott), minek előtte Földes Uraságh vagy Tiszte meg nem vizsgálja és helyben nem hadja, executioban⁴¹⁴, vagy is foglalásban ne vegyék, szabott büntetések meg vételésében mértékletessek legyenek, és ha valaki magát meg keményítvén, Birák ellen ezen Articulusok szerint érdemlet büntetést magán meg venni nem engedné, az olyannak személlét ne báncsák, ne kalodázák, ne lánczollák, hanem Földes Uraságnak, vagy hol az nincsen, közelebb lakozó Nemes Vármegye Birájának adják bé, ugy annak segítségével az Articulusokban rendelt büntetést mind előbbi vétkéért, mind az ellen állásért vegyék meg, egy szoval (kivéven az Isten ellen káromkodókat, idegen kborlokat, Szököt Katonákat, kikre különössen, hogy hailékokban s szölök körül ne lappangjanak avagy tartassanak, vigyázni köteleztettnék, és kiket lopáson, veszedelmes vezekedésen vagy práznaságon éppen raita kapnának Paraszt Embereket) senkinek másnak az Helységbéliek közül személléhez ne nyullanak, hanem mind büntetést vagy birságot, mind Törvénynek sullosétását Gyepün belül való Jóságokbul exequállák⁴¹⁵, vagyis tellyesécsék bé, hanem akik testekben szenvedendő büntetésre ítéltettnék előbb

⁴¹² hegység gyűlései

⁴¹³ megbízás

⁴¹⁴ végrehajtásban

⁴¹⁵ végrehajtsák

írtt módon, azok eránt lett Törvénye az Helységnek Földes Uraság vagy Nemes Vármegye Tiszte áltol helyben hagyatattván, az után foghattyák meg és szabott büntetést személyyeken végben vihetik, de tovább ne tartóztassák az Helybéliek.

Harminczedgyedik Artículus. Nem láttatik ugyan helye s oka lenni az ellenálásnak, midőn valaki előbb írtt Artículusok értelme szerint meg marasztattván exequáltatik⁴¹⁶, de ha mégis történne, az ollan ellen álo mindgyárt adgya okát cselekedetinek, mely ha elégségesnek az Helységhez és leg inkább az Földes Uraság áltol nem találtatik, előbbi meg marasztáson fölül négy forintra vagy 12 pálczára és másik Félnek okozott költség meg fizetésében büntetődgyön és edgyütt exequáltasson⁴¹⁷ az ellen áló, mely pénznek fele az Uraságé, huson⁴¹⁸ fele pedig Helységé légyen, és mivel ezen Artículusokhoz képest több rendbéli büntetésekből és birságokból jár az Uraságnak része, azon okból esztendőnként Hegyvám vagy Dézma szedéskor köteleztetik az Hegy Mester minden azon esztendőbéli Törvény tételekből bé vét birságokról Földes Uraságnak vagy Tisztének számot adni, hogy mi Szent Egyházot illető, oda fordéttasson, ami Földes Uraságnak is járandó, bé szolgáltatásson, hasonlót értvén az Nemes Vármegye Magistratussa⁴¹⁹ eránt oly Hegyekben, a' melylyekben vagy nincs különös, vagy pedig sok és Törvény tételhez értettlen a Földes Ur.

Harmincz Kettődik Artículus. Több izbéli Kegyelmes Parancsolati Szerint Főlséges Császárné és Királyné Aszonyunknak más különböző mértékkel éléssellességgel ell tiltattván, mind adásban, mind vevésben, ugy Hegyvám vagy egyéb Hegy igazságának be szolgáltatásában Posonyi akóval s Iczével éllenek,

⁴¹⁶ végrehajtatik

⁴¹⁷ végrehajtatasson

⁴¹⁸ hason

⁴¹⁹ hatósága

és e végre Nemes Vármegye Billegjével vagy Tisztének pöcsétyével jelölt igaz Posonyi iczét és akoló fát tarcsanak az Hegybéliek, melyel midön adnak vagy vesznek, a' bort mindenkor Hegy Mester vagy egy Hegybéli Eskütt jelen lételében meg akólyák, s a képpen nem is alatomban, alku szerint való árán adhassák ell s vehessék meg, holott akár Hegybéli, akár külső ember ellenközöt titkon vagy nyilván Cselekedni tapasztaltatik, anyiszor amenyiszor, Nemes Ember ugyan négy forintra, Nemtelen pedig tizenkét pálcza ütessel büntetődgyön, s azonnal a Vidéki anyi érőig Zálogoltasson, Hegybéli mind azon áltol leg közellebb tartandó Helység Gyülekezetiben bé adatasson, és ott másoknak is példajáro előbb irtt büntetést szenvedgye, ki ha Nemes Személy vagy eőreg, vagyis beteges erőtlen Paraszt Ember lészen, és magát azon vagy egyébb más testbéli büntetéstül kivonnya, négy forintal meg váltani, illetin pénznek fele az Helységnek, másik fele pediglen Földes Uraságnak, vagy hol az sok avagy ippen nem volna, a' Nemes Vármegye Mlagistratussának jár.

Harmincz harmadik Articulus. Végezetre noha ismét több izben már Fölséges Aszonyunknak kegyelmes rendelkezéséhez képest Szokot Currens⁴²⁰ által minyájóknak értékre adatott, hogy minden Munkást tartó Gazda az étel és bor ital adásban is mértékletességet tartson, főttet nem többször, Napjában kétszernél, akkor is csak két félét, de nem Beleseket⁴²¹ s afféle kényes Süteményeket, bort pedig Napjában nem többet egy iczénél egy Munkásának adjon, mely közönséges jonak elől moszdéttására és a szeginségnek meg tartására szolgáló rendelőt mivel szőlő munkáltatásnak üdején leg inkább szokták a Gazdák áltol hágni, ugy hogy némellek Szőlő Munkának se tarcsák, ha csak meg nem részegedhettnék, kivált midön a bornak bőv termése vagyon, honnénd egyébb gonoszságok és veszedelmes következéseken kívül az is tör-

⁴²⁰ körlevél

⁴²¹ rétestésztából készült sütemény, melynek tölteléke van

ténik, hogy részeg elmével és tétovázó kézzel nem hasznos, hanem kárt a Szőlő Tők körül okoznak a Munkások, melyre nézve az Hegybéli Magistratus⁴²² különös vigyázással légyen, hogy az Hegyben a meg irtt és hirdetett hasznos rendelés minden leg kisebb czikellében is meg tartassék, melyre az Esküttek vigyázni és ha kiket vétkeseknek tapasztalnak, az közelebb lévő Nemes Vármegyebéli Tisztnek be jelenteni ell mulattyák, önnön magok példáson és Tömlöczel is büntettetni fognak.

Praesentes Articuli quoad Taxa et Birsagia B. Resolutionibus Caesareo Regiis accomodati ex determinatione I. Cottus Szaladiensis pro observandorum observamine Promonthorialistis Arácsiensibus extradati sunt sub dato Szalaegerszegh 5. Julii 1780. per Joannem Farkas de Boldoghfa praelibati I. Cottus jur. ord. notarium m. p. (L. S.).⁴²³

Arra a kérdésre, hogy honnan erednek a Zala vármegye által 1752-ben kiadott és módosításokkal Arácson is bevezetett hegytörvények, nem lehet minden esetben pontos választ adni.

Zala vármegye az 1752. július 12-én tartott közgyűléséből kirendelt egy deputációt, amelynek a feladata a vármegye szőlőhegyi statútumok vagy artikulások megalkotása volt. A rendelkezés közvetlen előzményét a szőlőhegyi bíróságok és közösségek elleni gyakori panaszok képezték. A szőlőhegyi bíróságok ugyanis a régtől fogva létező és a földesurak által újabban kiadott és némely törvénytelenségeket is magában foglaló artikulusokra támaszkodva, nemesi és nem nemesi személyekben és dolgokban szigorú és törvénytelen ítéleteket tettek. Ezek eltörlése és a szőlőhegyi közösségek és bíróságok között

⁴²² hatóság

⁴²³ A díjakat és bírságokat illetően a császári királyi rendeletekhez alkalmaztatott jelen artikulusok Tekintetes Zala Vármegye végzéséből az arácsi promontorialistáknak kiadattak Zalaegerszegen 1780. július 5-én Boldoghfa Farkas János, Tekintetes Vármegye hites főjegyzője által m. k. (P. H.)

a törvényeknek megfelelő rend bevezetése és megtartása érdekében a szolgabírák minden szőlőhegyi artikulust összegyűjtöttek, vagy a hegybírák által összegyűjtettek, hogy azokat felülvizsgálják, és ha a törvénnyel nem egyeznek, kiigazítsák.

A deputáció a szőlőhegyi bírák és közösségek számára kidolgozott artikulusokat 30 pontba rendezte, amelyeket a legjobban szabályozott uradalmak és a vármegye által kiadott artikulusokból állítottak össze. Az artikulusokat szavazással elfogadták és a szőlőhegyek számára a vármegye hiteles pecsétje alatt kiadták. Az azokkal ellenkezőket érvénytelenítették. A vármegyei szőlőhegyi artikulusokat a vármegye többi statútumához csatolták.

Az ügyben kirendelt deputáció tagja volt az alispán előlétele alatt három táblabíró, négy szolgabíró, a csáktornyai és a szentgyörgyvári prefektus, a kánizsai, a kemendi és a szécsiszigeti tiszttartó, a lendvai-szentgróti uradalom, a veszprémi püspökség, az óbudai prépostság és örkanonokság fiskálisa és a vármegyei jegyző. A deputáció 1752. szeptember 1-én megtette jelentését, amelyben részletesen csupán a földesúri joghatóság szempontjából Zala megyében működő háromféle szőlőhegyi bírósággal foglalkozott: 1. olyan szőlőhegyek, ahol földesúr nincs, mert nemesek és libertinusok bírják, 2. olyanok, amelyekben egy földesúr van, 3. olyanok, amelyekben több földesúr van, ezért az egész szőlőhegyi közösség egyik földesúrnak sincs alávetve. Mindhárom esetben biztosították a hegybírók ítélete elleni jogorvoslat lehetőségét azáltal, hogy a sértett fél a földesúrhoz, tisztjéhez vagy a vármegye szolgabírájához fordulhatott, a vármegyéhez vagy annak törvényszékéhez fellebbezhetett.⁴²⁴

⁴²⁴ ZML Zala vármegye nemesi közgyűlésének jegyzőkönyve 1752. szeptember 1. 847–851. (a deputáció jelentése), 860–878. (a 30 pontból álló szőlőhegyi artikulusok teljes szövege), 909–912. pp. (a vármegyei statútumok között a „De corrigendis iudicium promonthorialium excessibus” című statútum, amely lényegében megismétli a deputáció jelentését).

Bizonyos, hogy a vármegyei hegytörvények számos artikulusának eredete a Nagyrécséhez tartozó baconaki szőlőhegy 1701. évi artikulusaira vezethető vissza, melyeket Festetics Pál adott ki a szőlőhegy megtelepítésekor.⁴²⁵ Ilyenek a következők:

- a gyepűk megcsinálásának kötelezettségéről: vármegyei 2., baconaki 16. artikulus,
- a szőlőhegyi utak megcsináltatásáról: vármegyei 3., baconaki 17. artikulus,
- a szőlőhegyen való közlekedés szabályairól: vármegyei 7., baconaki 1. artikulus,
- a lopás büntetéséről: vármegyei 8., baconaki 4. artikulus,
- idegen ember, szőlő- vagy gyümölcszedő büntetéséről: vármegyei 9., baconaki 2. artikulus,
- a szőlőhegyen való marhatartásról: vármegyei 10., baconaki 3. artikulus,
- a verekedők és kardot, puskát fogók büntetéséről: vármegyei 11., baconaki 5–6. artikulusok,
- a megyeszegés büntetéséről: vármegyei 12., baconaki 7. artikulus,
- a földesúrnak járó gyümölcsről: vármegyei 13., a baconaki artikulusok földesúr általi kiegészítésében a 10. pont,
- a gyepű kijebbi tételének büntetéséről: vármegyei 14., baconaki 18. artikulus,
- a szüret kezdetéről: vármegyei 18., baconaki 8. artikulus,
- a parlagszőlők földadásáról: vármegyei 21., baconaki 15. artikulus,
- az előljárók meghamisolásának büntetéséről: vármegyei 28., baconaki 13. artikulus.

⁴²⁵ *Égető* 1985. 71–74. – Uo. 39. Baconak Gersétől kapta meg az artikulusokat.

Néhány esetben a magyar törvényekre is visszavezethető a hegytörvények egy-egy artikulusa. Ilyenek lehetnek a borhamisításról, az illetékekről és a vadászat tilalmáról szólók.

A vadászat és madarászat szabályozásáról szóló 1729. évi 22. törvénycikk megerősíti Ulászló 5. dekrétumának 18. cikkelyét, megtiltja a parasztoknak az agarak és vizslák tartását (az arácsi 9. artikus szerint a bujkáló és a szőlőhegyen vadászó személyek ebeit lőjék agyon, fegyvereiket, puskáikat vegyék el). Az 1723. évi 118. törvénycikk a kiváló borok meghamisításának meggátolásáról született a borkereskedelem védelmében, míg az arácsi 20. artikus a földesurat is védi a borhamisítás következményeitől. Az 1609. évi 62. tc. a levelek és kiváltságok taksájáról rendelkezett, amelyhez képest az arácsiak más tétéleket alkalmaztak.

Több esetben uralkodói rendelkezésre hivatkoztak a hegyartikusok szövegében. A pozsonyi – szilárd és folyó – mértékek bevezetéséről szóló 32. artikus tulajdonképpen a helytartótanáctól 1772-ben érkezett leirat nyomán keletkezett.⁴²⁶ Arács Zala megyéhez tartozott, s Veszprém megyében 1772. május 11-én hirdették ki Zala megye közgyűlésének az ügyben hozott első határozatát, majd szeptember 14-én a másodikat is, amelyben a vármegye augusztus 18-i közgyűlése a határozatot megsértők büntetéséről is rendelkezett.⁴²⁷ A 33. artikus szintén Mária Terézia rendeletétől ered, amikor a munkások étellel és itallal való mértékletes ellátásáról szól. A vasárnapok és az anyaszentegyház által rendelt ünnepek megtartásáról szóló 5. artikus a megtartandó ünnepeket ugyan nem sorolja fel, de azokat a vármegyék kihirdették a helységekben,

⁴²⁶ VeML Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 16/1772. január 8.

⁴²⁷ VeML Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 21/1772. május 11. – Uo. 18/1772. szeptember 14.

Veszprémben pl. 1738-ban.⁴²⁸ A király által kiadott rendelkezés megszegői súlyos pénzbüntetést vagy testi fenyítést kaptak. (Korábban I. László király dekretuma első könyvének 38. fejezete sorolta fel a megtartandó ünnepeket.) 1772-ben részleteiben is szabályozták a vásár- és ünnepnapokon megtartandó rendet.⁴²⁹ 1774-ben a helytartótanács leiratában büntetés terhe alatt megtiltotta a szőlőhegyeken a szombati napon való munkavégzést.⁴³⁰

Vármegyei rendelkezések képezték a 17. artikulus forrását, amelyben a munkások bérének a vármegyei bérszabás szerinti megtartását rögzítették. Nem volt szükség írott forrásra hivatkozni olyan esetekben, amikor a peres eljárás szabályairól írtak, mivel ezeknek a megfogalmazása a Zala megye által 1752-ben a vármegyei hegytörvények kidolgozására kirendelt deputációban helyet foglaló vármegyei jogtudó értelmiség számára nem jelenthetett gondot (24–27. artikulusok).

Több esetben hiába is keresnénk a közvetlen forrást, hiszen olyan régi gyakorlatról van szó (a lopók, paráznák, idegenek, csavargók megfogásának, a megfogásukban való segítségnyújtásnak, továbbá a kártevők bejelentésének kollektív kötelezettsége), amelyek talán arra vezethetők vissza, hogy „a feudális jog majd minden népnél ismerte a falu kollektív felelősségét.”⁴³¹

További kutatásra van szükség annak megállapításához, hogy a Zala megyei hegyközségek, hegytörvények megszületését mennyiben segítették elő a szőlészetben (szőlőfajták, fajtaváltás, metszés, gréci olló), borászatban (stájer vas mint abroncsvas, borkezelés), kereskedelemben (cseregyerekrendszer, stájer

⁴²⁸ VeML Veszprém város köz- és tanácsülési jkv. 1738. július 9. 426. pont.

⁴²⁹ VeML Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 12/1772. december 15.

⁴³⁰ VeML Veszprém vármegye nemesi közgyűlésének iratai 16/1774. július 14.

⁴³¹ Bolla–Horváth 1977. 9.

ló, muraközi ló) évszázadokon keresztül fenntartott osztrák, stájer kapcsolatok.⁴³²

A 18. század derekán Zala vármegye által megalkotott hegytörvényekben a legtöbb új artikulusz a földesurak és a nemesi birtokosok érdekében született meg. A földesúri érdekek biztosítását az artikuluszok a földesúri úriszékek felsőbbségére (ítélkezés előtt a földesúrtól kell megbízást szerezni, a hegység ítéletét csak az ő vagy tisztje jóváhagyásával lehet végrehajtani), az úriszékhez való fellebbezés lehetőségére, a földesúrnak járandó boradóra, a szőlők megmunkáltatásának kötelezettségére vonatkozó artikuluszokkal valósították meg (19–21., 24–27., 30–31. artikuluszok).

A szőlőhegyeken birtokos nemesek érdekeit szolgálták az alábbi rendelkezések:

- választott hivatal föl nem vállalásáért a nemes nem büntethető: 1. artikulusz,
- nemes csak pénzbüntetésre ítéltető: 2. artikulusz,
- káromkodásért a nemest nem büntetheti a hegység, hanem a vármegyei tisztnak kell bejelenteni: 4. artikulusz,
- a nemes személye nem való parasztbíróság hatalma alá, a nemeseknek nincs bejelentési kötelezettsége a kártételekről: 6. artikulusz,
- tolvajság és paráznság miatt a nemest a hegység nem büntetheti, hanem a vármegye bírójának kell bejelenteni: 8. artikulusz,
- nemes nem tömlöcözhető, hanem törvényszékre kell idézni: 10 artikulusz,

⁴³² *Égető* 1985. 13. hivatkozik Mell, Anton: Das steierische Weinbergrecht und dessen Kodifikation im Jahre 1543. Wien, 1928. c. művére. (A kötet beszerzése folyamatban van.) – *Csoma* 1982a. 331–341.

– nemesek a törvények, a jobbágyságok a földesúr hatalma alá vannak vetve:
11. artikulus,

– nemes szőlők nem tartoznak a hegység ítélete alá: 24. artikulus.

Újdonság volt az eladó leveleknek a hegység jegyzőkönyvébe való bejegyzési kötelezettsége, ami azonban nem jelentette azt, hogy a hegység hiteleshely lett volna.

A szőlőhegy előjárói

A tisztújító közgyűléseket a hegytörvények szerint Szent György-nap (április 24.) tájban kellett megtartani, de az arácsiak rendszerint március 25-én, tehát egy hónappal korábban tartották. 1848-ig előfordult, hogy március 15-én, 18-án, április 1-én, 3-án, 8-án, május 8-án volt a tisztújítás. A tisztújítás legtöbbször közgyűlésen, „közönséges hegygyűlésen”, „promonthorialis közönséges gyűlésen” történt. A hegybíró, hegyesküdtet, hegyestereket voksolással választották meg.

Az újonnan választott tisztségviselőket felesküdtették, a régieket megerősítették, konfirmálták tisztségükben. A hivatalt nem vállaló hegyestereknek lehetőségük volt arra, hogy váltság vagy taxa lefizetésével a terhes kötelezettségtől megszabaduljanak. A váltság összege 1802-ben 3, 1810-ben 4 forint, de rendszerint 2 forint volt.

A hegybírák. A hegybírói tisztséget 1797-től 1848-ig legtöbbször gr. Esterházy uraság jobbágysái töltötték be. Két alkalommal a nemes Csepely családból választottak hegybíró. Öt nőnemes (agilis) összesen 17 évig viselte a hegybírói tisztséget 1810 és 1846 között. A hegybírák megválasztásába nem szólhattott bele a földesúr, mert a hegység tisztújításain nem volt jelölési joga (candidatio), mint a községi bíróválasztásokon. A gr. Esterházy uraság jobbágysai-

nak túlsúlyát mutató hegybírói névsor azt bizonyítja, hogy a grófoknak az emberei viselték a vezető tisztséget az arácsi szőlőhegyen. 1812-ben ennek megfelelően feljegyezték a jegyzőkönyvben, hogy „Eő Excellenciája Eszterházi részéről közönséges akaratból választatott Hegy Bírónak Juhász János.”⁴³³ Így az arácsi nemesség nem tudta elérni az Esterházyakkal szemben azt, amit az alsóörsi nemesség a veszprémi káptalan ellenében: a földesúr jobbágysai és a nemesek felváltva vagy együtt adták a hegybírókat. Igaz, az arácsi szőlőhegyen nem következett be az sem, ami Alsóörsön, ahol a 19. század első felében az uraság gazdája lett a hegybíró hosszú időn át.⁴³⁴

A Balaton-felvidéken a 18. századtól kezdve a társadalmi fejlődés olyan irányt vett, amelynek következménye az agilis (nőnemesek) elszaporodása lett.⁴³⁵ Balatonfüred, Alsóörs, Arács társadalmát az egyházi és világi nagybirtokos földesurak jelenléte ellenére is a három rend (nemesek, nőnemesek, jobbágysai) együttélése és együttműködése határozta meg.⁴³⁶ Minden bizonnyal a református egyházból eredt az 1848 előtti Balaton-felvidéki önkormányzatoknak az a sajátossága, hogy minden rendű ember viselhette a törvénybírói és esküdtségi tisztségeket.⁴³⁷ Füred egyik földesura, a tihanyi apát a „nemes és pór

⁴³³ VeML Arács hegység jegyzőkönyve 1812. május 8.

⁴³⁴ *Lichtneckert* 1996. 328–332

⁴³⁵ *Szabó* 1983.

⁴³⁶ Az 1813-ban kezdődött arányosítási per idején az arácsi nemes és agilis közbirtokosságot 18 nemes és 13 nőnemes alkotta. Az 1828. évi országos összeírás során 8 nőnemest írtak össze, akik valamennyien zsellérek voltak. A nőnemesi családok 1813-ban: Bertók, Bósa, Csík (2), Kazó, Kiss, Kiss Mátyás, Molnár, Saáry, Szegedi (3), Vámos; 1828-ban: Bertók, Csík, Kazó, Mátyás, Molnár, Saáry, Szegedi (2). A faluban 15 telkes jobbágy, 34 házas és 6 házatlan zsellér élt. (13. ábra) – Az igazolt nemesek száma 1828-ban 17 fő, a nem igazolt nemeseké 1 fő. *Kovácsics–Ila* 1988. 127.

⁴³⁷ Az alsóörsi nemesek és nem nemesek különös együttélésére figyelte Degré Alajos is a nemesi községek történetéről írt tanulmányában. *Degré* 1977. Az ilyen önkormányzatban nemcsak a jobbágysai, hanem a nemeseket is büntethették testi fenyegetéssel. Alsóörsön a nemesek pálcázására nem egy példa van. Igaz, előtte kikérték a nemes vagy az ifjú nemes apjának hozzájárulását, amit a pénzbüntetés elkerülése végett meg is

embereknek keverék társaságát” törvénytelen „státusi ideá”-nak nevezte, amelyet nem ismert el és mindent elkövetett a megszüntetéséért, amit az 1830-as évek közepén sikerült is elérnie.⁴³⁸ Eddig nem kerültek elő olyan források, amelyekkel a nemesek, nőnemesek, jobbágyok együttműködésére épülő községi önkormányzat működését Arácson is bizonyítani lehetne.

Bár nem lehet demokratikus intézményeknek tekinteni a szőlőhegyi önkormányzatokat, nemesek, jobbágyok, polgárok egyformán a tagjai és tisztségviselői lehettek. Arácson azonban nincsenek adatok a 18. század második felében működő hegybírókra és rendi hovatartozásukra.

A közeli hegyközségek (Alsóörs, Csopak) története azt mutatja, hogy a 18. század második felében a szőlőhegyi önkormányzat még nem parasztbíró-ságot jelentett, s a nemesség aktívan részt vett az önkormányzatok vezetésében. Csopakon 1754-től 1801-ig 15 évben nemes, 4 évben mezővárosi polgár, 6 évben csopaki jobbágy volt a hegybíró. A nemesek és a veszprémi polgárok között rangos személyeket találni, helyettes szolgabíró-t is és olyant is, akit Veszprém város főbírájává választottak. 1801-től 47 éven át jobbágyok töltötték be a hegybíró tisztségét.⁴³⁹

Az Arácshoz hasonló társadalmi összetételű Alsóörsön a veszprémi káptalan nem elégedett meg azzal, hogy a hegygyűléseken az ő tisztje elnökölt, gyakorolta a jelölés jogát, hanem az önkormányzatban közvetlenül is képviseltette magát azáltal, hogy a falubeli káptalan vagy uraság gazdáját vagy bíróját választatta meg hegybírónak. A tisztség viselője a káptalan jobbágyainak előljá-

kapott az előljáróság. Az alsóörsi törvénybírói jegyzőkönyv teljes szövegét közli *Lichtneckert* 1996. 245–269.

⁴³⁸ VeML TAL Úriszéki jkv. 1833. november 11.

⁴³⁹ *Lichtneckert* 1997. 363. – A badacsonyi szőlőhegyen a hegybíró-ság már 1756-tól parasztbíró-ságként működött, amelynek pl. Kisfaludy Sándor nem is vetette alá magát, szőlőadávételeit nem vallotta be a hegység előtt. MNM A badacsonyi hegység jegyzőkönyve 1756–1881.

rója és egyúttal a földesúr alárendeltje. Az 1764. évi statútummal a káptalan prefektusa elismertette a káptalan részéről választott hegybíró tisztségét. Ettől kezdve a nemesi közbirtokosság és a káptalan jelöltjei közül egy nemes és egy jobbágy hegybíróvá választottak, a nemesek hegybírája a nemesek fundusain, a káptalan hegybírája a káptalan fundusain végezte a teendőit, ítélezett és igazgatott.

Alsóörsön az 1756–1800 között ismert 13 eset közül kilencszer nemes viselte a hegybírói tisztséget. 1801-től 1848-ig 13 évig nemes, 10 évig agilis, 25 évig jobbágyember volt a hegybíró. Történt mindez annak ellenére, hogy a 19. század első felében mindhárom rendből jelöltek egy-egy személyt a hegybírói tisztségre a tisztújítások alkalmával. Ráadásul mindhárom jobbágyi származású hegybíró – Tóth Pál 18, Vörös Péter 5, ifj. Szabó Ferenc 2 évig – a káptalan vagy uraság gazdája vagy bírása volt a faluban. Ezek az adatok azt bizonyítják, hogy a hegybírói tisztség Alsóörsön is leértékelődött a 19. század első felében. Ugyanakkor ebből nem szabad arra a következtetésre jutni, hogy az alsóörsi nemesség kiszorult volna a hegység vezetéséből. Ellenkezőleg, az 1820-as évektől kezdve a faluban és a szőlőhegyen egyre szervezettebben működő nemesi közbirtokosság elismertette magát a hegység önkormányzatában is a káptalan-nal egyenrangú félnek, ami tükröződik abban, hogy a hegygyűléseket 1824 és 1829 között a káptalan és a nemesi közösség „előülése alatt” tartották, majd az agiliseket is bevéve maguk közé, az 1830-as években a hegygyűlések a káptalan csopaki ispánjának, az alsóörsi nemeseknek és agiliseknek az „előülése alatt” zajlottak.⁴⁴⁰ Lehetséges, hogy Arácson is ez történt a 19. század második felében, csak nincsenek erre utaló bejegyzések a hegység jegyzőkönyvében.

⁴⁴⁰ *Lichtneckert* 1996. 328–332.

Arácson és másutt is a hegybíró és esküdtek széke a 19. században inkább parasztbíróság, még akkor is, ha figyelembe vesszük az agiliseket (nőnemesekeket). Természetesnek látszik, hogy az agilisek csoportja azáltal jött létre, hogy az elszegényedő nemes leányok férjhez mentek a jómódú jobbágyok fiaihoz, azonban az 1828. évi országos összeírásban megjelölt agilisek kivétel nélkül zsellérek voltak.⁴⁴¹ Ennek következtében ezekben a falvakban a társadalmi képlet (nemesek + telkes jobbágyok + zsellérek) is módosult (nemesek + telkes jobbágyok + zsellérek=agilisek). Az agilisek összekötő kapcsolatot jelentettek ebben a társadalomban: mint adózók a jobbágyokkal alkottak egy közösséget, mint nőnemesekek a nemes és agilis közbirtokosságok tagjai voltak.

1875-től a községi bíró lett az arácsi hegybizottmány elnöke, de az arácsiak ezután is választottak hegybírót maguk közül. A hegybírák névsora 1797 és 1875 között:

1797–1798 Posgai István	1798–1799 Balás János
1799–1800 Róka Ferenc	1800–1801 Őri József
1801–1805 Róka István	1805–1807 Őri Ádám
1807–1808 Mátyás István	1808–1809 N. Csepely Ferenc
1809–1810 Vámos István	1810–1812 Szegedi Gergely
1815–1816 Balás János	1816–1818 Vámos Gergely
1818–1821 Molnár János	1821–1822 Pintér János
1823–1831 Szegedi István	1831–1833 Felső Róka Ferenc

⁴⁴¹ Szűcs 1983. 132. – Lichtneckert 1996. 190–192, 198–199. – Lichtneckert 1997. 244. – A rang és a vagyon szövetségére épülő házasság a polgári korszakra jellemző. A feudális korszakban a földesúr nyilvánvalóan ellenezte a telkes jobbágyok nemes leányokkal való házasságát attól tartva, hogy a jobbágy javai, pl. az irtásföldek nemesi kézre kerülnek. A nemes leányoknak is jobban megfelelt a kötöttségektől mentes zsellérrel való élet, mint a robottal sújtott telkes jobbágygal, akinek a mindennapi életét a földesúri tiszt vagy az uraság bírójának utasításai határozták meg.

1833–1836 Mátyás István	1836 N. Csepely István
1836–1838 Juhász Sándor	1838–1840 Ifj. Kálózi János
1840–1844 Óri István	1844–1846 Sári István
1846–1860 Juhász Ferenc	1860–1866 Csepely Pál
1866–1871 Dömös Imre	1871–1872 Mátyás István
1872–1874 Nagy József	1874–1875 Győrffy Gyula

A hegység nótáriusai. A hegység jegyzőkönyvét a nótárius vezette. A közgyűlésekről felvett jegyzőkönyveket, de még az adásvételeket is rendszerint aláírták a hegység elöljárói is. A hegység nótáriusáról rendelkezett az 1752. és 1780. évi artikulusok első pontja, amely meghagyta a szőlősgazdáknak, hogy „Hitves Notariust is jó értelmes Embert fogadgyanak és tartsanak”. A nótárius a bevalló leveleknek a jegyzőkönyvbe való beírásáért 50 dénárt, egyéb írásokért a terjedelemtől függően hét vagy 15 krajcárt kapott. Az arácsiak az 1802. március 25-én tartott hegygyülekezeten úgy határoztak, hogy a hegység nótáriusának fizetésül minden hold szőlő után egy pint bor jár, amely bérért a nótárius a hegység jegyzőkönyve szerint tartozik szolgálni.⁴⁴² Legkorábban 1805-ből ismert a jegyző neve, Szenes Lászlóé, aki egy évig tanított a református iskolában, ezért jegyzői tisztségét is csak ennyi ideig viselhette.⁴⁴³ Ezt követően 1869-ig csak két jegyző vezette a hegység jegyzőkönyvét: Szalay Ferenc 1836-tól öt éven át és 1845-1846-ban. 1842-től 1869-ig egy év kivételével Kabai Károly tanító volt a hegység nótáriusa. 1871-től három éven át Győrffy Gyula működött jegyzőként, majd az 1875-ben életbe lépő hegyrendőri szabályoknak megfelelően a község jegyzője látta el a hegység jegyzőjének feladatait.

⁴⁴² VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 278.

⁴⁴³ *Lichtneckert* 1999. 616.

A hegységnek volt pecsétje, amelyet először 1807. március 25-én említnek, amikor egy osztálylevelet és végrendeletet hitelesítettek vele.⁴⁴⁴ A pecsét bal oldalán szőlőfürt, jobb oldalán kapa, alatta szőlőmetszőkés látható, felül valószínűleg a rangjelző grófi korona. Körirata „Aratsi promontorialis hegy petsiti” olvashatatlan (1781?) évszámmal. (14. ábra) A hegység ládáját 1804-ben Ulmer János hegymesteri váltsága fejében csináltatta.⁴⁴⁵

Hegyesküdték. A hegybíró, ha intézkednie kellett, maga mellé vette hegyesküdt társait és a hegymestert, tehát az ügyek intézése testületileg történt. A hegyesküdték között nemeseket, agiliseket, jobbágyokat és vidékieket egyaránt találni. Az artikulusok szerint 12 hegyesküdtet kellett választani, de Arácson előfordult kisebb és nagyobb létszámú testület is. Az alábbi táblázatban a nemeseket N betűvel jelöltük.

Balás Mihály	1798	Csík István	1798
Óri János	1798	Posgai István	1798
Róka István	1798	Róka Ferenc	1798–1805
N. Dénis István	1798–1805	N. Gombás István	1798–1805
N. Gombás Mózes	1798–1805	Ulmer János	1798–1805
N. Csepely Ferenc	1798–1809	Óri József	1798–1809
N. Szilassy István	1798–1815	Óri Ádám	1805–1809
Balás János	1805–1825	N. Cseh János	1805–1842
Kálózi Ferenc	1809	Fejes László	1809
Juhász János	1809–1825	Vámos Gergely	1815–1825
Pintér János	1815–1829	Szegedi Gergely	1815–1829
Csík Péter	1815–1830	Molnár János	1815–1837

⁴⁴⁴ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 275.

⁴⁴⁵ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 277.

Mátyás János	1816	N. Bakos József	1816–1825
Balás László	1821–1825	N. Csepely István	1821–1836
Szegedi István	1821–1847	N. Dömös János	1824–1830
N. Csepely Pál	1824–1871	Sári István	1825–1847
Ifj. Balás János	1826–1840	Ifj. Róka Ferenc	1826–1849
Óri János	1826–1857	Mátyás István	1830–1874
Ifj. (Alsó) Kálózi János	1833–1850	Alsó Róka István	1833–1850
Juhász Sándor	1833–1853	Juhász Ferenc	1837–1866
Óri István	1837–1850	N. Szilassy Sándor	1839–1841
N. Id. Fejes István	1840–1850	Haraszt Jakab	1841
Id. Kálózi János	1842–1866	Cseh Benjámin	1849–1859
N. Petke Sándor	1849–1874	Guthard Teodor	1852–1860
Komáromi Pál	1853–1862	Dömös Imre	1854–1872
Csík Benjámin	1856–1871	Fejes Benjámin	1857–1862
Vargyas József	1858–1869	Somogyi Pál	1860–1862
Gombás Imre	1860–1862	Somogyi István	1860–1862
Dömölki Dániel	1860–1874	Óri József	1861–1872
Fejes József	1866–1868	Szilassy Károly	1866–1868
Szabó Gábor	1867–1873	Mátyás Sándor	1869–1872
Pálfi Gábor	1870–1874	Kazó Gábor	1871–1873
Győrffy Gyula	1871–1874	Róka Sándor	1872
Nagy József	1872–1874	László József	1874

Hegymesterek. Az artikulusok első pontja rendelkezett a hegymesterek megválasztásáról és feladatairól: „amenyire lehet, Szőlő Pásztorok vagy amint némely Heleken nevezik, Hegy Mesterek egisz eztendőre föl fogadtassanak, kiknek kötelességek legyen nem tsak nyári üdőben a’ szőlőkre, hanem Tavaszal

és Télen is az Hajlékokra vigyázni, hogy Tolvajok és egyéb Gonosz Emberek által a Szőlös Gazdának kára ne következzen. Ugy szintin Koborlókat, Tolvajokat meg fogni, Hegybéli vagy közellebb lévő Falu avagy Városbéli elől Jároknak, s ugy hozván a dolognak érdeme magával, az Uraságnak vagy Magistratusnak hatalma alá assignalni, vagy is bé vinni”.

1798-ban négy hegyimestert választottak, akik között két arácsi nemes, egy arácsi jobbágy és egy vámosi nemes volt. Később csak három arácsi hegyimester volt.⁴⁴⁶

A szőlőhegyi artikulusok szabályozták a hegyimesternek járó hajtópénzt, a paráznaságot elkövetők, csavargók megfogásáért a hegybelieknek (egy forint), a megyeigazításért, becsüért és egyéb ügyintézésért a hegyesküdteknek járó pénzt, mely a 12. artikulusban az arácsiak által tett betoldás szerint egy napra 40 dénár, a további napokra 15 krajcár volt. Arácson 1798-ig a nemesek nem adtak semmit a hegyestereknek, attól kezdve szüretkor a nemtelenek és a nemesek egyformán egy-egy hold szőlő után egy-egy pint bort tartoztak adni.⁴⁴⁷ A hegység jegyzője 1802-től egy hold szőlő után szintén egy pint bort kapott a szolgálataért, amelyet a hegyesterek szedtek össze.⁴⁴⁸ 1840-ben arról határoztak, hogy a hegység számára bejött bor egyharmada a hegybíróé legyen.⁴⁴⁹ A hegységi tisztségviselők díjazását 1870-ben és 1874-ben szabályozták.⁴⁵⁰

A szőlőhegyi előjárók esküszövegei. A hegybíró, a hegyesküdtek és a hegyesterek esküszövegeiből 2–2 változat maradt fenn a hegység jegyzőkönyvében.⁴⁵¹ Az eltérés olyan csekély közöttük, hogy nem valószínű, hogy különböző korban születtek volna.

⁴⁴⁶ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 279.

⁴⁴⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 297.

⁴⁴⁸ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 298.

⁴⁴⁹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 246.

⁴⁵⁰ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 220, 212.

⁴⁵¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 1–4.

Hegy bíró esküdtetése: Én N. N. esküszöm az élő mindenható Istenre, a' ki Atya, Fiu és Sz. Lélek, hogy hegy bírói hivatalra az hegységtől választatván, híven, igazán, serényen eljárók, az articulusok tenora szerént az kártevőket megbüntettetem, több esküdt társaimmal panasz tévő embereknek beszédt meghallgatom, és az mennyire lehet, igazságot szolgálatok személy válogatás nélkül, annak idejébe a szükség úgy hozná magával, gyűlést hirdetek és az kártevő marhákat a' midőn behajtatnak, gondját viseltem, egy szóval azt cselekszem, a' mit ezen hegynek oltalmazására illendőnek esmerem lenni. Isten engem úgy segítlen.

Hegy bírói eskü letétel: Én esküszöm az atya, fiu, szent lélek tellyes szent háromság egy Isten nevében, hogy minek utánna az érdemes hegységi közösségtől hegy bírói hivatalra érdemesítetttem 's elválasztattam, ezen hivatalomban lelki esméretesen eljárni fő kötelességemnek esmerem, hegy esküdt társaimat tiszteletben tartom, a' hegység ügyes bajos dolgait híven és minden hallogatás nélkül el intézendem, a' bűnöst személyre tekintet nélkül meg büntettem, a' büntetésből beveendő jövedelemről év végével számot adok, hegy mestereimmel a' hegységet télen, nyáron idő szakonként éjjeli időkben a' személyes bátorság fent tartása végett megjáróm. Egy szóval ezen hivatalomat úgy folytatom, úgy végzem, hogy mind Isten, mind emberek tettzését meg érdekelhessem. Isten engemet úgy segítlen!

Hegy eskütség esküdtetése: Én N. N. esküszöm az egy igaz Istenre, ki Atya, Fiu, Sz. Lélek, hogy az hegység mellé eskütnek választatván, híven, igazán eljárók, hegy bírónak szavát fogadom, és az tőle parantsolandó terminust nagyok nélkül el nem mulatom, hanem több esküdt társaimmal szegénynek, boldognak igazságot szolgálatok, egy szóval azt tselekszem, a' mi az articulusokkal és az Isten törvénnyel meg edgyez. Isten engem úgy segítlen.

Hegy esküdtek eskedető formulája: Én esküszöm az Atya, Fiu, Sz. Lélek, telyes Sz. Háromság egy élő igaz Istenre, hogy miután az arácsi községben hegy eskütti tisztos hivatalra elválasztattam, abban híven, pontosan 's lelkesméretessen eljárni kötelezem magamat, hegy bíránk parantsolatjára és az általa tartandó öszve jövedelekre, bajok elintézésébéli tanátskozásokra, ha tsak nagy baj nem gátol, megjelenni és boldognak, boldogtalannak, úrnak, szegénynek igazságot szolgáltatni 's a' hegy articulus szabályaihoz magamat alkalmazni lelki esméretes hivatásomnak esmérem. Isten engemet úgy segéljen.

Hegy mester esküdtetése formulája: Én (mondjad nevedet) esküszöm az élő 's mindenható egy Istenre, ki Atya, Fiu, Szentlélek, tellyes Szent Háromság, hogy minék utánna a' tiszteletre méltó hegységtől 's hegység bírától hegy mesteri hivatalra hívatattam s el választattam, abban híven, serényen, pontosan eljárni fő kötelességemnek esmerem, hegy bírámhoz és hegy eskütt uraimhoz tisztelettel 's engedelmességgel viseltetem, gyümölsbe, szőlőbe pazarlást nem teszek, sőt ha valakit azon bűnbe, káromkodásba talállok, vagy zálogát veszem, vagy hegy bíráimnak be jelentem, ha pedig valakit kártételbe tapasztalok, minden atyafiságot, komaságot, barátságot féreteszek és kötelességem szerint őtet az illető bíróságnak be vádolom, egyszóval semmi törvényteleniséget be hunyt szemmel el nem nézek. Isten engem úgy segéllyen. Segéljen az Isten!

Hegy mesterek esküdtetése: Én N. N. esküszöm az élő mindenható Istenre, a' ki Atya, Fiu, Sz. Lélek, hogy hegy mesterségre az hegységtől választatván, abban híven, igazán, serényen el járok, az gyümölsben, szőlőben pazarlást nem teszek, hegy bírámhoz, hegy esküttekhez tellyes engedelemmel leszek és ha valakit kárban tapasztalok, atyafiságot nem nézvén, azt minden személy válogatás nélkül be jelentem. Isten engem úgy segéljen.

A közgyűléseken az artikulusokat felolvasták. Erről egy 1812. május 8-án kelt bejegyzés van a hegység jegyzőkönyvében, amikor a hegygyűlésen a hegybíró és a hegyesterek megválasztása után ezt írták a jegyzőkönyvbe: „Ezeket fel esküttetvén, az articulusokat el olvastuk.”⁴⁵² Biztosra vehető, hogy máskor is megtették ezt, mivel a Balaton-felvidéki szőlőhegyeken szokásban volt a Szent György-napi hegygyűléseken az artikulusok felolvasása.

Az artikulusokat, hegytörvényeket a szőlőhegy igazságának nevezték: „midön pedig be álléttattnak Szölő Pásztorok és Vinczellérek, eleiben adják Hegy Mesterek az Hegy igazságát, tudniillik, hogy nem lészen nekik szabad föl fogadott szőlön kívül jární helyes ok és arra valo üdö nélkül, ugyan azon szőlőben is semmi bitanglást tenni”.

Egy nagyon régi, a Nyugat-Dunántúlon elterjedt, de a közeli mámai⁴⁵³ (ma Balatonfűzfő) és berhidai⁴⁵⁴ szőlőhegyeken is ismert jogszokásnak, a frangnak⁴⁵⁵ az emlékét őrizte meg a veszprémi káptalan 1722. évi hiteleshelyi jegyzőkönyve, amelyben egy 1716. március 12-én kelt bevallás alapján bejegyezték egy adásvételt. Ebben a füredi nemes Molnár Ferenc Ferencze Jankótól és Jutkától megvett egy elparlagosodott szőlőt, amely Salomváry János fundusán volt. A nehezen olvasható adásvételi szerződésben kikötötték, hogy ha valamelyik fél megmásítja a szerződést, 24 forint frangot kell fizetnie: „ötven egész Rhenensis forintokon egy káddal, bocskával, hét és hat akós hordokkal edgyűtt ... hozzá tévén azt is, ha valamelyik fél megmásétaná, 24 f.

⁴⁵² VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 270.

⁴⁵³ *Lichtneckert* 1995a. 212–213.

⁴⁵⁴ *Lichtneckert* 2000. 147, 152.

⁴⁵⁵ *Eckhart* 1954. 77–82.

a ffrangia”.⁴⁵⁶ Ebben az esetben a frangot eredeti értelmétől eltérően, kötés (vinculum) jelentésben használták, ezért a frang már nem tartozhatott az élő jogszokások közé Arácson.

A hegység autonómiájának fontos elemét képezte a statútumalkotás joga. 1797 és 1847 között 13, ezt követően hét olyan határozatot, vármegyei rendelkezést hirdettek ki az arácsi szőlőhegyen, amelyeknek a tartalma a statútumokhoz közel áll. Önálló jogalkotás ezek közül csak az előjárók fizetésének a megállapítása négy esetben, a többi rendelkezés valójában az 1780. évi szőlőhegyi artikulusok egy-egy pontjának a megismétlését jelentette.

A hegység csak az artikulusok alatt álló személyre róhatott ki büntetést. 1848-ig a szőlőföld és a szőlőhegy (promontorium) jogi fogalom volt, nem a művelési ágat jelentette. Arácson még 1862-ben és 1873-ban is előfordult, hogy az új szőlők gazdái kérték a szőlőjüknek a hegyartikulusok alá vételét.⁴⁵⁷

A szőlőhegy önkormányzata nem volt hiteleshely, de ellátta a szőlőkkel kapcsolatos írásbeli teendőket. a birtokosok a hegység előtt bevallották az adásvételi szerződéseket, csereleveleket, osztályleveleket, amelyeket a jegyző a hegység jegyzőkönyvébe bejegyzett. Ezt a kötelezettségét nem minden szőlősgazda teljesítette, voltak, akik a szőlőhegyi önkormányzat működésének időszakában is csak a káptalan előtt vallották be az adásvételeket, így azok nem kerültek be a hegység jegyzőkönyvébe. (15. ábra)

⁴⁵⁶ VeML Vk. hh. jkv. 1722. Nr. 490.

⁴⁵⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 127, 146, 231.

Az ügy fajtája	Az ügyek száma	
	1797–1847	1848–1874
Tisztújítások	93	72
Hegymesteri váltság fizetése	21	27
Számadások		3
Általános tárgyú határozatok (statútumok)	13	7
Szőlők bevétele a hegységbe		4
Gyepű, kapuk ügyei	1	2
Utak ügyei	1	1
Megyekövelések és panaszok	9	22
Büntetések, bírságok, panaszok, ítéletek	19	18
Adásvételek	141	90
Birtokcserek	6	3
Osztályok	4	3
Szőlő visszaváltása	1	
Hegyvámfizetésre kötelezés	2	
Szőlő jó karban tartása	1	
Szőlőbecsü	1	
Árvaügy, szülő eltartása	2	
Adósságügy	1	
Pinceügy		1
Összesen:	316	253

Az adásvételi szerződésekben feljegyezték a szomszédokat, s ennek alapján megállapítható, hogy sok-sok esetben érvényesült a szomszédok elővásárlási joga. Ugyanakkor a helybelieknek vidékiekkel szembeni elővételi jogáról mindössze egy bejegyzés maradt fenn a hegység jegyzőkönyvében: 1809-ben az uraság egyik helybeli jobbágya érvényesítette a gróf támogatásával az elővételi jogát a vidéki vásárlóval és a szomszédokkal szemben is, aki elmulasztotta érvényesíteni a szomszédsági jogot.⁴⁵⁸

⁴⁵⁸ VeML Arács hegység jkv. 1809. március 24.

1797. Alább íratlak adjuk emlékezetül, hogy minekutánna Ladányi Ferentz és Gyenis István urak ezen Tekintetes Nemes Zala Vármegyében arátsi hegyen helyheztesett szöllejek között lévő víz árok és szekér út meg vizsgálására és elintézésére ki mentünk volna, előttünk szomszédságossan meg edgyeztek tudni illik:

Elsőben. Azon megye kő, melly az fel járástul mint egy tíz ölnyre Ladányi Ferentz úrnak tulajdon földé felül vagyon az víz árok partyán, valamint régenten, úgy most is magok között határnak meg ismérték, úgy mind azon által, hogy alol a megye kövön azon szilva fák, mellyek az árokban a víz folyást akadályoztattyák, ki vágattassanak és az árok sarka, melly Gyenis István úr pintzéjje sarkátul a közönséges árokban bé szolgál, és attul fogvást az árok, hogy Ladányi Ferentz úrnak a víz kárt ne okozzon, Gyenis István úr felől végig meg bővítettessék.

Másodszor. Most fent nevezett alsó megye kőtől fel felé a víz árok mentében az istállónak alsó sarkátul mintegy három ölnyre az épületnek ellenében, a mint régenten is megye kő volt, újj le ásatott, melytől fogva az alsó megyekőig közben lévő szilvafákat egyedül Gyenis István út bírhasa, többire az árok partyán ezen megye kőtől az istálló alsó sarkának ellenében lévő víz árkot magoknak határnak rendelték olly feltétel alatt, hogy aztat egyik vagy másik rész ne bővítettse, ha tsak a víz el nem mossá.

Harmadszor. Ezen istálló alsó sarkának ellenében lévő víz ároktul a szöllőnek felső sarkáig, hol Mátyás János és Ladányi Ferentz úr között kő halom öszve hanyattatott, a közönséges víz árok határoz, holott is a kő halomnál Gyenis István úr felől az árok, hogy a víz folyás ne akadályoztassék, meg bővített, és azon víz árkon innend, tudni illik az istálló alsó sarkának ellenében

lévő víz ároktul fel felé az öszve hányattatott kő halomig valamint régenten, úgy most is Gyenis István úr Ladányi Ferentz úrnak békességes tulajdonos bírását meg isméri és semmi just, utat vagy más keresetit semmi szín alatt fent nem tartya. Ellenben Ladányi Ferentz úr a szekér utat az első kő megyétől az másodikig meg engedi, hogy azon az árkon által, sérelem 's kár nélkül egyedül az trágyát Gyenis István úr szőlőjében által hordhassa, külömben Ladányi Ferentz úr a két megye kő között azon tsekély részetskét, melly Gyenis István úr szőlőjétől a szekér úthoz el maradni tartatik, különösen használhassa, úgy hogy aztat vagy le vágatni és abban más akadályt tenni Gyenis István úrnak éppen szabad nem lészen, egyéb aránt is ezen juss, ha a víz hatalmaskodik, és azon részetskét a szekér úttól el mossa, magában el enyészik. Mind ezeknek meg tartására a felek kötelezték magokat, hogy a mellyik a másikat törvénytelenül meg sérti, és ezen végzést meg nem állja, húsz aranyat fizessen, fele tudni illik a meg sértetetté, fele a hegységé legyen, és a hegység minden ellen állás ellen erőszakkal is, részre hajlást ki vévén, meg vehesse, értvén ezen fent meg jegyzett tzikkelyekben.

Anno 1797. Hegy bíró Posgai István. N. Dénes István m. p.⁴⁵⁹

1797. november 3. Ajánlom hivatalbeli szolgálatomat nemes uraknak és jó akaratomat az adózóknak.

Tapasztaltván az, hogy kivált a Balaton mellett a szőlő hegyek a marhák-nak belé hajtásokkal igen nagy bitangságra vagynak ki tétetve, a mint ez eránt kivált külső s távolabb lévő szőlő birtokosok a Tekintetes Nemes Vármegyén sajnossan panaszkodtak, azért is ennek el távoztatására a közelébb múlt Generalis Gyűlésen⁴⁶⁰ ilyen rendelések tétettek:

⁴⁵⁹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 281–282.

⁴⁶⁰ vármegyei közgyűlésen

1. Hogy a gyepűkön belől, még a szőlők alatt való kaszálókban is, a marhákat hajtani szabad nem lészen.

2. E végre ha nem volnának, mindjárt állíttassanak fel erre vigyázó hegy mesterek, a kik ha kinek marháját a szőlőkben, ha még bátor a magáéban is tapasztalják, azokat ugyan a törvény és az hegy artikulosok szerint bé hajthatták és a szerént bánhatnak velek, de azonban a hegy mesterek azoknak neveiket tüstént nékem be adják írásban, és én a Tekintetes Nemes Vármegyére azonnal be adom, hogy ha nemes ember lészen, *fiscalis actio*⁴⁶¹ mellett citáltasson⁴⁶², ha paraszt, azonnal a Nemes Vármegye tömlöztében vitessen.

3. Mint hogy pedig erre az elől járóknak, bírának és eskütteknek kötelesek szerint vigyázni kell, ők tartoznak erről és minden károkról felelni, a kik e végett ha ezt nem veszik mindjárt *effectusban*⁴⁶³, a nemes magistratualis *actioval*⁴⁶⁴, a paraszt elől járók tömlöttzel és az azt követő büntetéssel fognak büntettetni.

4. Ennek vizsgálására lészen egy vármegyei eskütt úr, a ki ezt véletlen is fogja vigyázni és ha ollyast tapasztal, az elől járóknak vigyázatlanságokat és a rendelés meg nem tartását bé adja.

Ezeknek tehát meg tartását ezen *currensemnek*⁴⁶⁵ le írását és gyakorta el olvasását a midőn ajánlom, maradok.

Kapolcs, die 3-a Novembris 1797. Nemes uraknak 's adózóknak. Hivatalbeli szolgálók 's jó akarójjok Kuthy Pál viceszolgabíró m. p.⁴⁶⁶

⁴⁶¹ tiszti ügyészi vád

⁴⁶² idéztessen

⁴⁶³ fogamatban

⁴⁶⁴ tiszti fenytékkal

⁴⁶⁵ körlevelemnek

⁴⁶⁶ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 280. Lehetséges, hogy ennek a szolgabírói körlevélnek a hatására kezdték el vezetni 1797-től az arácsi szőlőhegy fennaradt jegyzőkönyvét.

Anno 1798. 30-a Aprilis. Arátson tartatott promonthorialis közönséges gyűlés alkalmatosságával külső és helybeli birtokosok meg edgyezéséből hegy bírónak Balás János uram, hegy eskütteknek tekintetes Gombás Moses úr, nemes Dénis István és nemes Gombás István uramék, úgy szintén Ulmer János úr váloztattak. Az elébbiek pedig itt újra confirmáltattak⁴⁶⁷, úgy mint Csík István, Eőri János, Szilasi István, Balás Mihály, Csepeli Ferentz, Őri Joseff, Róka Ferentz, Posgai István, Róka István.

Közönséges meg edgyezésből elvégeztetett, hogy mivel a nemes fundusok⁴⁶⁸ birtokosi ekkoráig a' hegy mestereknek semmit sem fizettek, holott szolgálatjokkal éltek, annak okáért ez utánra minden esztendőben akár nemes, akár nemtelen birtokos legyen valaki, ezen arátsi határban lévő egy egy hold szőlőtől egy pint bort szüretkor tartozás képpen köteles lessz adni, szabadságában hagyatván kinek kinek, ha azon kívül discretussab⁴⁶⁹ fog lenni a hegy mesterek eránt, a' kik is akár szőlőben, akár fában, gyümölcsben, épületekben s más egyebekben a szőlők körül történhető mindenféle kárról felelni tartoznak.

Állíttattak ezen felyeb irt esztendőre nemes Szilasi Péter, nemes Fejes László, nemes vámosi Kováts István és arátsi Vámos István.⁴⁷⁰

Anno 1802-dikben 25-dik Martii. Szentgáli nemes Tót Gábor hegy mesteri hivatalt vátott 3 = három forintokon.⁴⁷¹

Anno 1802-dik esztendőben 25-dik Martius napján tartatott köz hegy gyülekezetünkben rendeltetett hegység notáriusának fizetésül minden 1 edgy

⁴⁶⁷ megerősítették

⁴⁶⁸ telkek

⁴⁶⁹ tisztesebb

⁴⁷⁰ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 279.

⁴⁷¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 279.

hódról 1 edgy pint bor, mely bérért a notarius is az hegység protoculuma⁴⁷² szerint tartozik szolgálni.⁴⁷³

Anno 1804. Ulmer János úr a' hegység számára tsináltatott edgy közönséges ládat, mellyel magát a' hegy mesteri hivataltól meg mentette 's váltotta.⁴⁷⁴

Anno 1805. die 25-a Martii. Közönséges hegy gyűlésünkbe Róka István le tévén 4 esztendeig fojtatott hegy bírói hivatalát, annak helyébe köz akarattal választottuk Őri Ádámot. Úgy szinte az eddig volt hegyesküdtek, tudniillik tekintetes Gombás Móses, nemes Dénis István, nemes Gombás István és Ulmer János urak a' vidékségből, a' helybéliekkel, úgymint Balás János, Róka Ferentz, Őri József, Őri Ádám, nemes Szilassi István és nemes Csepeli Ferentz confirmáltattak⁴⁷⁵, és ezenn szembetűnő csorbaságoknak ki pótolására nemes Cseh János és ugyan a' fent írtt bíró Őri Ádám mint hegy esküttek választatván, fel esküdtettek.⁴⁷⁶

Az 1807-dik esztendőben Martius holnapnak 25-dik napján Juhász Judith, néhai Őri Jánosnak özvegye a' méltóságos gróf Eszterházi fundusán⁴⁷⁷ lévő 7 azaz hét fertályból⁴⁷⁸ álló hegyvamos szöllejéről leányi között bizonyos osztályt és holta utánra szőlő testamentomot⁴⁷⁹ tett, a melly is két egyenlő pár-

⁴⁷² jegyzőkönyve

⁴⁷³ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 278.

⁴⁷⁴ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 277.

⁴⁷⁵ megerősítetttek

⁴⁷⁶ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 277.

⁴⁷⁷ telkén

⁴⁷⁸ egy és háromnegyed holdból

⁴⁷⁹ végrendeletet

ba⁴⁸⁰ Katalin és Judith leányainak az arátsi hegység pötsétje alatt ki adatott alá írások alatt hegy bíró Őri Ádánnak és Balás János, nemes Tsepeli Ferentz, Őri Josef, Roka Ferentz, Mátyás István, Vámos István hegy eskütteknek.⁴⁸¹

Az 1809-dik esztendőben Martius holnapnak 24-dik napján
tartatott arátsi hegység közönséges gyülekezetében mi némű rendelések tétetettek, azoknak rend szerént való fel jegyeztetése ezekbenn határoztatik.

4. Nemzetes Biro László úr a' méltóságos gróff excellentiája birtoka alatt lévő hegy vámos szőlejét elsőbb ugyan nemes vámosi Sári Josefnek 1200, azaz ezer két száz rhénes⁴⁸² forintokon el adván és tíz akó boron, melly szőlőnek Roka Sámuel, mint közelebb lévő szomszéd, kilencz napok el telése alatt is ellene nem mondván, utolbb arátsi Juhász János mint a méltóságos gróff sessionalis⁴⁸³ jobbágya az uradalomhoz instantionaliter⁴⁸⁴ folyamodván, hogy őtet a' külső birtokos előtt ezenn szőlő birtokba mint jobbágyát és belső birtokost activizálná⁴⁸⁵, mellyett az uradalomtól meg nyervén, Sári Joseff kezéről a' szőlő le szállítatott és Roka Sámuel előtt is mint késedelmező előtt 1200 forintokig és tíz akó borig a' szőlő néki és feleségének, Bakos Anna aszszonynak s ezeknek lett és leendő magzatyaiknak örök birtokokban által adatott, mellyről testimonialis⁴⁸⁶ is adatott.⁴⁸⁷

⁴⁸⁰ másolatban

⁴⁸¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 275.

⁴⁸² rajnai

⁴⁸³ telkes

⁴⁸⁴ kérelmezőleg

⁴⁸⁵ felhatalmazná

⁴⁸⁶ bizonyságlevél

⁴⁸⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 274.

Anno 1812-dik esztendőben 8-dik Májusban történt hegy gyűlés alkalmatosságával a' minémű intézetek tétettek és causák⁴⁸⁸ végeztettek el, így következnek:

1-o. Hegy bíró és hegy mesterek választattak meg nevezett szerént úgy-mint: Eő excellentiája Eszterházi részéről közönséges akaratból választatott hegy bírónak Juhász János.

Hegymestereknek e' következendők: Kálozi János, Mátyás István, Mé-száros Mihály.

Ezeket fel esküttetvén, az articulusokat el olvastuk.⁴⁸⁹

Ezenn folyó 1815-dik esztendőben Aprilis holnapnak 3-dik napján Arátson tartatott közönséges hegygyülekezet alkalmatosságával minémű intézetek tétettek, következnek:

1-o. A' többségnek voxsolása szerént hegy bírónak választatott Balás János.

2-o. Ugyan közönséges meg egyezésből hegy eskütteknek választattak nemes Szilasi István, Molnár János, Csík Péter, Szegedi Gergely, Vámos Gergely, Pintér János.

3-o. Hegy mestereknek választattak nemes Bakos Jóseff, Sääri István.⁴⁹⁰

Az 1816-dik esztendőre Martius hónapnak 25-dik napján tartattatott arátsi hegység közönséges gyűlésében minémű rendelések tétettek, azoknak rend szerént való feljegyzések ezekben határoztatik:

⁴⁸⁸ ügyek

⁴⁸⁹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 270.

⁴⁹⁰ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 268.

4-o. A szőlő hegybe amely bėjáráson kapuk vannak, mindeneknek kötelességül hagyatík arra gondjának lenni, hogy mikor azonn bé vagy ki megy, a' bé tevéstre gondja légyen, mert a' ki azt nem tselekszi, ha kárt okoz gondatlanságával, törvényessen meg büntettetik.⁴⁹¹

Ezen folyó 1816-dik esztendőben 7-a Mai megállapított az hegység-től, hogy a' Tamás hegyből le-folyó vizeknek meg gátlására, nevezetessen Szötzi Imre és Gombás Pál úr szőlőjök felett az régi elhagyatott víz árok meg újjíttassék, az újjonnan kezdett el hagyattassék, 's régi folyásában Gombás Moises és Gombás István szöllejek között meg hagyattik.⁴⁹²

Ezen folyó 1818-dik esztendőben Martius hónapnak 25-kén Arátson tartatott közönséges hegy gyűlés alkalmatosságával ezen intézetek tétettek:

1. Hegy bírói hivatalra a' közönségnek voxá után választatott Molnár János.
2. Hegy mesteri hivatalában meghagyatott Bósa János, mellé pedig választattak Őri István és Previts Lőrintz.
3. A' hegy esküdtek a' hegység minéműségéhez képest vagynak tizenöten.
4. Nemes Morotza János négyszáz forintokból álló adóssága a' lefizetésre a' folyó esztendei Szent Iván napja határoztatott füredi Szabó Mihály creditorának.⁴⁹³
5. Az articulus 3-dik czikelye értelme szerént Juhász György Petke Istvánnak szöllejében maga oktából usuált⁴⁹⁴ útról eltiltatván, a' bizonyos gyalog út Petke István szöllejének északi széliben rendeltetett.

⁴⁹¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 265–266.

⁴⁹² VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 265.

⁴⁹³ hitelezőjének

6. A' gyepűk reparatiójára⁴⁹⁵ az articulus 2-dik czikkelye szerént a' belső birtokosok is köteleztetnek.

7. A' hegy notariusnak minden hold szőlőről edgy pint bor rendeltetett, mellyet a' hegy mesterek öszveszedni köteleztetnek.

8. Kálozi István négy forintokra büntettetett a' megye szegésért.

9. Vörös Jánosné a' hegység színe előtt földes uraitól megintetvén, parantsoltatott szöllejét jobb karban helyheztenni.⁴⁹⁶

Ezen folyó 1819-dik esztendőben Martius holnapnak 25-dik napján

Arátson tartatott közönséges hegy gyűlés alkalmatosságával ezen intézetek tétettek úgymint:

3-o. A 10-dik articulus értelme szerént mindenféle marháknak a szőlő hegyen való legeltetések négy forint büntetés alatt keményen meg tiltatik, úgy hogy még a maga szőlejében is senkinek a marháját legeltetni tellyességgel nem szabad.⁴⁹⁷

Ezen folyó 1823-dik esztendőben Martius holnapnak 25-dik napján

tartott közönséges hegy-gyűlés alkalmatosságával ezen intézetek tétettek úgymint:

3-o. El végeztetett, hogy az olyan törvénytelen emberekre, kik a szőlőkben út nélkül és a gyepűkön keresztül járnak, azt rongálják és a kik a gyepűket égetik és mellette tüzelnek, a hegy mesterek szorgalmatossan vigyázzanak, és a'

⁴⁹⁴ használt

⁴⁹⁵ igazítására

⁴⁹⁶ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 263–264.

⁴⁹⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 262.

kik meg tapasztaltatnak, a 7-dik articulus értelme szerént minden személy változás nélkül meg büntetődjenek.⁴⁹⁸

1829. esztendő Martius hónapnak 25-dik napján tartatott közönséges hegy-gyűlés alkalmatosságával minémű intézetek tétettek, következnek:

5-o. Kinek kinek tsupán tsak a' maga útján való járás ki hirdettetett, ellenben kapuknak, gyepeknek rombolása 's tiprása meg tiltatott.⁴⁹⁹

1831-dik esztendő Martius hónapnak 25-dik napján közönséges hegy-gyűlés tartatván, ezen alább írt dolgok rendeltettek úgymint:

4-o. Ezen hegy-gyűlés alkalmatosságával Király Ferentz az érdeemes hegy-ségtől intetett Cseh János földes urának panaszára az eránt, hogy az esztendőnként szőlejétől tartozó járandóságot fizesse meg, különben az articulusnak 19-dik cikkelye értelme szerént szőlejét továbbra el veszti.⁵⁰⁰

1834-k esztendőben Martius hónapnak 25-k napján közönséges hegy-gyűlés tartatván, ezen alább meg írt végzések tétettek:

3. Vass Lőrincz panaszára meg rendeltetett, hogy az albeli szőlőknek nap nyugotti részen lévő gyepe a birtokosok közt birtokokhoz képest fel osztasson, és mindenki a reá esett gyepe jó karban tartsa.⁵⁰¹

⁴⁹⁸ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 260.

⁴⁹⁹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 255–256.

⁵⁰⁰ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 254.

⁵⁰¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 252–253.

1839. március 25.

3-o. A szőlő hegyen lévő akár minémű baromféle által a' legeltetés az királyi kegyelmes articulusok tartalmaira nézve és azok szerént esztendő által állalában tilalmaztatik.⁵⁰²

1840. március 25. 3-o. Elöl-adatott továbbá az, hogy a' szokott hegy bírónak némely környüllállásokban, de főképpen a' hegység gyülekezetével vagy az előljáróság nagyobb kisebb hivatalos fáradozásinak idején egy vagy két pohár borral szolgál és szolgálhatna, a' hegység jövedelme szüksége miatt meg nem teheti, a' tulajdonából pedig nem tartozik azon esetbeli szükség kipótlására és fel segéttésére, ez után és később időre is terjedvén ezen közönséges el-határozott végzés, hogy a' bor-dézma idején a' pint bornak szedésel a' be-jött bornak vagy-is mustnak egy harmad része mindenkor miképpen a' hegy mesterek által bé-szedetik, a' jelen-való hegy bíróé legyen és lészen.⁵⁰³

1846-ik évbe László József az hegyen való bormérésért megbüntettetvén, edgy átaljában elhatároztatott, hogy többé nem lesz szabad László Józsefnek azont cselekedni, sőt ha viszont azon cselekedetét truttzunkra 's rendeletünk 's törvényünk ellenére cselekedné, a' mi vele történendik, magának tulajdonítsa. Egyéb eránt ezen önhatalmával formált jogától hegységi hatalommal elmozdítatott.

Úgy nemkülömben Pallos József és Aorpach urak szinte magok hatalmával formált hús és bormérési szabadságoktól eltiltatván.

Previts Lőrincz házi gondviselőjüket, mivel edgy disznaját levágván ki mérte, 1 forint váltóba megbüntettük.

⁵⁰² VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 247–248.

⁵⁰³ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 246.

Viszont Juhász László 1846-ba ősszel vasárnapi napon hegy articulusunk az innepek eránt olvasható tilalma ellenére borral több szekereket rakodtatván, hegy bírói hatalommal mind ezen ki hágasáért, mind pedig hegy bíránk ellen nyilatkozott nyakaskodásáért 2 forint váltóba meg marasztatván, azont készpénzbe ki is fizette.⁵⁰⁴

Április holnap 18-dikán 1847-dik évben. Previts Lőrintz Pallos József szöllejénél sertvés húss mérésért 1 forint váltóba meg marasztatott és le is fizette és jövődőre nézve a' szőlő hegyen a' húss mérés sem egyiknek, sem másik szőlő birtokosnak meg nem engedtetik.⁵⁰⁵

1848. April 1-ma vámosi lakos Somogyi István hegy mesteri kiváltságot készpénzben 2 azaz két váltócédula forintokat természetébe kifizette Juhász Ferentz, viszont ezen új hegy articulusi évre megmarasztott hegy bíránk kezébe, melynél fogva többé a' hegységnek jussa nem leszen a' fent írt Somogyi Istvánt hegy mesteri hivatalra felszólítani. Bizonyítom hegy bíró Juhász Ferentz m. k.⁵⁰⁶

1848. október 5. Fő bírói hivaltól körlevél másolatja.

Nem akarván nemzetőreinkel az adót erőszakossan behajtani, felszólítom a' bírákat és adózókat, hogy adói járandójakat 's több évre is kiterjedhető restantiáikat is befizessék szépségessen, mert azt ne gondolja senki, hogy mivel nemzet őri karba emelt vagyunk és betűletességünk, hogy ennél fogva adót fizetni nem köteleztetnénk. Ezennel most hát ki mondom nyíltan azt, hogy

⁵⁰⁴ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 238–239.

⁵⁰⁵ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 238.

⁵⁰⁶ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 236.

akár nemzetőr valaki, akár nem, adóját jövő november 1-sőjéig okvetetlen befizesse, mert a' restantiáknak a' következő évre által menni nem lehet, nem szabad, mert ez eligazíthatatlan zavart okozna. Megfizesse hát mindenki, a' mivel még adós, még pedig a' legnagyobb szívességgel annyival is inkább, mert az újabb törvényeket alakító országgyűlés példa nélküli nagy lelkűséget gyakorol még a' legutolsó rangú embernek is jól léte biztosítására, mert lám a' szőlő hegy vámját 's az irtásföldeknek magokhoz váltását is feláldozza, még pedig a' nagyokkal és nagyobb birtokos urainkal edgy akarattal az ő polgártársainak, csak hogy az egyenlőség szép kinézését 's üdvös következtetéseit biztosíthassa 's az előbbi adózókkal a' haza szeretetét meg kedveltesse. Vádolván a' megyei bizottmány a' tisztviselőket, ezennel én is kötelességemet ismételem, 's a' bírakat, előljárókat felhívom az adó be hajtási nagy kötelességre. Mert november 1-sőjén az adóra nézve új kults fog kidolgoztatni, ez okáért, hogy a' restantiák zavart ne tegyenek, magam több tiszt társaimmal jelen leszek az administratió 's a' dézma szedés már most senkit nem tartóztatván, szabadon adhatja akár mikor borát 's így pénzel el látván magát, adóját szép módjával be fizetheti.

Kelt B. Füreden October 5-kén 1848.

Varga Lajos fő szolga bíró.⁵⁰⁷

1848-ban Bozsa Josef hegy mesterségét kiszolgálta és csupán csak azon 1 évben, de a' zavargós politicali idő szak miatt a' bejegyzés az 1848-ik év rovatában elmaradván, ezen jegyzet szolgáljon tudomásra.⁵⁰⁸

1849-dik hegységi articularis év Aprilis 24-dikén a' szokott hegy gyűlés megtartatván.

⁵⁰⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 236.

⁵⁰⁸ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 128.

1-ször. Hegy bírónak Juhász Ferentz előbbi volt hegy bíró viszont hivatalába megmarasztatott.

2-szor. Kihez hegy eskütt társaknak állandóul maradtak viszont: idősb nemes Fejes István, Mátyás István, Őri István, idősb Kálózi János, ifjabb Kálózi János, Őri János helység bírāja is, Alsó Róka István, Felső Róka Ferentz, Juhász Sándor, nemes Cseh Benjámin curator⁵⁰⁹, nemes Csepely Pál, nemes Petke Sándor.

3-szor. Hegy mestereknek neveztettek ezek: 1. Sári János volt hegy mester viszont megmarasztatott. 2. Nemes Morotza Lajos mellé választatott és felhittetett. 3. Csík Benjámin viszont ezekhez választatott és fel is esküttetett.

4-szer. Nemes Vargyas Josef 2 váltó forint hegy mesteri kiváltságot megfizette Juhász Ferentz hegy bíró kezére. Bizonyítom jegyző Kabai Károly.

NB A' fentírt évi hegy gyűlés alkalmával Pallos Josef és Arpok Mihály szőlő birtokosok a' hegymesteri kiváltságért adtak fél akó bort. Bizonyítom hegybíró Juhász Ferentz és jegyző Kabai Károly.⁵¹⁰

1850-dik évi April 24-dikén történt hegy gyűlés alkalmával. NB Bön-dész Josef a' hegyarticulusok szabálya ellenére alattomos szőlő eladásba talál-tatván, a' szabályozott büntetés terhét lefizette 2 forint váltóban.⁵¹¹

1852-dik évi October 14-dikén Alsó Róka István és Róka Ferentz Őry Jánosnak tűzküesi nevendék erdejében lopott 's levágott 1–1 szál abrónsnak valóért hegyiségileg megbüntettettek öszvessen 6 váltó forintokban, azaz két két

⁵⁰⁹ (egyházközségi) gondnok

⁵¹⁰ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 235.

⁵¹¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 234.

forintokat fizetnek a' kártételért, edgy edgy forintot pedig a' hegységnek bírsági pénzt.⁵¹²

1852-dik évi November 12-dikén arátsi lakos és birtokos Csizmadia János Kováts János hegymester megsértéséért és betsületében gázolódás 's a' tölle tilalmas helyen szőlőben való etetésért zár alá tett lovai erőszakos elvételeért hegységünk articulusai rendszabálya szerint elítéltetve büntettetett a' megsértésért 8, azaz nyoltz pengőforintokra, a' szőlő hegybeni kihágásért pedig 3 forintokra pengőbe, mellyeket készpénzben ki is fizetett ugyan hegységi bírálattunk előtt, mivel a' meg sértés nem csak szóbeli sértés volt, hanem meg is ütötte és kővel is tángálta káromlásai közben a' nevezett hegymestert.⁵¹³

1853-dik év Augustus 1-jén Mórotza Péter Petke Sándorné almafáját meglopván, a' hegy articulusi könyv nyoltzadik articulusa szabálya szerint törvényesen büntettetett 4 váltó forintokra. Az ítélet kimondásán jelen voltunk: hegy bíró Juhász Ferentz, hegy esküttek Őry János, Kálozi János, Csepely Pál, Cseh Beniámin, jegyző Kabay Károly.⁵¹⁴

1854. augusztus 22. Kis János mint articulus alatt álló szőlő hegyi lakos Istent káromláson kapattatván, törvényszerűleg ítéletünk alá vétetvén, 1 pengő forintban elmarasztaltatott, mellynek megfizetésére a' mostan fent álló polgári törvények szerint egy nyoltzad napot fent hagyunk, makatsság és ellenszegülés esetében hegységi hatalmunkal élvén, és végre hajtást és elégtételt elmulasztani nem fogjuk.

⁵¹² VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 233.

⁵¹³ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 233.

⁵¹⁴ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 232.

Kelt Aráts, augusztus 22. 1854. Hegybíró Juhász Ferentz m. k., hegy esküttek Őri János m. k., Csepely Pál m. k., jegyző Kabay.⁵¹⁵

1855-dik hegy bírói esztendeje Juhász Ferentz hegy bírónak lefolyván, folyó **1856-dik évre május 29-én** tartott hegy gyűlés alkalmával viszont megmarasztatott.

Hegy bírónak Juhász Ferentz, hegy eskütteknek Őry János, Kálozi János, Csepeli Pál, Cseh Beniámin, Guthard Teodor, Csík Beniámin újjra választatott azzal a' megjegyzéssel, hogy a' hegyeskütség csak bírósága évébe tart, minden újjonnan tett bíró egyszersmind hegyesküttnek tekintendő és azon szerepet viend.

1. jegyzet. Miután a' szüret kezdete minden évben rendetlen modorban volt eddig, annak meg gátlására és korlátozására ezen mostani hegy gyűlésünkben el határozatott, még pedig minden korra, hogy a' hegy articulus 18-ik száma alatti rendelethez erőssen ragaszkodva, valaki az évenként köz akarattal kitűzendő és tanátskozmány után ki nevezendő és dob szóval ki hirdetendő rendelet ellenessen a' szüretjét megkezdené és ellen szegülve makatsságát mutatná ki 's a' hegy articulus szentségét megtörné, 4 azaz négy pengő forintra büntettetik, nem tsak a' rendetlenség eltávoztatásáért, hanem azért is, hogy a' korán való szüret éretlen bort idézván elő, a' hegy és bor betsét felesre csökkenti.⁵¹⁶

Jegyzet. **1860. évi máius 14-én** tartott hegy gyűlésünkben köz akarattal elhatároztuk azt, hogy az eddig szokásban volt gyümöltsből és szőlőből való szabad szedhetést és mintedgy eddig követelésben volt adományozási tartozást

⁵¹⁵ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 231.

⁵¹⁶ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 229.

's mintegy köteleztetést a' hegy bíró és esküttek vállairól levéven, a' közönséges birtokosságot is ezzel terheltetni meg nem engedjük, melyre nézve ennek áttalyános meg szüntetésére sem szőllőt, sem más egyéb gyümöltsöt az uraság részére éppen elenyészettnek határoztuk szedhetni.

Ezen határozott végzésnek alapításán jelen voltunk és köz akaratal beleegyeztünk hegy bíró Csepely Pál m. k., hegy esküttek Juhász Ferentz m. k., Kálozi János m. k., Fejes Beniámin m. k., Somogyi Pál m. k., Dömölyki Dániel m. k., közszőllő birtokosok Guthard Theodor, Somogyi István m. k., Gombás Imre m. k., Dömös Imre m. k., Csík Beniámin m. k.⁵¹⁷

1860-ik évi September 10-én vámosi lakos Farkas János által meghívatván, a' szőllejénél történt jogellenes gypűtisztogatás, nyesés megvisgállására hegy bírói segéd eskütt társaimat 's hegy mestert magam mellé véve, kimentünk a' hely színére 's a' dolgot visgálat alá vévén, Farkas János bejelentését helyesnek és jogszerűnek találván, úgy találtuk a' dolgot, hogy a' Tamás hegybe felvivő út mentébe a' keleti oldalon fel vonuló szőllő gypű Csepeli Pálé és annak tulajdon földén áll, a' nyugati oldalán pedig az útnak Farkas János szőlleje keleti szélén felvonuló gypű nem különben Farkas János tulajdon földjén van, mely két oldalon lévő gypűknek szabályozásához, tisztításához, nyeséséhez csak a' két, úgy mint Farkas János és Csepely Pál tulajdonosoknak áll jogukban, melyre nézve ezen leleményünket és törvényes visgálati elintézésünket a' kető uraknak is, hogy igazolás végett mind hegységünk, mind a' két birtokosok mindenkor felmutathassák, ezennel itt ezen jegyző könyvbe bejegyezvén neveinket mint jelen voltak ide jegyezzük.

⁵¹⁷ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 224.

Kelt mint fent. Hegy bíró Csepely Pál m. k., hegy esküttek Juhász Ferentz m. k., Kálózi János m. k., Dömölyki Dániel m. k., Csík Beniamin m. k., hegy mester Német István m. k.⁵¹⁸

1862. Majus hó 12-ikén bejegyzetett Kis Josef balatonfüredi lakosnak Árát határa Kistói dűléjében 693. helyrajzi szám alatt néhai Bertok Gábor balatonfüredi volt lakos után birtokolt 909 □-öl birtokából annak fele része berakott 's szőlővel beplántált föld darabja, melly is a' hegy articulusok 's hegy-ségi szabályok alá László Josef és Mátyás Sándor szomszédságokban bevétetett.

Ugyan azon fentírt év és napon bejegyzetett Kenyeres Beniaminnak 697. helyrajzi szám alatt 871 □-öl Kistói dűlőben lévő szántóföldjéből szőlővel berakott és hegyi gyepű és articulusok alá beíratott föld darabja. Szomszédjai Juhász Ferentz és László Josef.⁵¹⁹

1862-ik évi Majus 12-én bejegyzetett Horváth Jánosnak Palota allyai dűlőben 866. helyrajzi szám alatt 1104 □-öl szántó földjéből keletről Bertók János, nyugatról Tolnai János szomszédságokban lévő szántóföldje, mellynek egy fele része szőlővel berakván, ez úttal hegységi birtoknak elesmértetik, és a' hegység articulusai szabálya és hegy bírói felügyelet alá felvétel.⁵²⁰

1866-ik évi május hó 28-án tartott hegy gyűlésünk alkalmával határozottan elvégeztük, hogy az eddigi vissza élésre mutató és a' hegy articulusok

⁵¹⁸ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 117–118.

⁵¹⁹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 127.

⁵²⁰ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 127.

tilalmával ellenkező baromfi tartások szoros fegyelem és a hegyarticulus szabta terhe alatt megszüntetendő lészen.⁵²¹

1870-ik évi május hó 2-dikán tartott hegy gyűlésünk alkalmával szabályozott és meghatározott hegységi tisztviselek díjjazása minden hivatalos eljárásoknál következőleg:

1-ször. Hegységi bizonyítványokért hegységi jegyzőknek	40 kr.
Hegybíró 's eskütteknek egyenként	10 kr.
2-szor. Hegységben megyeigazítás és megyekő letételénél hegybíró, esküttek és jegyző részére egyenként	40 kr.
Hegy mesternek akárhány a kő letétel	20 kr.
3-szor. Hegy mesternek minden kihágás alapos bejelentésénél és marha be hajtásnál a' büntetésnek fele a vizsgálati lelet és betsü után ötöt illeti	

Melly ezen meg alapításunknak állandóságára nevünket alolírjuk:

Hegy bíró Dömös Imre m. k., hegy esküttek Szabó Gábor m. k., Pálffy Gábor m. k., Őri Josef m. k., Mátyás Sándor m. k., Csepeli Pál m. k., Petke Sándor m. k. 's a' közönség részéről Csík Beniámin, Kálozi János m. k., Mátyás István m. k.⁵²²

1873. April 24-én tartot hegyüléssünk alkalmával megjelent előttünk Róka Ferentz arátsi lakos, hogy a Téglaházi dűlőben levő szöllejét protukulának⁵²³ és

⁵²¹ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 131.

⁵²² VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 220.

⁵²³ jegyzőkönyveznék

venénk az szőlők sorába, hogy reája is kötelező legyen az szőlő hegyre szóló ártikulus, és esmértetnék mássok előtt mint rendes szőlő-hegy. Mire nézve a hegység előjárói a kérelmező kérelmét megvizsgálván, az említet kérvényt hejesnek találták, enél fogva az említet szőlő, mint rendes ártikulus alati szőlő, esmértették.

Kelt Aráts, April 24. 1873.

Hegybíró Nagy József m. k., Kazo Gábor m. k., Petke Sándor m. k., Győrffy Gyula jegyző.⁵²⁴

Jegyzőkönyv, mely felvétettet Aráts község hegy bírása házában **1874. május 2-án**. Jelen voltak az alól írotak.

Tárgy: az hegység előjárói, jegyzője és hegymesterei részére megálapított napi díj:

1-ször. Ha eset fordul elő, amikor panaszos felek vannak, legyen az bár az hegy bíró házában el végezhető, vagy pedig akár a hej színén keljen is az vizsgálatot teljesíteni, hegy bírónak és előjáróknak napi díjúl egyenként és személyenként 40 krajcár álapítattik meg, valamint az jegyzőt is csak anyi illeti. Azon kívül jegyzőnek bizonyítvány írásáért vagy protokul felvevéséért szinte 40 krajcár jár.

2-ször. Hegymestereknek megye kő letevésért darabonként 10 krajcár jár.

3-szor. Határoztatot, hogy ha valaki az hegybíróhoz meg parantsoltatik és az parantsolat oda haza éri, ha az határ időre meg nem jelenik, mint makats tartozik az hegység részére fizetni 50 krajcárt, s ha mint makats, másodszori meghívásra sem jelenne meg, az ilyen fél még akkor 1 forintot tartozik büntetésül fizetni, de az megparantsolás csak mindég az kitűzött idő előtti estvén történhetik.

⁵²⁴ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 146.

4-szer. Mely jegyzőkönyv általunk eképen felvétettet, saját neveink aláírásával meg erősítettük.

Kelt mint fent. Győrffy Gyula hegybíró, Petke Sándor m. k., Dömölki Dániel m. k., Fejes János m. k., Nagy József m. k., Kováts Péter m. k., Őri János m. k., Kis István m. k., Pap Ferentz m. k., Szabó Mózsés m. k., Csík Dániel m. k.⁵²⁵

Az 1874. évi hegyrendőrségi szabályok

A zalai szőlőhegyeken a szőlőhegyi önkormányzat átszervezése a vármegye által 1874. november 2-án kiadott és 1875. január 1-jén hatályba lépett hegyrendőrségi szabályok alapján történt.⁵²⁶ Az elöljáróságokat újjászervezték. A szabályrendelet első szakasza a hegyrendőrségi hatóságról és közegekről szólt. Az elöljáróság feje a községi bíró lett, a hegyrendőrséget a községi hatóság gyakorolta a szőlőbirtokosok közül választott, de a községi hatósághoz tartozó bizottmány által, így a szőlőhegyi önkormányzatnak a községtől való függetlensége megszűnt. Arácson is a községi bíró lett a hegyelnök, de 1875 után is választottak hegybírókat. A szabályrendelet második szakasza a 18. században megalkotott hegytörvényekre épült, és tartalmazta azokat az általános szabályokat, amelyeket a szőlőbirtokosoknak a szőlőhegyen be kellett tartaniuk.

Hegyrőrségi szabályok Zala megye összes szőlőhegységei számára.

I. A hegyrőrségi hatóságról és közegekről

a) Minden egyes vagy több határokbán fekvő, de egy gypű vagy egyéb kerítés alatt álló oly terület, mely főleg bor és gyümölcs – habár ezzel kapcsó-

⁵²⁵ VeML Arács hegység jegyzőkönyve, 211–212.

⁵²⁶ VeML Besorolatlan iratok. Zala vármegye hegyrőrségi szabályai, 1874.

latban mellékesen más termény – tenyésztésére is használtatik, illetőleg szőlőhegységet képez, a jelen szabályok alá tartozik, kivételével az oly szőlőbirtoknak, mely az általános gyepűn kívül, egészen elkülönített kerítés alatt áll, s egyes embernek tulajdonát képezi.

b) A hegyrendőrséget az illető községi hatóság gyakorolja, s e tekintetből minden oly községben, melynek határában szőlőhegység létezik, a községi előjáróság egy, a szőlőbirtokosokból a helyi viszonyoknak megfelelő számban választott bizottmánnyal szaporítandó, mely bizottmány a szőlőhegységekben mint a községi hatóság megbízottja illetőleg közege teljesíti a rendőrségi teendőket a jelen szabályok értelmében.

c) A bizottmány az illető szőlőhegységi birtokosok által s ugyanazon hegységi birtokosok közül 3 évre választandó a helyi viszonyoknak megfelelő számban akként, hogy aránylag kellő számú póttagok is választassanak, kik időközbeni elhalálozás vagy egyéb akadályoztatás esetében a rendes tagokat helyettesítik.

d) A bizottmány az illető községi bíró elnöklete alatt minden tavasszal Szent György napja körül, s minden ősszel Szent Márton napja körül, s azonkívül tüzetesen a szüreti határidő megállapítása végett minden September hó közepén rendes ülést tartani köteles, rendkívüli bizottmányi ülések mindannyiszor tartathatnak, amint a körülmények szükségessé teszik.

A tavaszi rendes bizottmányi ülés fő teendőjét a hegypásztorok felfogadása, azok fizetésének megállapítása és kivetése, úgy a hegygyepűk fenntartása s azoknak szükséges javítása iránti intézkedés képezi, az őszi ülés pedig elkészíti a számadásokat, azokat felülvizsgálat végett a községnek bemutatja, s intézkedik a kiszabott bírságpénzek behajtása iránt.

e) Azt, valljon a bizottmány tagjai ingyen teljesítik e jelen szabályzatban foglalt kötelelességeiket avagy fizetéssel, s mennyivel láttassanak el, az illető

szőlőbirtokosok a fentebbi c) pont szerint 3 évenként tartandó választógyűlésben határozzák meg.

f) A bizottmány tagjai hivatalos eljárásukra s a jelen szabályzatban foglalt kötelességeik pontos teljesítésére nézve felelősséggel tartozván, e tekintetben mint községi közegek az 1871. 18. t. cz. 7-ik fejezetében előírt határozmányok hatálya alatt állanak, s ellenök hivatalos kötelességmulasztás vagy visszaélés és vétség esetében a fegyelmi eljárás ugyan az idézett törvény 90. s következő szakasza értelmében foganatosíttatik.

g) A bizottmány az általa felfogadott hegypásztorokat az illető járási szolgabírónak bejelenti, ki őket felesküdtetvén, rendes bizonyítvánnyal ellátja.

h) A bizottmány főfeladatához tartozik a hegyszabályok megtartása felett őrködni, illetőleg azok pontos foganatosítását eszközölni, vinczellérekre különösen figyelni, gyepűket megjárni, utakat csináltatni, a jó rendre, bátorságra, közilledelemre felvigyázni, birtokváltozásoknál a birtokosokat bejegyezni, meggyekérdéseket – az illető felek által jogaik érvényesítése végett igénybe vehető törvényes út fennhagyásával elintézni, meggyeköveket lerakni, károkat megbecsülni, a kárvallottaknak elégtételt szerezni, a kiszabott bírságpénzeket s egyéb szabályszerű kivetési illetékeket beszedni, a költségeket híven kezelni, ezekről, valamint a befolyt büntetéspénzekről és jövedelmekről is pontos számadást készíteni.

i) A bizottmány rendes jegyzője az illető községi vagy körjegyző, ő vezeti a bizottmány jegyzőkönyvét, felteszi a becsüleveleket és jelentéseket, bejegyzi a birtokosok sorában történt változásokat.

k) A hegypásztoroknak kötelessége egész éven át éjjel-nappal a hegyet őrizni, minden visszaélést a bizottmánynak bejelenteni, tolvajokat elfogni vagy megzálogolni, egyes birtokosok szőlő- vagy gyümölcstermését minden károsodástól megóvni.

1) A hegyrendőrségnek jelen szabályok értelmébeni kezelése felett a felügyelet a nagy- és kisközségekben az illető járási szolgabíró hatásköréhez tartozik.

II. Általános szabályok.

Kötelezők a szőlőhegységekben mindenkre

1. Ósidők óta a népség a hegy gyepűjén belöli erkölcsös, illedelmes, vallásos magaviselet iránt hagyományos kegyelettel viseltetvén, ez minden egyes birtokos figyelmébe különösen ajánltatik, s a közhatóság megvárja tőlük, hogy ezen kegyeletnek további fennállására minden tehetséggel közreműködni fognak. Kívánatos azért, hogy egyes szőlőhegységekben a védszent tiszteletére vagy egyéb ájtatos fogadásból tartatni szokott vallásos ünnepek illő buzgósággal megtartassanak.

2. Tavaszi gyepűjárás alkalmával amely birtokosnak gyepűrésze nem kellő karban találtatik, a bizottmány által az illető birtokos megintendő, s ha a megintés 15 nap alatt sikertelen marad, a birtokos 1 forinttól 3 forintig terjedhető pénzbírságban elmarasztalendő, s a gyepűhiányok a mulasztó birtokos költségére a bizottmány által kijavítandók. Aki pedig a hegyből ki vagy bemenve a kaput nyitva hagyja, 20 krajcártól egy forintig terjedő büntetés alá esik.

3. Az egész hegység használatára szolgáló utak, kapuk, hidak, kutak a szőlőbirtokosok által jó karban tartandók, s e részben szükséges munkák vagy költségek birtokaránylag viselendőek. Mellékutak fenntartásához csak azok járulnak, kiknek ezek szükségesek.

4. Mindenki csak a közös vagy saját útján járjon, ezen rendszabály ellen vétkezők 2 forintig terjedő pénzbírsággal büntetessenek.

5. Ha valamely hegységi birtokos szőlő, gyümölcs, karó vagy más kisebb rendű lopáson tapasztaltatik, 10 forintig, hordó vagy borkezeléshez, szőlőmunkához szükséges egyéb eszközök, úgy szekér, szerszámrészek és gazdasági eszközök tolvajlásáért 15 forintig, pincze vagy hajlék feltöréséért a kárnak megtérítésén és a közfenyítéknek fennhagyásán felül 25 forintig terjedő pénzbírsággal büntetessék. Mindezen kiszökések s vétségek ismétlés esetében, vagy ha szomszéd által követetnék el, kétszeres büntetéssel illetendők. Orgazdaságban tapasztalt birtokosok szinte a fentebb elsorolt büntetések alá esnek, vidékiek vagy szolgák által elkövetett gyümölcs és egyéb aprólékos lopások közfenyítéken felül 2 forintig büntetendők.

6. A hegységben gyümölcs, szőlő vagy egyéb lopáson s kártételben tapasztalt egyének elfogatásához vagy megzálogosításához minden egyes szőlőbirtokos – ha avégett felszóllíttatik –, a hegypásztornak segítségére lenni tartozik.

7. A hegyben lakni senkinek sem szabad, kivétetnek egyedül azon hegyi lakosok, kik főbb hatósági jóváhagyás mellett, mint elismert községek állanak fenn. Kivétetnek továbbá a birtokosoknak a hegyben lakó vinczellérjei, kikért azonban gazdáik jótállani és felelni tartoznak.

8. A hegység gyepűjén belől marhákat, birkákat, sertéseket, lovakat, kecskéket, szóval semminemű állatot legeltetni, majorságot valamint ebet szabadon eresztetni nem szabad. Hasonlóul tiltatik a hegységben istállón tartott marhát szabadon hajtani itatásra vagy külső legeltetőre, hanem azok kötélén vezetendők. E részbeni kiszökésért tiltott legeltetés esetében, úgy gyepűn belől a csikónak szabadon bocsátásáért kártérítés és rendőri fenyítésen felül minden marha után a tulajdonos 5 forint büntetés alá esik annyiszor, amennyiszor szabadon bocsájtott majorság és ebek, mint gazda nélküli bitang jószág tekintendő, s bárki által kipusztítandó.

9. A hegybeli közbiztonság megkívánja, hogy a vagyon és személybiztonság semmiféleképpen ne veszélyeztessék, s ennek fenntartásában a bizottmány ne akadályoztassék, ugyanazért a szőlőbirtokosok, s ezek cselédjei vagy idegenek által a bizottmány vagy annak egyes tagjai irányában hivatalos eljárás közben tanúsított ellenszegülés mint hivatalos személyiség ellen tiltott cselekvény tekintendő, s a törvények értelmében leendő megbüntetés végett a közhatóságnak bejelentendő.

10. Amely birtokos alattomos terjeszkedés vagy hatalmaskodó foglalás által a megyevonalt megrontja, a víznek járását önkényűleg megváltoztatja, 10 forintig terjedő büntetés alá esik, azonfelül a megyevonálnak s a rendes vízjárásnak hegyhatóságilag leendő helyreállítási költségeiért, úgy az okozott károkért teljes mértékben felelős.

11. Szőlőbirtokos, annak cselédje, munkása vagy családtagja akár gondatlanságból, akár szándékosan ha tüzet éleszt, azáltal hajlékban vagy gyepeben, ültetvényekben, vagy bárhol is másnak kárt okoz, kártérítésen s 10 forintig terjedő pénzbírságon felül megfenyítés végett a közhatóságnak átadandó.

12. Aki a bizottmány által meghatározott szüret idejét meg nem tartja, s a szedést korábban kezdi, 20 forintig terjedő büntetés alá esik, azonfelül mint hatósági rendeletnek ellenszegülő s közrendháborító megfenyítés végett a hatóságnak bejelentendő.

Ha a szőlőbirtokosok közül csak egy is a szüretelést a kitűzött határidőn túl tartani kívánná, ezt tennie szabadságában áll, a bizottmány és hegypásztorok pedig tartoznak az ilyen szőlőkre éppen úgy felügyeltetni, illetőleg felügyelni, mintha még az egész hegy szedetlen volna.

13. A szőlőézési időszaktól kezdve, különösen is a szőlőlopások és károsítások meggátlása végett, szigorúan tiltatik bárkinek szőlőjébe a tulajdonoson, családján vagy rendes megbízottján kívül bárki mást, hacsak a tulajdonos írás-

beli engedélyével magát nem igazolhatja, bebocsátani. A hegyből pedig szőlőt kivinni az illető tulajdonos és családja tagjain kívül bárki másnak, még a vinczelléreknek is csak azon esetben szabad, ha a szőlőtulajdonosnak s illetőleg gazdájoknak írásbeli külön engedélyével a szőlő elvitelére lett megbízatásokat igazolhatják.

14. Aki a szőlőbirtokosok közül borát vízzel, gyümölcs vagy bárminemű más lével megkeveri, alábbvaló hegy termését becsempészi, s mint hamisítatlan vagy azon hegybeli termést adja el, mint csaló a törvényes fenyítéken felül a hegységi pénztár javára minden akó után 2 forintig terjedő pénzbírsággal büntetendő. Megengedtetik munkások számára csigert készíteni, vagy alábbvaló hegyről bort bevinni, de ez mindenkor a hegységi bizottmánynak előre bejelentendő, kik jogosítva s kötelezve is vannak minden kitelhető módon arra ügyelni, hogy az ilyen készítmények csak a kitűzött célra fordíttassanak. A bejelentésnek elmulasztása vagy más célra használás a fentebbi büntetés alá esik.

15. A hegységben minden birtokváltozást a vevő vagy öröklő tartozik a bizottmánynál három hónap alatt bejelenteni.

16. A hegység pénztára a fentebb elszámolt büntetésekből fog alakulni, melyek a bizottmány által folytonos nyilvánosságban fognak tartatni, s ha ezek által a közkiadások fedezve nem lennének, a hiány területi holdszámmra leendő kivetés útján fog pótoltatni, mi a bizottmány teendői közé tartozik.

17. A hegyi napszámosok tartoznak télen úgy, mint nyáron napkelte után legalább fél órával a munka helyén megjelenni, ott azonnal dologhoz fogni, s a meghatározott díjért szorgalmasan dolgozni naplementéig. Következő munkaszünetek engedtetnek: fél óra reggelire, egy óra délben, fél óra ozsonakor, azonban Szent Mihály naptól Szent György napig ozsonakor vagy munka közben szünetelni nem szabad.

18. A bizottmány mint a hegybirtokosok által választott hegyelöljáróság a fennálló hazai törvények és formák szerint sommás szóbeli úton jár el a fentebbi meghatározás értelmében a büntetések kiszabásánál és behajtásánál. A panasz és az egész eljárás mindenkor jegyzőkönyvbe veendő, úgy a végzés is írásban foglalandó. Ha valaki a bizottmány által reá kiszabott bírságot megfizetni vonakodik, a bizottmány az esetet az összes iratokkal együtt az illető járási szolgabíróhoz betérjeszti, ki is az ilyen rendőrségi ügyben közigazgatási úton eljár, és a bírságot végrehajtás útján is behajtja. Ki a bizottmánynak ellene szegül, azt szóval avagy tettel bántalmazza, 20 forintig terjedő bírsággal büntetik, azonfelül a bizottmánynak mint hatóságilag megerősített hivatalos személyzetnek ellenében elkövetett bántalmazásért közfenyíték alá vonandó.

19. Ezen rendszabályok célja hegységbeni személy- és vagyonbiztonság, úgy a rend fenntartása lévén, és ennek elérése tekintetéből a hegyelöljáróságot képező bizottmány jogokkal ruháztatván fel, azok kötelességöknek ismerjék a hegység határain belől előforduló köz- és magánügyek tárgyalásában lelkiismeretesen, a fennálló törvények és szabályok értelmében gyorsan, ha szükséges, a hely színén megjelenve magánügyekben mindenekelőtt a barátságos kiegyeztetést megkésértve eljárni, igazságot szolgáltatni, és kötelességüket szigorúan teljesíteni. Ha mégis a bizottmány vagy annak bármely egyes tagja a közrendőrségi feladatok teljesítése körül mulasztást, hanyagságot, közönyt tanúsítana, avagy visszaélést követne el, az esetre az illető ellen a fegyelmi eljárás az 1871. 18. t. cz. által előírt módon azonnal hivatalból fogatosítandó lészen, fennmaradván a bizottmányt és annak minden egyes tagját a hatáskörük alá tartozó hegységi területen bárminő felügyeleti s hivatalos eljárási mulasztás vagy visszaélés által netán okozott károkért ugyan az idézett törvény értelmében terhelő felelősség és kártérítési kötelezettség érvényesítése.

*

Ezek a szabályok voltak érvényben a filoxéravészig, amikor a szőlőhegyek elpusztulása miatt az önkormányzat működése elsorvadt.

Az országos borászati kormánybiztos és a kerületi filoxéra-felügyelő jelentései szerint a borvidék szőlőit Sóly felől fenyegette a legnagyobb veszély. A zirci apátság sólyi szőlőjében 1880-ban észlelték az első filoxéras foltokat. Ebből alakult ki a sólyi infekciócsoport. A fertőzés néhány év alatt, déli és nyugati irányban terjedve, letarolta a borvidék szőlőit. Arácson a helyi hagyomány szerint 1884-ig a filoxéra a szőlőket elpusztította. 1886-ban Kenessey Móric szőlőjében szénkénegezéssel védekeztek ellene. 1895-ben a község területén mindössze 9 kat. hold beültetett szőlő volt.⁵²⁷

A szénkénegezéssel való védekezés nem járt sikerrel, mert későn fogtak hozzá az alkalmazásához. A korabeli szakirodalomban javasolt elárasztásos védekezés a hegyi szőlőkben megoldhatatlan volt. A helybeliek szerint Arácson a Séd mentén ültetett szőlőkben kipróbálták, de nem vált be. Emiatt a filoxérának ellenálló amerikai szőlővesszőkkel való felújítás maradt az egyetlen járható út a borvidék megmentésére.⁵²⁸

Arácson egy Steiner nevű szőlőbirtokos hozatott elsőként amerikai vesszőket Franciaországból. Az amerikai alanyfajtákkal folytatott első kísérletek vegyes eredményeket hoztak. Idő kellett ahhoz, hogy rájöjjenek, milyen alanyfajtákat lehet alkalmazni, és az új oltási módokat is el kellett sajátítani. Balatonfüred és Arács meszes, helyenként túl meszes talajain a „murvédér” (Mourvedre x Rupestris) és a Teleki Zsigmond villányi zsidó borkereskedő által

⁵²⁷ *Lichtneckert* 1990a. 290–293.

⁵²⁸ *Lichtneckert* 1990a. 294.

előállított Berlandieri x Riparia fajták, túl meszes talajokon a Chasselas x Berlandieri fajta felelt meg.⁵²⁹

A filoxéravész utáni szőlőrekonstrukció sikerében különösen nagy érdemeket szerzett Sánér János veszprémi kádármester, a veszprémi püspökség pincemestere. Franciaországi tanulmányútján szerzett tapasztalatait is felhasználva, Csopakon amerikai anyatelepet, gyökereztető iskolát és oltóházat létesített. Különböző talajviszonyok között vizsgálta az amerikai alanyfajták viselkedését. Döntően Sánér János érdemének tulajdonították, hogy Arácson, Csopakon, Paloznakon, Alsó- és Felsőörsön, Almádiban rövid idő alatt félmillió új tőkét ültettek a szőlősgazdák.⁵³⁰

Az arácsi szőlőhegy jegyzőkönyvét 1893-ig vezették. A szőlőhegyi önkormányzat újjászervezésére a mezőgazdaságról és a mezőrendőrségről szóló 1894. évi 12. tc. alapján került sor. A törvény 7. fejezetében jelenik meg a hegyközség elnevezés. A törvény a filoxéravész következtében elpusztult területeken is lehetővé tette a hegyközségek megalakítását. A hagyományosan ellátott feladatokon (közös őrzés, hegyrendészeti szervezkedés) kívül ez a törvény a hegyközség feladatait kibővítette (a filoxéra által elpusztított szőlők felújításának vagy új szőlők ültetésének, továbbá a szőlőpenész, a peronospora viticola ellen való közös védekezésnek előmozdítása, minden egyéb szőlőbetegség ellen való közös védekezés elősegítése, az okszerű szőlőművelés és szüretelés s a szőlők jövedelmezőségének fokozása érdekében szükséges vagy kívánatos közös gazdálkodási és kezelési szervezkedés).

A szőlőgazdálkodásról és a hegyközségekről szóló 1929. évi 17. tc. alapján Arácson is meg kellett alakítani a hegyközséget, amely testületként működött. A közgyűlés által megalkotott hegyközségi rendtartást a törvényhatóság

⁵²⁹ *Lichtneckert* 1990a. 312–313.

⁵³⁰ *Lichtneckert* 1990a. 299. – *Lichtneckert* 1995b. 401–412.

hagyta jóvá. A törvény a hegyközség ügyeinek intézését a közgyűlésre, választmányra és előjáróságra (hegyközségi elnök és hegybíró) bízta. A közgyűléseken a tulajdonosok a szőlőbirtokuk területének arányában rendelkeztek szavazati joggal. A hegyközség évi költségvetését a vármegyei hegyközségi tanácshoz kellett beterjeszteni. A választmány sokrétű feladatokat látott el, végrehajtotta a hegyközségekről szóló törvényt és miniszteri rendeleteket, intézkedett minden olyan ügyben, amelyet a törvény a hegyközségi szervezet hatáskörébe utalt vagy amelyet a közgyűlés elrendelt. Irányította és ellenőrizte a hegybíró tevékenységét, aki a választmány alkalmazottjaként javadalmazásban részesült.

A hegyközségek hatáskörébe tartozott többek között a területükön szaporítható alany- vagy direkttermő szőlőfajtáknak a megválasztása. Kötelesek voltak a területükön lévő szőlőbirtokokat törzskönyvezni. A hegyközségek a feladatuk teljesítéséhez hegyközségi járulékot vethettek ki.

A törvény rendelkezett a vármegyei hegyközségi tanácsok megalakításáról is, amelyeknek feladata volt a hegyközségek működésének irányítása és ellenőrzése, a hegyközségi rendtartások elbírálása, a szőlőtelepítések ellenőrzése.

A törvény rendelkezéseinek megvalósítását akadályozta a világgazdasági válság, ezért az 1938. évi 31. tc. újból szabályozta a hegyközségek és hegyközségi tanácsok működését, a szőlő- és gyümölcsgazdálkodást. A törvény tovább szigorította a bortermelés feltételeit, fellépett a borhamisítások ellen, központi feladattá téve a kétes minőségű borok kiszűrését.

A törvény a hegyközséget köztestületként határozta meg. A hegyközség köteles volt a szőlőknek és a gyümölcsösöknek az őrzéséről, a növényi és állati kártevők elleni védelemről, a célszerű telepítés, művelés és szüretelés előmozdításáról gondoskodni. A hegyközség ügyeit a hegyközségi elnök, a közgyűlés és a választmány intézte, amelyeknek végrehajtó közege a hegybíró volt. A balatonarácsi hegyközség által megalkotott szervezeti és ügyviteli szabályzatot

Zala megye közigazgatási bizottságának gazdasági albizottsága 1940. március 11-én hagyta jóvá.⁵³¹ A hegyközségek hegyközségi járulékot vethettek ki a szőlő- és gyümölcssterületek birtokarányában.

A törvény hatályba lépése után hat hónappal meg kellett alakítani a hegyközségi tanácsokat, amelyeknek tagja volt a tanács területén működő hegyközségek egy-egy kiküldöttje is. A tanács irányította és ellenőrizte a hegyközségek működését.

A második világháború után a polgári értékeken alapuló hegyközségeket a 3300/1949. számú kormányrendelettel felszámolták. A kötelezettségek és a jogok az államkincstárra szálltak. A vagyonátadást a belügyminiszter rendelete alapján az alispáni hivatal intézte. A hegyközség vagyona a DÉFOSZ (Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetsége) helyi szervezeteit illette. A hegyközség pénzkészletét a községi jegyzőnél letétbe helyezték.

A hegyközségek megszüntetése után is továbbéltek egyes hegytörvények a szokásjogban, meghatározva a szőlőhegyi emberek számára a mindennapi életben követendő magatartást.

A hegyközségeket az 1994. évi 102. törvény hívta ismét életre a polgári rendszerváltás után, felismerve ennek az évszázados szőlészeti-borászati demokratikus intézménynek a szakmai, közösségi, gazdasági és kulturális jelentőségét.⁵³²

⁵³¹ VeML Községi szabályrendeletek. Balatonarács.

⁵³² Itt köszönöm meg dr. Csoma Zsigmondnak a hegyközségek 1894 utáni űködésére vonatkozó közlését.

Irodalom

- Ács 1990 = Ács Anna: A szőlőbirtoklás rendje és az adózás formái Tapolcafőn a XVIII–XIX. században. *Agrártörténeti Szemle*. XXXII. évf. (1990) 1–4. sz. 85–92.
- Áldásy 2004 = Áldásy Antal: Címertan. Máriabesnyő–Gödöllő. 2004.
- Ambrózy 1933 = Ambrózy Ágoston: Szőlőhegyek védőszentjei különös tekintettel a tokaj-hegyaljai nagy magyar borvidékre és a szentévre. Bp. 1933.
- Andrásfalvy 1957 = Andrásfalvy Bertalan: A vörösbor Magyarországon. *Néprajzi Értesítő*. XXXIX. évf. (1957) 49–67.
- Árvay 1881 = Árvay István: Okszerű és hasznos bortermelés kézi könyve. Különös figyelemmel Zalamegye helyi viszonyaira. Nagy-Kanizsa, 1881.
- ÁUO = Árpád-kori új okmánytár. *Codex diplomaticus Arpadianus continuatus*. I–XII. Közzéteszi: Wenzel Gusztáv. Pest, Bp. 1860–1874.
- Az első magyarországi népszámlálás = Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Szerk. Danyi Dezső és Dávid Zoltán. Bp. 1960.
- Bácskai 1989 = Bácskai Vera: A vállalkozók előfutárai. Bp. 1989.
- Balassa 1991 = Balassa Iván: Tokaj-Hegyalja szőleje és bora. Tokaj, 1991.
- Bálint 1998 = Bálint Sándor: Ünnepi kalendárium. I–III. Bp. 1998.
- Balogh–Ördög–Varga 2000 = Veszprém megye földrajzi nevei. IV. Veszprémi járás. Szerk. Balogh Lajos, Ördög Ferenc, Varga Mária. Bp. 2000.
- Bán 1996 = Bán Péter: Három XVI. századi dézsmautasítás. *Archívum* 14. 1996. 53–73.
- Bél 2001 = Bél Mátyás: Sopron vármegye leírása I. *Descriptio Comitatus Semproniensis I*. Sopron, 2001.
- Belényesy 1955 = Belényesy Mária: Szőlő- és gyümölcsstermesztésünk a XIV. században. *Néprajzi Értesítő*. XXXVII. évf. 1955. 11–30.

- Bogdán 1990 = Bogdán István: Magyarországi hossz- és földmértékek 1601–1874. Bp. 1990.
- Bogdán 1991 = Bogdán István: Magyarországi űr-, térfogat-, súly- és darabmértékek 1874-ig. Bp. 1991.
- Bolla 1983 = Bolla Ilona: A jogilag egységes jobbágyosztály kialakulása Magyarországon. Bp. 1983.
- Bolla–Horváth 1977 = Bolla Ilona–Horváth Pál: A középkori faluközösség, mint a feudális bíráskodás eszköze. In: Bolla Ilona–Csizmadia Andor–Degré Alajos–Horváth Pál: Tanulmányok a falusi közösségekről. Pécs, 1977.
- BRPL = A Bencés Rend Pannonhalmi Levéltára
- Csapó 1792 = Csapó József: Új füves és virágos magyar kert, mellyben mindenik fűnek és virágnak neve, neme, ábrázatja, természete és ezekhez képest különbféle hasznai, értelmesen megjegyeztettek. Posonyban, 1792.
- Csepregi 1968 = Csepregi Pál: A szőlő metszése. Bp. 1968.
- Csepregi–Zilai 1955 = Csepregi Pál–Zilai János: Szőlőfajtáink. Ampelográfia. Bp. 1955.
- Csepregi–Zilai 1973 = Csepregi Pál–Zilai János: Szőlőfajtáink. Bp. 1973.
- Csoma 1982a = Csoma Zsigmond: A hagyományos borértékesítés rendszere és felbomlása a Káli-medencében (19–20. sz.) Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 16. 1982. 331–341.
- Csoma 1982b = Csoma Zsigmond: A szőlőfajtaváltás és hatása Somlón (XVIII–XX. század). Agrártörténeti Szemle. XXIV. évf. (1982) 379–387.
- Csoma 1986a = Csoma Zsigmond: A kővágóörsi ürmös és a törökök emléke: a mustmész. In: Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből. Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém, 1986. 27–30.

- Csoma 1986b = Csoma Zsigmond: A kővágóörsi aszúborok és hírük. In: Történeti és néprajzi dolgozatok a Káli-medencéből. Szerk. S. Lackovits Emőke. Veszprém, 1986. 30–33.
- Csoma 1986c = Csoma Zsigmond: Nászéjszakák bora: a somlai. Bp. 1986.
- Csoma 1999 = Csoma Zsigmond: Szent Vincétől Szent János poharáig. Magyar történeti borkalendárium örökidőre. Bp. 1999. 176.
- H. Csukás 1997 = H. Csukás Györgyi: A kőépítkezés múltja a Balaton-felvidéken és a Bakonyban. In: A Balaton-felvidék népi építésze. Szerk. Cseri Miklós–S. Lackovits Emőke. Szentendre–Veszprém, 1997. 51–89.
- Czuczor–Fogarasi 1862–1874 = Czuczor Gergely–Fogarasi János: A magyar nyelv szótára. I–VI. k. Bp. 1862–1874.
- Degré 1977 = Degré Alajos: A magyar nemesi (curialista) községek szervezete és gazdálkodása 1848 előtt a Dunántúlon. Tanulmányok a falusi közösségekről. Pécs, 1977. 55–73.
- Dobrovits 1979 = Dobrovits Dorottya: Adatok Balatonfüred 18. századi építészetéhez. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 14. 1979. 261–268.
- DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
- Eckhart 1954 = Eckhart Ferenc: A földesúri büntetőbíráskodás a XVI–XVII. században. Bp. 1954.
- Égető 1980 = Égető Melinda: Középkori szőlőművelésünk kérdéséhez. Ethnographia. XCI. évf. (1980) 53–78.
- Égető 1985 = Szőlőhegyi szabályzatok és hegyközségi törvények a 17–19. századból. Összeállította Égető Melinda. Bp. 1985.
- Égető 1990 = Égető Melinda: A hegyvám mértéke és kiszámítása a XVIII. században a Zala megyei Széchényi-birtokokon. Agrártörténeti Szemle. XXXII. évf. (1990) 1–4. sz. 73–84.
- Entz 1962 = Entz Géza: Az alsóörsi gótikus ház. Veszprém, 1962.

- Entz–Gyürky 1868 = Entz Ferenc–Gyürky Antal: A hazai szőlőszet. Pest, 1868. (Közlemények a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi magyar kir. ministerium köréből. I/1.)
- Entz–Málnay–Tóth 1869 = Entz Ferenc–Málnay Ignác–Tóth Imre: Magyarország borászata. Pest, 1869. (Közlemények a Földművelés-, Ipar- és Kereskedelemügyi magyar kir. ministerium köréből. II/2.)
- Eötvös 1982 = Eötvös Károly: Balatoni utazás. I–II. Szerkesztette, az utószót és a jegyzeteket készítette Szalay Károly. Bp. 1982.
- Erdélyi 1913 = Erdélyi Gyula: Veszprém város története a török idők alatt. Veszprém, 1913.
- Éri 1966 = Éri István: Adatok a bakonyi üvegutak történetéhez. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 4. 1966. 143–175.
- Fábián 1813–1814 = Visgálódó és oktató értekezés a’ szőlő-művelésről. A’ bor, égettbor, közönséges és fűszeres etzetek’ készítésének mesterségével együtt. Chaptal belső minister, Rozier apátúr, Parmentier, és Dussieux polgárok által. Frantzia nyelvből fordította, és külömb-külobbféle jegyzésekkel, azok között a’ szőlő-czúkor, és szőlőmag-olaj tsinálásának módjával megtoldotta nemes Fábián József. I–II. Veszprém, 1813–1814.
- Fejér = Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae 1829–1844.
- Feyér 1970 = Feyér Piroska: Szőlő- és borgazdaságunk történetének alapjai. Bp. 1970.
- Feyér 1981 = Feyér Piroska: A szőlő- és bortermelés Magyarországon (1848-ig). Bp. 1981.

- Fényes 1836 = Fényes Elek: Magyar országnak s a hozzá kapcsolt tartományoknak mostani állapota statistikai és geographiai tekintetben. 1. Pesten, 1836. – Ua. 2. jav. kiadás. Pesten, 1841.
- Foki 1986 = Foki Ibolya: Az 1883-as zsidóellenes zavargások Zala megyében. Zalai Gyűjtemény 25. Zalaegerszeg, 1986. 217–241.
- Geipl–Kaiser–Takács 1985 = Geipl Miklós–Kaiser Géza–Takács Ferencné: Az arácsi Széchenyi-kastély és a szakiskola története 1782–1935–1985. Balatonfüred, 1985.
- Gombás 1805 = Jegyzések a' Nagy Somlyó hegyéről és boráról, melyeket orvos doktor tek. Zsoldos János ur kértére írt, nagy szőlősi plébánus tiszteendő Gombás János. Közli Fábián József: A' boroknak termesztésekről, készítésekről és eltartásokról való értekezés. Veszprém, 1805. 199–211.
- Gutheil 1977 = Gutheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém, 1977.
- Holub 1929 = Holub József: Zala megye története a középkorban. I. A megyei és az egyházi közigazgatás története. Pécs, 1929.
- Holub 1933 = Holub József: Zala megye története a középkorban. III. A községek története. (Kézirat.) Pécs, 1933.
- Holub 1960 = Holub József: A bortermelés Zala megyében 1526 előtt. Zalaegerszeg, 1960. (A Göcseji Múzeum Közleményei 12.)
- Hungler 1986 = Hungler József: A török kori Veszprém. Veszprém, 1986.
- Ila–Kovacsics 1964 = Ila Bálint–Kovacsics József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp. 1964.
- Jakubovich 1924 = Jakubovich Emil: XII. századi oklevéltöredékek. Levéltári Közlemények, 1924.
- Jankó 1902 = Jankó János: A Balaton melléki lakosság néprajza. Bp. 1902.

- Kaiser 1963 = Kaiser Géza: Fajták és évjáratok értékelése a balatonfüred–csopaki borvidéken. Különnyomat a Kísérletügyi Közlemények Kertészet 1963/1. LVI/C kötetéből.
- Kalmár 2006 = Kalmár László: Fejezetek a Szent Donát-kápolna történetéből. Badacsony Újság. XV. évf. (2006) 2. sz.
- Karácsonyi 1900–1901 = Karácsonyi János: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp. 1900–1901.
- Keöd 1880 = Keöd József: Népszerű szőlőművelés és borkezelés. Bp. 1880.
- N. Kiss 1968 = N. Kiss István: A szőlőművelés terméshozamának alakulása a XVII–XIX. században. Agrártörténeti Szemle X. évf. (1968) 1–2. sz. 78–93.
- N. Kiss 1973 = N. Kiss István: Szőlő monokultúra a Hegyalján, XVI–XVIII. század. Agrártörténeti Szemle XV. évf. (1973) 3–4. sz. 383–390.
- Kiss 1988 = Kiss Lajos: Földrajzi nevek etimológiai szótára. I–II. Bp. 1988.
- KL = Katolikus Lexikon. Szerk. Bangha Béla. I–IV. Bp. 1931–1933.
- Kovacsics 1991 = Kovacsics József: Zala megye helytörténeti lexikona. Keszthely és környéke. Bp. 1991.
- Kovacsics–Ila 1988 = Kovacsics József–Ila Bálint: Veszprém megye helytörténeti lexikona. II. Bp. 1988.
- Kredics–Solymosi 1993 = Kredics László–Solymosi László: A veszprémi püspökség 1524. évi urbárium. Bp. 1993.
- Kumorovitz 1953 = Veszprémi regeszták (1301–1387). Összeállította Kumorovitz L. Bernát. Bp. 1953.
- Kumorovitz 1993 = Kumorovitz L. Bernát: A magyar pecséthasználat története a középkorban. Bp. 1993.
- Lichtneckert 1990a = Lichtneckert András: A balatonfüred–csopaki borvidék története. Veszprém, 1990.

- Lichtneckert 1990b = Lichtneckert András: Szőlőművelés és adózás a balatonfüred–csopaki borvidék területén a XVII–XIX. században. Agrártörténeti Szemle. XXXII. évf. (1990) 1–4. sz. 51–72.
- Lichtneckert 1990c = Lichtneckert András: Válság és megújulás a Balatonfelvidéki szőlőművelésben. (Elhangzott 1990-ben a badacsonytomaji szőlésnapon.)
- Lichtneckert 1992 = Lichtneckert András: Szántóföldi szőlőművelés a balatonfüred–csopaki borvidék területén. A Dunántúl településtörténete IX. PAB–VEAB Értesítő 1992. 143–149.
- Lichtneckert 1995a = Lichtneckert András: Szárberény szőlőművelése és szőlőhegyi önkormányzata a középkortól a 18. század közepéig. In: Balatonalmádi és Vörösberény története. Szerk. Kredics László–Lichtneckert András. Balatonalmádi, 1995. 171–223.
- Lichtneckert 1995b = Lichtneckert András: Almádi szőlőművelése és szőlőhegyi önkormányzata a 17. századtól a filoxéravészig. In: Balatonalmádi és Vörösberény története. Szerk. Kredics László–Lichtneckert András. Balatonalmádi, 1995. 373–414.
- Lichtneckert 1996 = Alsóörs története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1996. 67–714.
- Lichtneckert 1997a = Lichtneckert András: Szőlőhegyek – hegyközségek a 16–19. században. In: A Balaton-felvidék népi építésze. Szerk. Cseri Miklós–S. Lackovits Emőke. Szentendre–Veszprém, 1997. 277–292.
- Lichtneckert 1997b = Csopak története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1998. 153–460.
- Lichtneckert 1999 = Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1999. 179–300, 413–468, 637–644, 727–736.

- Lichtneckert 2000 = Berhida, Kiskovácsi, Peremarton története és néprajza. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 2000. 47–190, 331–358.
- Lichtneckert 2001 = Lichtneckert András: Veszprém város 1745. évi statútumainak eredete. Veszprémi Szemle 6. évf. (2001) 1–2. sz. 3–17.
- Lichtneckert 2006b = Lichtneckert András. A füredi savanyúvízi gyógyfürdő kezdetei 1702–1755. Füredi História. VI. évf. (2006) 14. sz. 2–4.
- Lichtneckert 2006c = Lichtneckert András: Az alsóörsi török ház, a török bíróság és a Prépost család története. Veszprém, 2006.
- Lichtneckert 2006d = Lichtneckert András: Veszprém város 18–19. századi történetének alapidokumentumai és alapkérdései. Veszprémi Szemle, 2007. 1. sz. (megjelenés alatt)
- Lichtneckert 2006e = Lichtneckert András: Veszprém megye községeinek urbáriumai, telepítési és úrbéri szerződésai. (Kézirat) Veszprém, 2006.
- Lichtneckert 2006f = Lichtneckert András: Az arácsi szőlőhegy és szőlőhegyi önkormányzat története. Balatonfüred, 2006.
- Lichtneckert 2007a = Lichtneckert András: Jálics Ferenc, a füredi borok hírnének megalapozója. Balatonfüredi Napló. VII. évf. (2007. január–február.) 1–2. sz.
- Lichtneckert 2007b = Borászok titkai – titkok gazdái. Források és szemelvények szőlészetünk és borászatunk múltjából 1700–1871. Összeállította, a tanulmányokat, jegyzeteket írta és a fordításokat készítette Lichtneckert András. Balatonfüred, 2007. (megjelenés alatt)
- Lichtneckert–Schildmayer 1994 = Lichtneckert András–Schildmayer Ferenc: A (Bajor) szőlő dicsérete. Napló. Közép-dunántúli napilap L. évf. 210. sz. 1994. szeptember 8.

- Makkai 1974 = László Makkai: Östliches Erbe und westliche Reihe in der ungarischen Landwirtschaft der frühfeudalen Zeit (10–13. Jahrhundert). Agrártörténeti Szemle. XVI. évf. (1974) Supplementum.
- Márkusné 1997 = Márkusné Vörös Hajnalka: Kálváriák a Bakonyban és a Balaton-felvidéken. In: A Balaton-felvidék népi építésze. Szerk. Cseri Miklós–S. Lackovits Emőke. Szentendre–Veszprém, 1997.
- Matuz 1986 = A székesfehérvári szandzsák 1563–1565. évi adóösszeírása. Hunyadi István közreműködésével közzéteszi Matuz József. Bamberg, 1986.
- MKL = Magyar Katolikus Lexikon. I–IX. Bp. 1993–2004.
- MNL = Magyar Néprajzi Lexikon. I–V. Szerk. Ortutay Gyula. Bp. 1977–1982.
- MNM = Magyar Néprajzi Múzeum
- MNYTESZ = A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. I–III. Főszerk. Benkő Lóránd. Bp. 1967.
- MOL = Magyar Országos Levéltár
- MOL DL = Magyar Országos Levéltár. Diplomatikai Levéltár.
- Molnár 1897 = Molnár István: A szőlőművelés és borászat kézikönyve. Bp. 1897.
- Molnár 1981 = Molnár László: Adatok két zalai üveghuta történetéhez. Zalai Gyűjtemény 16. Zalaegerszeg, 1981. 77–92.
- Molnár 1983 = Molnár László: A vétyemi üveghuta és termékei. Zalai Gyűjtemény 18. Zalaegerszeg, 1983. 209–225.
- Morócza 1844 = Morócza Dániel: Gazdaságtudomány alapszabályai. Pápán, 1844.
- Müller 1982 = Müller Róbert: A mezőgazdasági vaseszközök fejlődése Magyarországon a késő vaskortól a törökkor végéig. Zalaegerszeg, 1982. (Zalai Gyűjtemény 19.)
- Nagyváthy 1821 = Nagyváthy János: Magyar practicus termesztő. Pesten, 1821.

- Oláh 1834 = Oláh János: Balaton mellyéki tudósítások barátságos levelekben. Tudományos Gyűjtemény, 1834. III. 51–96.
- Oláh 1854 = Oláh János: Gyümölcsfa kertészet, vagy a gyümölcsfák tenyésztése-, nemesítése-, növelésének megóvásuk- s orvoslásuknak, úgy a szőlőtőkék művelésének alapos előadása két hasznos függelékkel, a nép felfogásához alkalmazva, Christ, Vemy, Geiger és Petrich nyomán saját tapasztalataival bővítve. Komárom, 1854.
- Orosz 1965 = Orosz István: A földesúri borelővételi jog Tokaj-Hegyalján a XVI–XVII. században. *Acta Universitatis Debreceniensis de Ludovico Kossuth nominatae. Series Historica* IV. 1965. 3–18.
- Orosz 1971 = István Orosz: Die landwirtschaftliche Produktion in Ungarn 1790–1849. *Agrártörténeti Szemle*. XIII. évf. (1971) Supplementum.
- Orosz 1995 = Orosz István: Hagyományok és megújulás. Válogatott tanulmányok a magyar mezővárosok történetéből. Debrecen, 1995.
- Osztrák–Magyar Monarchia 1890 = Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Stíria. Bp. 1890.
- Pákay–Sági 1971 = Pákay Zsolt–Sági Károly: A szőlőművelés hatása a Balaton-környék népének életére és településére. Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 10. 1971. 95–114.
- Parragh [é. n.] = Parragh Gábor: A szőlőművelésről és borkezelésről. 2. kiadás. Bp. [é. n.]
- Pettkó 1894 = Pettkó Béla: Egy XVII. századi magyar hegyközség törvényei. *Magyar Gazdaságtörténeti Szemle*. Bp. 1894.
- PRT = A pannonthalmi Szent-Benedek-rend története. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrácz. I–XII. Bp. 1902–1916.
- Rainer 1999 = Rainer Pál: Középkor. In: Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1999. 139–178.

- Rákóczi 1978 = Rákóczi István: Hegyközség a Bakonyban. Veszprém Megyei Honismereti Tanulmányok 5. Veszprém, 1978. 61–79.
- Rapaics 1940 = Rapaics Raymund: A magyar gyümölcs. Bp. 1940.
- Rassy 1984 = Rassy Tibor: A Szabadtéri Néprajzi Múzeum történeti adatgyűjteménye. Ház és Ember 2. Szentendre, 1984. 243–245.
- Schams 1832–1833 = Schams Ferencz: Ungarns Weinbau in seinem ganzen Umfange, oder vollständige Beschreibung sämmtlicher berühmten Weingebirge des Ungarischen Reiches in statistisch-topographisch naturhistorischer und ökonomischer Hinsicht. I–II. Pest, 1832–1833.
- Seidel 2005 = A csókakő-móri uradalom történéseinek és eseményeinek időrendi elbeszélése. Gyűjtötte Seidel Ignác, Lamberg Teréz grófnő nyugalmazott jószágkormányzója 1870-től 1881-ig. Mór-Székesfehérvár, 2005.
- Solymosi 1986 = Solymosi László: Dusnok helynevek a középkori Magyarországon. In: Dunántúl településtörténete. VI. (XI–XIX. század).
- Solymosi 1990 = Solymosi László: A szőlő utáni adózás első korszaka. Agrártörténeti Szemle. XXXII. évf. (1990) 1–4. sz. 22–50.
- Solymosi 1996 = Solymosi László: A szőlő utáni adózás új rendszere a 13–14. századi Magyarországon. Történelmi Szemle. XXXVIII. évf. (1996) 1. sz. 1–43.
- Szabó 1975 = Erdélyi magyar szótörténeti tár. Szerk. Szabó T. Attila. I. k. Bukarest, 1975.
- Szabó 1983 = Szabó Béla: Az agilisek és évszázados küzdelmük Zala megyében az adómentességért. Zalai Gyűjtemény 18. Zalaegerszeg, 1983. 131–144.
- Szamota 1902–1906 = Szamota István. Magyar oklevél-szótár. Szerk. Zolnai Gyula. Bp. 1902–1906.

- Szántó 1957 = Szántó Imre: A parasztság helyzete a veszprémi káptalan birtokain 1711–1780. Az Egri Pedagógiai Főiskola Évkönyve III. 1957. 111–149.
- Szentpétery 1927 = Szentpétery Imre: Az almádi monostor alapító oklevele II. István korából. Magyar Nyelv 23. (1927) 3–6. füz. 360–370.
- Szentpétery–Borsa = Szentpétery Imre–Borsa Iván: Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Bp. 1923–1987.
- Szilágyi 1980 = Szilágyi István: Kálváriák. Bp. 1980.
- TAL = A Bencés Rend Tihanyi Apátságának levéltára
- Trummer 1845 = Der praktische Weinbau von Süd-Deutschland und dem Herzogthume Steiermark, beschrieben und auf österreichische Maße und Münze eingerichtet von Franz Xaver Trummer, Obergärtner des steiermärkisch-ständischen Musterhofes, Ausschütz und Lehrer der Gartenbau-Kommission zu Gratz, wirkliches Mitglied der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft in Steiermark, der k. k. Landwirtschafts-Gesellschaft zu Wien, und Ehrenmitglied der gemeinschaftlichen ungarischen Landwirtschafts-Gesellschaft zu Pesth. Mit 30 litographirten Tafels. Wien, 1845.
- Úriszék = Úriszék. XVI–XVII. századi perszövegek. Szerk. Varga Endre. Bp. 1958.
- Vajkai 1938 = Vajkai Aurél: A parasztszőlőművelés és bortermelés Veszprém megye déli részében. Néprajzi Értesítő. XXX. (1938) 15–48, 172–204.
- Vajkai 1964 = Vajkai Aurél: Balatonmellék. Bp. 1964.
- Vajkai 1977 = Vajkai Aurél: Szőlőprések és diszítésük a Balaton északi mellékén. Ethnographia. LXXXVIII. (1977) 448–462.

- Valkó 1966 = Valkó Arisztid: A balatonfüredi Szőlőműves Felsőnépiskola és a Szeretetház működése 1870–1882 között. Magyar Mezőgazdasági Múzeum Közleményei. 1966. 179–192.
- Varga 1960 = Varga János: Borkezelés a XVIII. század első felében. Történelmi Szemle. II. évf. (1960) 130–140.
- Varjas 1943 = XVI. századi orvosi könyv. Bevezetéssel ellátva közlést teszi Varjas Béla. Kolozsvár, 1943.
- Vasvári káptalan hh. jkv. = Vasvári káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvei
- Vass 1989 = Vass Előd: Források a székesfehérvári szandzsákság történetéhez 1543–1688. Fejér Megyei Történeti Évkönyv 19. Székesfehérvár, 1989.
- VeML = Veszprém Megyei Levéltár
- Vincze 1957 = Vincze István: Magyar szőlőmetszőkések és metszés módok. Néprajzi Értesítő. XXXIX. évf. (1957) 71–101.
- Vincze 1961 = Vincze István: A szőlőhegy birtoklása és rendje. Néprajzi Közlemények VI. (1961) 1. 94–106.
- Vk. hh. jkv. = A veszprémi káptalan hiteleshelyi jegyzőkönyvei (Protocolle authentica)
- Vk. m. lt. = Veszprémi Káptalan magán Levéltára, Veszprém
- VML = Vas Megyei Levéltár
- Vp. lt. = Veszprémi Püspöki Levéltár, Veszprém
- Zákonyi 1988 = Zákonyi Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988.
- ZML = Zala Megyei Levéltár
- ZML Urbéri ügyek = Zala Megyei Levéltár. Zala Vármegye Nemesi Közgyűlésének iratai. Urbéri ügyek.
- ZO = Zala vármegye története. Oklevéltár. I–II. Szerk. Nagy Imre, Véghegy Dezső, Nagy Gyula. Bp. 1886–1890.

ZSO = Zsigmondkori oklevéltár. I–III. Összeállította: Mályusz Elemér, Borsa Iván. Bp. 1951–1993.

Ábrák

1. A balatonfüred–csopaki borvidék és tágabb környékének vázlatos történeti térképe. Veszprém, 1990.
2. Szilassy Kelemenné végrendelete, amelyet hét pápai asszonyság megpecsételt. VeML Mórocza család iratai. 1626. 71. (Fotó: Gáty István)
3. Szilassy János elzálogosítja arácsi új-hegyi pincés szőlőjét. VeML Vk. hh. jkv. 1654. Nr. 2. (Fotó: Gáty István)
4. Irtásföldek az arácsi Koloska-völgyben (Fotó: Vajkai Aurél 1954. Reprodukció: Róka Lajos)
5. A Széchényi Ferenc által 1782-ben építtetett kastély, ma a Széchényi Ferenc Kertészeti Szakképző Iskola központi épülete. Jókai ezt az épületet képzelte az Aranyember nyaralójának
6. Arács helység 1863. évi telekjegyzőkönyves térképe az Öreg-heggyel. Északról délnek a Füredi (ma Arácsi) út, az Öreghegyi dűlőút (ma Balassi Bálint utca) a Széchényi kastély épületével és a Fördői (ma Lóczy Lajos) út. VeML Telekjegyzőkönyves térképek. Arács 1863.
7. Az Arácson 1851 és 1854 között református lelkészként működő Pap Gábor (1827–1895) méltatása a Falusi Gazda címlapján (Fotó: Róka Lajos)
8. Balaton-felvidéki szőlőmetszőkések a Laczkó Dezső Múzeum gyűjteményéből a jobb szélén látható típussal, amely Arácson is ismert volt (Fotó: Róka Lajos)
9. Fajtaváltás Raksányi Károly balatonhenyei szőlőjében 1871–1878. DREL Raksányi Károly naplója.
10. Fajtaváltás Bogyay Lajos badacsonyi szőlőjében 1859. *Parragh* [é. n.] melléklete.
11. Az esztergályosok által készített csutorák, melyeket a bor tárolására használtak (Fotó: Vajkai Aurél 1953. Reprodukció: Róka Lajos)
12. Az 1780. évi arácsi hegytörvény 20–22. artikulusai. VeML Arácsi szőlőhegyi artikulusok 1780. (Fotó: Gáty István)

13. Arács község beltelkei a Péter-heggyel. VeML Telekjegyzőkönyves térképek. Arács 1863.

14. Arács hegység pecsétje, melynek körirata: „Aratsi promontorialis hegy petsiti” olvashatatlan (1781?) évszámmal. A pecsét bal oldalán szőlőfürt, jobb oldalán kapa, alatta szőlőmetszőkés látható, felül a grófi korona (Fotó: Róka Lajos)

15. Tamáshegy-aljai szőlő eladása a hegység jegyzőkönyvében a hegybíró, hegyesküdtek és a jegyző aláírásával. VeML Arács hegység jegyzőkönyve 1848. július 9.